

Tretje berilo

ZA

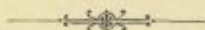
štiri- in večrazredne obče ljudske šole.

Sestavila

M. Josin in E. Gangl,

učitelja v Ljubljani.

Cena vezani knjigi h.

V Ljubljani.

Natisnila in založila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg.

1901.

Kazalo in pregled.

I. Zabavi in pouku.

Štev.	Stran	Štev.	Stran
1. Molitev (Simon Jenko) . . .	1	13. Jelen (Po Esopu Fr. Metelko)	8
2. Ne želi tujega blaga! (Peter Gros)	1	14. Lev in lisica (Fr. Metelko)	8
3. Sraka in pavje perje . . .	2	15. Orel in kavka (Po Esopu Anton Kosi)	8
4. Palček in orel (Fr. Erjavec)	2	16. Zakaj je medved zver (Zapisal Anton Brezovnik) . .	9
5. Pošten starček	3	17. Jutro (Fr. Levstik)	10
6. Pregovori	3	18. Rudolf habsburški kot sodnik (Po Fr. Hubadu)	11
7. Dobri otroci (Iz „Vrtca“) .	3	19. Zvesti podložnik (Iv. Steklasa)	12
8. Mož in jerebica (Po Esopu Anton Kosi)	5	20. Srčna Skaručanka (F. Hubad)	13
9. Potnik in škrjanec (W. Hey-Anton Funtek)	5	21. Martin Krpan z Vrha (Francišek Levstik)	14
10. Breskve (Iz „Vrtca“) . . .	5	22. Večerna molitev (Engelbert Gangl)	19
11. Umen konj	6		
12. Pes in mačka (Fr. Levstik)	7		

II. Cerkev, šola in hiša.

23. Mladini (Anton Medved) . .	20	33. Pobratičija (Simon Jenko) .	28
24. Zahajajoče solnce (Iv. Tomšič)	20	34. Človek (Francišek Erjavec)	28
25. Ura (Francišek Levstik) . .	21	35. Človeško telo (Anton Janežič)	30
26. Kdaj je ustvaril Bog čebele (Zapisal Anton Kosi) . . .	22	36. Delo (Po Janezu Volčiču) .	30
27. Daritev (Simon Gregorčič) .	23	37. Angel varuh (Anton Funtek)	31
28. Luknja v rokavu (Iz „Vrtca“) .	23	38. Pregovori	31
29. Najboljši gospodar (Zapisal Gašper Križnik)	25	39. Mornar in rudar (Jožef Jurčič)	32
30. Pregovori	26	40. Sirovak (Simon Gregorčič) .	32
31. Lesena skleda (Matija Valjavec)	26	41. Lepa smrt (Iz „Spominskih listov“)	33
32. V slogi je moč	27	42. Spominjaj se smrti (France Prešeren)	34

III. Letni časi.

Štev.	Stran	Štev.	Stran
43. Prva pomladna čebela (Francišek Levstik)	35	52. Trgatev na Dolenjskem (Po Jožefu Jurčiču)	42
44. Spomladi pod milim nebom (Francišek Erjavec)	36	53. Grozdek sv. Vrbana (Narodna legenda)	44
45. Pomladni izprehod (Francišek Levstik)	37	54. Pri pastirskem ognju (Jožef Stritar)	44
46. Ptice — človeške prijateljice (Francišek Erjavec)	37	55. Polharji (Po Jožefu Jurčiču)	45
47. Kukavica (Jožef Stritar)	38	56. Pozabljenim (S. Gregorčič)	46
48. Penica (Po Jožefu Stritarju)	39	57. Sv. Martin (Po Ant. Kosiju)	47
49. Negodni ptičici (Simon Gregorčič)	40	58. Lisjakove tožbe (Po Jožefu Stritarju)	48
50. Kosec (Francišek Cegnar)	41	59. Zakaj stavimo o Božiču jaslice (Iz „Vrtca“)	49
51. O nevihti (Simon Gregorčič)	41	60. Zimski večer (Simon Jenko)	50

IV. Priroda.

A. Prirodopisje.

61. Vse je tvoje (Mihael Opeka)	51	81. Gos	69
62. Netopir	52	82. Gašcarice	69
63. Jež	53	83. Kače	71
64. Krt	53	84. Gad in modras	72
65. Volk	54	85. Žabe	73
66. Pasja steklina	55	86. Slanik	74
67. Lev	56	87. Smrekov zalubnik	75
68. Kune	57	88. Čebele (Francišek Črnagoj)	76
69. Medved	58	89. Mravlja	78
70. Veverica	59	90. Kobilica selka	79
71. Srna	60	91. Križavec (Po Jožefu Hubadu)	80
72. Velblod	61	92. Hruška in jablana (Po Alfonzu Paulinu)	81
73. Kragulj	62	93. Bukev in hrast (Francišek Črnagoj)	81
74. Sove	63	94. Kavovec (Po Martinu Cilenšku)	82
75. Žolne	64	95. Vinska trta (Po Ivanu Tušku)	83
76. Kukavica	65	96. Lan, konoplja, bombaž (Po Henriku Schreinerju)	84
77. Škrjanec ali škrlec	65		
78. Vrane	66		
79. Prepelica	67		
80. Sljuka ali kljunač	68		

Štev.	Stran	Štev.	Stran
97. Fižol (Francišek Črnagoj)	85	105. Baker (Po Henriku Schreinerju)	92
98. Rž, ječmen, pšenica (Po Alfonzu Paulinu)	86	106. Zlato in srebro	93
99. Zelje (Francišek Črnagoj)	87	107. Živo srebro (Po Henriku Schreinerju)	94
100. Roža (Po Jožefu Hubadu)	87	108. Svinčnik (Po Francišku Hubadu)	95
101. Strupene rastline (Po Martinu Cilenšku)	88	109. Žveplo	96
102. Zastrupitev (Po Martinu Cilenšku)	89	110. Smodnik (Po Henriku Schreinerju)	97
103. Zemlja ali prst	90	111. Steklo (Po Henriku Schreinerju)	97
104. Apno	91		

B. Prirodoslovje.

112. Toplota in njeni viri	99	123. Magnetizem	111
113. Prevodniki toplote	100	124. Voda	112
114. Žarenje toplote	101	125. Ogljik in ogljikova kislina	113
115. Raztezanje teles po toploti	101	126. Zrak	115
116. Toplomer	102	127. Zračni tlak	117
117. Kako se telesa tale in strjajo	103	128. Barometer	118
118. Vrenje	105	129. Zvok	119
119. Teža	106	130. Električna	121
120. Plavanje	107	131. Hudo vreme	122
121. Občujoče posode	108	132. Galvanska električna	123
122. Stroji	109	133. Svetloba	124
		134. Leče in oko	126

V. Dom in svet.

A. Zemljepisje.

135. Domovina (Andrej Proptonik)	128	142. Blejsko jezero (Iz „Vrtca“)	139
136. Ljubljana (Fr. Orožen)	129	143. Trst (Po Francišku Cegnarju)	140
137. Kranjsko	131	144. Soči (Simon Gregorčič)	141
138. Kras (Jožef Žirovnik)	133	145. Gorica (Po Simonu Rutarju)	142
139. Grad Jama (Iz „Vrtca“)	134	146. Nazaj v planinski raj (Simon Gregorčič)	144
140. Postojnska jama (Štefan Primožič)	136	147. Solarnice v Istri (Po Simonu Rutarju)	144
141. Idrijski rudnik (Po Jožefu C. Oblaku)	138	148. Avstrijske Alpe	146

Štev.	Stran	Štev.	Stran
149. Gradec	148	164. Libuša (Češka narodna pravljica)	164
150. Zajčji samostan (Po An- tonu Slomšku)	149	165. Macocha (Mačeha) (Po Francišku Simoniču)	165
151. Celovec	150	166. Vielička	166
152. Vrbsko jezero	151	167. Ogrska nižina (Iz „Vrtca“)	168
153. Mutec Osojski (A. Aškerc)	152	168. Zagreb (Janko Barle)	169
154. Na moje rojake (Valentin Vodnik)	154	169. Avstrijska-ogrška država	171
155. Tirolsko (Iz „Vrtca“)	155	170. Avstrijsko-ogrsko gorovje (Fr. Orožen)	173
156. Lov na divje koze (Po Francišku Erjavcu)	156	171. Avstrijsko-ogrsko vođovje	174
157. Saleburško	157	172. Studenca (Simon Jenko)	176
158. Pastirčevanje na planinah (Francišek Erjavec)	157	173. Prebivalci avstrijske-ogrške države	177
159. O mraku (Anton Funtek)	158	174. Pridelki avstrijske-ogrške države	178
160. Dunaj	159	175. Avstrija moja	179
161. Sudetske dežele	161	176. Evropa (Po Fr. Orožnu)	180
162. Kako je Libercun drvaril (Francišek Levstik)	162	177. Deli naše zemlje	181
163. Praga	163	178. Naša zemlja (Po Fr. Orožnu)	183

B. Zgodovina.

179. Stavbe na koleh (Po Ivanu Šubicu)	184	189. Babenberžani na Avstrij- skem	198
180. Rimljani v naši domovini (Po Simonu Rutarju)	186	190. Rudolf Habsburški (Po Francišku Hubadu)	199
181. Atila (Francišek Levstik)	187	191. Rudolf in Otakar (Po Francišku Hubadu)	200
182. Atila in slovenska kraljica (Anton Aškerc)	188	192. Ubežni kralj (Francišek Levstik)	202
183. Stari Slovani (Po Jožefu Starčtu)	190	193. Gosposvetsko polje	204
184. Domače življenje in verstvo starih Slovanov	192	194. Rudolf IV. Ustanovnik (Po Ivanu Vrhovcu)	205
185. Sv. Ciril in Metod (Po An- dreju Fekonji)	193	195. Kako je bil iznajden smod- nik (Po Jožefu Starčtu)	205
186. Ustanovitev Vzhodne kra- jine	194	196. Papir (Jožef Starè)	206
187. O vitezih (Iz „Vrtca“)	195	197. Tiskarstvo (Jožef Starè)	207
188. Križarske vojske (Po Jožefu Starčtu)	197	198. Tabori v turških časih	208
		199. Bitka pri Mohaču (Po Antonju Koblarju)	209

Štev.		Stran	Štev.		Stran
200.	Bitka pri Sisku (Po Antonu Koblarju)	210	208.	Nadvojvoda Karel in Napoleon (Po Ivanu Vrhovcu)	221
201.	Mea Kulpa (Anton Aškerc)	212	209.	Ilirsko kraljestvo (Po Ivanu Vrhovcu)	222
202.	Turki drugič oblegajo Dunaj (Po Ivanu Vrhovcu)	213	210.	Tegetthoff in Vis (Ivan Tomšič)	223
203.	Princ Evgen (Iv. Vrhovec)	215	211.	Nadvojvoda Albreht (Po Fridolinu Kavčiču) . . .	224
204.	Brednik (Anton Aškerc) .	216	212.	Odlikovanje (S. Gregorčič)	225
205.	Marija Terezija (Po Ivanu Vrhovcu)	217	213.	Naš cesar („Iz Vrta“) .	226
206.	Cesar Jožef II. (Po Ivanu Vrhovcu)	219	214.	Junak in lastovka (Jožef Štritar)	230
207.	Franc II., prvi cesar avstrijski (Po Iv. Vrhovcu)	220	215.	Cesarska pesem (Po J. G. Seidlu Lovro Toman) . .	231

I. Zabavi in pouku.

1. Molitev.

Čuj nas, večni Bog!
Tvoji smo sinovi,
dela blagoslovi
naših slabih rok.
Vsmili se sirot,
Oče, z nami bodi,
kaži pravi pot,
ki do sreče vodi;
Ti nam daj kreposti,
da, kar sklene um,
v d'janju naš pogum
skaže brez slabosti!

Simon Jenko.

2. Ne želi tujega blaga!

Bogat trgovec je izročil pred odhodom v tuje dežele prijatelju mošnjo z denarji, da mu jo hrani, dokler se ne povrne.

Trgovec odpotuje, pa se ne vrne več. Padel je po nesreči s konja in si zlomil tilnik. Ko prijatelj zve, da je bogati trgovec mrtev, vzame mošnjo z denarji in jo prinese njegovi ženi.

To dejanje poštenega moža pa ni bilo všeč njegovemu prijatelju. Zato ga očitno pograja, rekoč: „O, neumnež! Zakaj nisi ohranil denarja zase? Saj bi ne bil nihče tega zvedel, ker ti ga je izročil rajni trgovec brez lista in brez prič.“

Toda poštenjak ga zavrne: „Prijatelj, tuje blago ni moje! Četudi bi tega nihče ne vedel, pa bi znal zanje Bog, ki bi ga poterjal od mene. Saj se glasi njegova zapoved: ‚Ne želi tujega blaga!‘“

Peter Gros.

3. Sraka in pavje perje.

Sraka je nabrala pavjega perja in se je našopirila z njim. Tako nalepšana gre ošabno mimo srak, svojih tovarišic. Vsa napihnjena jih še ne pogleda, ampak ošabna zaide med pave.

Pavi hitro spoznajo svojino, izrujejo tujki pavje perje in jo zaženo na pol golo, odkoder se je priklatila.

Vsa osramočena in okljuvana se privleče med sestre; pa tudi srake jo začno črtiti, kljuvati in preganjati, tako da sirota izgubi še svoje perje.

4. Palček in orel.

Ptiči so hoteli imeti kralja in so sklenili, da bodi tisti njihov kralj, ki poleti najviše. Vsi ptiči se vzdignejo, in tudi palček misli, da ne sme zaostati. Ali siromak je dobro vedel, da se v letanju ne more meriti z drugimi ptiči. Zato poizkusi z zvijačo doseči največjo čast.

Palček, ne bodi len, smukne pod letečo štorckljo ter se ji skrije med perje, česar pa štorcklja ne zapazi. Ptiči lete in lete vedno više, ali sčasoma opeša drug za drugim, in naposled se zibljeta samo še orel in štorcklja v zraku. Končno jame pešati tudi štorcklja. Zdajci pa izleti stržek izpod perja in se drzne meriti z orlom. In glej! Orel res omahuje. Stržek ga je premagal in hoče biti kralj.

Ko zvedo ptiči njegovo prevaro, ga hočejo ubiti, toda on se jim izmuzne o pravem času in se skrije v mišjo luknjo.

V njegovo sramoto pa so mu dali ptiči ime „kraljiček“, kakor ga imenujejo tuintam tudi pri nas.

Zapisal Frančišek Erjavec.

5. Pošten starček.

Za sedemletne vojske pošlje vojskovodja konjike v vas po krmo za konje. Gredo in pridejo do ubožne kmetiške hiše, kjer dobe starčka, stoječega na pragu. Naprosijo ga, da bi jim pokazal njivo, kjer bi si nakosili krme.

Ko gre postrežljivi starček z njimi mimo njive, kjer je rastel ječmen, mu reko vojaki: „Tukaj-le je dosti krme!“

Starček pa pravi: „Idimo le dalje, bomo dobili še druge!“

Vojaki gredo in pridejo do druge njive. To njivo jim pokaže starček. Vojaki naglo razjahajo, si nakose prav obilo ječmenovke in jo navežejo na konje. Pred odhodom vpraša vojak starčka: „Oče, po nepotrebnem ste nas gnali tako daleč. Na prvi njivi je bila lepša ječmenovka, nego je ta.“

„Vse mogoče,“ odvrne poštenu starček, „ali ta, ki ste jo nakosili, je bila moja, ona pa ni!“

6. Pregovori.

1. Kdor veliko govori, veliko ve ali pa veliko laže.
2. Po slabi družbi rada glava boli.
3. Kdor se brati z volkom, mora z njim tudi tuliti.
4. Kadar greš volku naproti, pokličiči psa s seboj.
5. Resnica oči kolje.

7. Dobri otroci.

Bog se je razsrdil na ljudi in jim pošiljal nekaj let zaporedoma veliko sušo. Kar so bili ljudje vsejali, ni nič obrodilo. Zavladata je tolika lakota, da so ljudje mrli in da je živina poginjala.

Vladal je nekje v cesarstvu mlad cesar, ki je zbral ob sebi samo mlade in neizkušene ljudi. Tem ni samo zaupal, ampak je tudi vladal po njihovih nasvetih.

Prigovarjali so cesarju, naj dá vtopiti vse stare ljudi, da ne bi jedli kruha mladim ljudem. Cesar je zagrozil vsakomur s smrtno kaznijo, kdor bi dajal zavetje staremu človeku.

V mestu so živeli trije bratje. Imeli so starega očeta, ki ga pa niso vtopili, kakor je velel ukaz. Skrili so ga v podstrešno izbo. Tam je sedel starček nekoliko mesecev, in sinovi so mu prinašali, kar so imeli hrane.

Minila je zima, prišla je pomlad — čas setve. Nikjer ni bilo zrnca, da bi ga bili vsejali. Sinovi gredo očeta vprašat, kaj naj store.

Oče odgovori: „Strgajte, otroci, staro streho s hiše, izmlatite slamo in kar primlatite, to vsejte!“

Sinovi store tako, in Bog jim dá srečo. Minil je teden, in žito je ozelenelo. Za mesec dni se je zibalo v polnem klasju; bilo ga je dosti. Drugim kmetom pa je njive zarastel osat. Ljudje so se čudili, in kmalu je govoril o tem ves svet. To je zvedel tudi cesar. Ukazal je, naj pridejo bratje predenj. Bratje se prestrašijo tega povelja in vprašajo očeta: „Oče, pred cesarja moramo. Kaj naj storimo?“

Starček jim odgovori: „Pojdite, otroci! Pred cesarjem pa govorite samo resnico!“

Bratje pridejo k cesarju. Jezen jih vpraša cesar: „Zakaj skrivate žito, svet pa umira od gladu? Govorite resnico, sicer vas bodo na moj ukaz mučili do smrti!“

Bratje povedo vse, kakor je bilo od konca do kraja. Cesarjevo čelo se razjasni. Predse ukaže privedi starega očeta in mu odloči sedež poleg sebe. Poslušal je njegov svet do smrti, sinove pa je bogato obdaroval.

8. Mož in jerebica.

Mož je ujel jerebico v zanko. Ravno jo misli zadaviti, ko se oglasi nesrečnica, rekoč: „Izpusti me, izpusti! Vabila ti bom zato druge jerebice v tvoje mreže.“

„Oj, kako grdo je to,“ odgovori mož, „in ravno zato te usmrtilim, ker si tako nesramna, da hočeš pehati tovarišice v nesrečo, le da bi otela sama sebe.“

Po Esopu Anton Kosi.

9. Potnik in škrjanec.

Potnik:

Kako se, škrjanec, v zraku vrtiš, proti zgodnjemu solncu žgoliš!

Škrjanec:

Ljubega Boga udano hvalim za življenje in hrano; tako sem vaju izza mlada, to je pač tudi tebi navada.

In ko je škrjanec v zraku pel in potnik stopal po cesti vesel, solnca oba sta se veselila, srečna in zadovoljna bila. Ljubi Bog pa je takrat slavo in čast poslušal rad.

W. Hey — Anton Funtek.

10. Breskve.

Delavec je prišel iz mesta in je prinesel otrokom petero lepih breskev, kakršnih še niso bili videli. Strmeč gledajo otroci rdečkasto, s tankim mahom pokrito sadje. Jako so ga veselili.

Oče dado štirim otrokom vsakemu po eno breskev, eno pa dobe mati.

Zvečer, preden so plegli, vprašajo oče: „Kako so vam teknile breskve?“

„Dobra je bila, ljubi oče,“ reče najstarejši otrok, „ima prijeten, sladak in obenem kislav okus. Koščico sem spravil, da jo vsadim. Potem bom imel tudi jaz tako drevo.“

„Dobro,“ reko oče, „ti misliš na prihodnost, kakor mora misliti vsak gospodar. To je pametno.“

„Jaz sem breskev snedel,“ zakliče najmlajši otrok, „a koščico sem zavrgel. Mati so mi dali še polovico svoje breskve.“

Oče reko: „Storil si kakor otrok, in to je primerno tvoji dobi.“

Nato reče drugi sin: „Pobral sem koščico, ki jo je bil zavrgel bratec, jo razklal in pojedel jedrce, ki je sladko kot oreh. Svojo breskev sem prodal. Zanj sem dobil toliko denarja, da bom lahko kupil več breskev, ko pridem v mesto.“

„Glej ga!“ pravijo oče. „Res, jako pametno za otroka. Daj Bog, da ne bi bil nič drugega kot trgovec!“

„A kaj ti, Tone?“ vprašajo oče.

Tone odgovori: „Ponesel sem breskev sosedovemu bolnemu Martinku. Ni je hotel vzeti. Položil sem mu jo na posteljo in odšel.“

„Vrlo dobro,“ vzkliknejo oče. „Kateri izmed vas je obrnil breskev najboljše?“

„Tone“, zakličejo otroci.

Iz „Vrtea.“

11. Umen konj.

Poljski vojskovodja Koščuško pošlje nekega dne slugo po opravkih v bližnjo vas. Sluga je jezdil gospodovega konja. Ko se vrne domov, reče vojskovodji: „Gospod poveljnik, Vašega konja ne jezdim nikdar več, ako mi ne daste tudi mošnje z novci.“

„Kako meniš to?“ ga vpraša Koščuško.

Sluga odgovori: „Kadar se je na cesti ubožen mož odkril in prosil vbogajme, se je konj hipoma ustavil in se ni maknil z mesta, dokler nisem obdaril berača. Končno mi poide drobiž, in konja mi je bilo mogoče pognati le tako, da sem delal, kakor bi berače obdaroval.“

Zakaj je imel konj to navado, je lahko ugeniti.

12. Pes in mačka.

Močnik mački sta lizali
iz črepinje pred vežó,
nista se nikogar bali
ne za rep ne za glavó.

Njima za neboditreba
od plotu sovražen ves
k skledi pride ter zasreba
Darovčev požrešni pes.

Plaha mačica mladica
zamijavkne in zbeži;
zakrivi hrbet stariča,
puhne v psa in zakriči:

„Vzdigni se mi na podplate,
pasji lačni pritepuh!
Ali planem s kremplji nate,
ako mi ostaneš gluh.“

Psu ni mar za te besede,
zavrči in zamrmra:
„Ne umaknem se od sklede,
dokler kaj imam zoba!“

Mačka ljuta se razširi,
prašči mu takoj za vrat,
in vse lape vzdigne štiri,
kožuh šiva spred in zad.

Psa boli, da v kot zacvili
ves krvav in razkodran,
zdiha, sebi sam se smili,
tepen, od jedi odgnan.

Francišek Levstik.

13. Jelen.

Na enem očesu slep jelen se je hodil past poleg morja. Slepoko je obrnil vselej proti morju, češ: „Od te strani se mi ni treba bati ničesar, na ono stran pa vidim.“

Primeri se pa, da priplava ladja. Z nje ugledajo jelena in ga ustrelje. Jelen se zvrne; preden pa pogine, pravi: „Pač sem bil neumen! Od one strani sem se bal in miren zaupal morju, ki mi je prineslo smrt.“

Po Esopu Francišek Metelko.

14. Lev in lisica.

Lev se je postaral in onemogel. Preslab je bil, da bi si iskal živeža. Zato si izmisli posebno zvijačo. V brlogu leži iztegnjen kakor umirajoč bolnik. Vse štirinogate živali hodijo k njemu in ga milujejo, ali zaporedoma jih davi in žre.

Ko jih požre že veliko, pride tudi lisica k brlogu, vendar obstoji zunaj in se skrbno ozira. Lev jo vpraša: „Zakaj ne greš k meni?“

Ali lisica mu odgovori: „Zato, ker vidim veliko stopinj obrnjenih proti tebi, nazaj pa nobene.“

Francišek Metelko.

15. Orel in kavka.

Visoko v zraku nad čredo ovac je plaval mogočni orel. Zdajci se spusti iz zračnih visočin na ovco, jo pograbi z močnimi kremplji in jo odnese.

To videč, se tudi kavka loti ovce, da bi jo odnesla. Ali zaman — preslaba je; naposled se zamota v gosto ovčjo volno in ne more odleteti.

Ovčar, ki jo ugleda, kako ceplja, da bi se otelá, hitro pristopi, jo prime in ji pristriže perutnice. Takšno dá potem svojim otrokom za igračo.

„Jej, jej!“ zakriče otroci radostno, „kako se pa pravi tej ptici?“

„Pred dobro uro je še mislila, da je orel, a takoj je spoznala, da je le uboga — kavka!“ reko oče.

Po Esopu Anton Kosi.

16. Zakaj je medved zver.

Kmet je obdelaval njivo blizu gozda. K njemu pride medved in ga vpraša: „Kaj delaš?“

„Sejal bom,“ odgovori kmet.

Medved pa reče: „Škoda za setev, ker ti jo pokončajo gozdne živali!“

„Žal,“ pritrди kmet, „to bi se res utegnilo zgoditi.“

„Daj mi spodnjo polovico tega, kar prideláš, pa ti jo bom varoval,“ pravi medved.

„Dobro,“ reče kmet, „že velja!“

Kmet vseje rž, in medved jo pridno varuje. Ko pa pride jesen, požanje kmet rž, a medvedu pusti strnišče. Medved godrnja, toda kmet ga spomni pogodbe, po kateri dobi spodnjo polovico. Ko medved vidi, da je prekanjen, godrnjaje odide.

Drugo pomlad najde medved zopet kmeta na njivi.

„Kaj delaš?“

„Sejal bom.“

„Škoda za setev, ker ti jo pokončajo gozdne živali.“

„Žal, to bi se res utegnilo zgoditi.“

„Daj mi gorenjo polovico tega, kar prideláš, pa ti jo bom varoval.“

„Dobro, tvoja bodi gorenja polovica!“

Kmet vsadi krompir, in medved pridno odganja živali z njive. Ko pride jesen, izkoplje kmet krompir, a medvedu ostane gorenja polovica — krompirjevka. Jezen odide medved v gozd.

Tretjo pomlad pride zopet medved h kmetu na njivo.

„Kaj delaš?“

„Sejal bom.“

„Škoda za setev, ker ti jo pokončajo gozdne živali.“

„Žal, to bi se res utegnilo zgoditi.“

„Varoval ti jo bom, ako bo letos pridelek zgoraj in spodaj moj, pri sredi pa tvoj.“

„Dobro, zgodi se po tvoji volji!“

Kmet vseje koruzo, in medved jo pridno varuje. Ko pride jesen, pobere kmet storže, debelca pa pusti medvedu. Ves razkačen pravi sedaj medved: „Vidim, da ne morem biti prijazen s človekom; odslej bom živel z njim v sovraštvu.“

Zapisal Anton Brezovnik.

17. Jutro.

Tam na nebu sinjem zvezda plava,
svetla zvezda, blažena danica,
kadar božja zbuja se narava
in si mije s hladno roso lica.

Solnce rano h goram se dviguje,
po oblakih živo luč razliva,
da snežnikom glave ozarjuje,
ter zlati se potlej gozd in njiva.

Jutro dahne, brzo vse zagiblje,
ptica trebi si v grmovju krila,
odletevši v vejah spet se ziblje,
glasovito prepevaje čila.

Zvon cerkveni v sveto pesem brenkne,
dol in gora z jekom odgovarja;
nakovalo s kladivom zažvenkne,
ki je v roki trdi gospodarja.

V dvor petelin z družbo prikoraka,
trepne dvakrat, trikrat s perutnico:
Kur zapoje, kura kokodaka,
razkopava po smeteh z nožico.

Mače kvišku v lok se nagrbljava,
priskakavši z repom maha psiček;
v hlev pastirček še zaspan pritava,
čaka paše krava in voliček.

Žena tukaj, mož se tam pokaže,
sodar glasni že nabija sode;
vozu hlapec len kolesa maže,
pojde v goro po jelove hlode.

A z motiko dekla v polje zeha,
potoglave delajoč korake;
vsaka v dimu zakadi se streha,
dim se vije nebu pod oblake.

Kar je spalo v sladkotihi noči,
v šum zbudi se, v hrup in ropotanje,
a človeka zopet skrb naskoči,
prej vtopljena v dobrodejno spanje.

Francišek Levstik.

18. Rudolf Habsburški kot sodnik.

Nekoč stopi pred Rudolfa Habsburškega imovit trgovec in se pritoži, da je dal spraviti v usnjati torbici gostilničarju 200 mark denarja. Ali ko je hotel novce nazaj, je krčmar tajil, da bi jih bil kdaj dobil. Priče ni bilo, a vendar je trgovec navedel taka znamenja, da Rudolf ni dvojil o resnici njegove pritožbe. Krčmar je bil imovit, vse ga je spoštovalo, težko bi mu bilo dokazati krivdo.

Ko tožnik odide, pridejo poslanci pozdravljat kralja. Med njimi je bil tudi obtoženi gostilničar. Rudolf se začne prijazno razgovarjati s poslanci in reče čez nekoliko časa krčmarju: „Lep klobuk imate, dajte mi ga, svojega vam dam zanj.“

Krčmarju je bilo to po volji, in menjala sta klobuka. Ker je prišlo v tem obilo druge gospode, poprosi Rudolf poslance,

naj nekoliko počakajo. Sam gre iz dvorane in reče nekemu meščanu: „Pojdite k ženi krčmarjevi, pokažite ji klobuk njenega moža v znamenje in ji recite v imenu moževem, naj takoj pošlje sem usnjato torbico tako in tako z denarjem, ki je v njej.“

Žena verjame meščanu in mu izroči torbico. Ko je imel Rudolf torbico v rokah, pošlje hitro po trgovca, naj pride tožiti krčmarja. Kmalu pride trgovec in toži krčmarja, da mu neče vrniti shranjenih novcev. Ali ta taji in se roti, da mu ni dal hraniti tožnik ničesar. Ko se še prepirata, vrže Rudolf torbico na mizo. Krčmar ostrmi, slaba vest mu zapre sapo in kmalu izpove svojo krivdo.

Trgovec je dobil denar, a krčmar je moral plačati globo.

Po Frančišku Hubadu.

19. Zvesti podložnik.

Ko se je l. 1812. Napoleon I. bližal Moskvi, mu priženo v glavni stan kmeta, ki so ga ujeli na polju. Hoteli so namreč, da jim pove kaj natančnega o potih in o okolici. Kmet jim odgovarja mirno in resnično na vsa vprašanja ter niti ne pomisli, da bi moglo biti to njegovim rojakom na škodo.

Francoski častniki se začno iz njega norčevati. Eden izmed njih mu napiše na levo roko veliki N. Ko kmet zapazi na roki črko N, vpraša: „Kaj pomeni ta napis?“

Častniki se mu posmejejo, in eden mu reče: „Ta veliki N na tvoji roki pomeni, da zdaj nisi več podložen svojemu carju, ampak francoskemu cesarju Napoleonu.“

Komaj kmet zasliši te besede, se mu zmrači čelo in stresne se po vsem životu. Izza pasa potegne rusko sekirico, položi levo, s črko N zaznamenovano roko na mizo bližnjega pisarja — en mah, in roka pade odsekana z mize.

Zdajci se Francozi spogledajo. Resno so razmišljali, s kako odločnim sovražnikom se bodo morali boriti.

Ivan Steklasa.

20. Srčna Skaručanka.

Leta 1472. so Turki oblegali Ljubljano. Polaste se šent-peterskega predmestja in Poljan ter požgo cerkev sv. Petra. Toda v mesto ne morejo. Zato si napravijo tabör za Sv. Krištofom in v Šiški. Pridno so napadali mesto, a ni se jim posrečilo, da bi ga bili vzeli. Kmalu jim je začel pohajati živež; zato pošljejo majhne oddelke na vse strani plenit po vaseh.

Onkraj Save pod Šmarno goro je vas Skaručna. Skaručani so napravili okolo cerkve močen zid ter spravili tja svoje blago. Ker pa le ni bilo Turkov od Ljubljane in so mislili ljudje, da črez Savo itak ne morejo, ker tedaj še ni bilo mostov, so se pomirili.

Bilo je prav o žetvi, dela na polju pa veliko. Zato se spravijo moški in ženske na delo. Kar prihruje turško krdelo proti Savi. Ker ne najdejo mostu, se zakade s konji v vodo in srečno priplavajo na breg. Zdaj se loči truma. Prvi del mahne proti Šmarni gori, drugi proti Skaručni. Ti pridirjajo v vas in se ustavijo pred najlepšo hišo. Doma je bila samo dvanajst let stara pastirica. Tako preprosto jih je gledala, da ji ponudi vodja dva cekina, če jim pokaže, kje so shranjeni denarji in druge dragocenosti. Gre z njimi po stopnicah v hram, odpre železna vrata in jim pravi: „Le hitro opravite svoje delo!“

Komaj je pa zadnji v hramu, zaloputne vrata in steče na polje po ljudi. Kmalu privro kmetje in najdejo ptičke — zaprte. Kar nič ne pomišljajo, nego hitro pobijejo Turke.

Sam vodja, četudi hudo ranjen, se je branil. Ko pa vidi, da mora umreti, pokliče pastirico, ji da zlat prstan in tisoč cekinov, rekoč: „Na, pametna deklica! Vredna si plačila, najsi moram umreti zaradi tebe!“

Francišek Hubad.

21. Martin Krpan z Vrha.

1.

Na Notranjskem stoji vas, Vrh po imenu. V tej vasi je živel v starih časih Krpan, močan in silen človek. Bil je neki tolik, da ga ni bilo kmalu takega. Dela mu ni bilo mari; ampak nosil je od morja na svoji kobilici angleško sol, kar je bilo pa že tisti čas ostro prepovedano. Pazili so ga mejači, da bi ga zalezli kje nehotoma; poštenega boja z njim so se bali prav tako kakor pozneje s Štempiharjem. Krpan se je pa vedno umikal in gledal, da mu niso mogli do živega.

Bilo je pozimi, in sneg je ležal krog in krog. Držala je samo ozka gaz, ljudem dovoljna, od vasi do vasi. Nesel je Krpan po ozki gazi na kobilici nekoliko stotov soli. Kar mu prižvenketa naproti lep voz; na vozu pa je sedel cesar Janez, ki se je ravno peljal v Trst. Krpan je bil kmetiški človek, zato ga tudi ni poznal; pa saj se ni bilo časa dolgo ozirati. Še odkriti se ni utegnil; temveč prime brž kobilico in tovor z njo, pa jo prenese v stran, da ne bi je voz podrl. Menite li, da je to Krpana kaj mudilo? Bilo mu je, kakor komu drugemu predstaviti stol. Ko cesar to vidi, veli kočijažu, naj ustavi konje. Ko se to zgodi, vpraša silnega moža: „Kdo pa si ti?“

Ta mu odgovori: „Krpan mi pravijo; doma sem pa z Vrha od Svete Trojice, dve uri hoda od tukaj.“

„I, kaj pa nosiš v tovoru?“ vpraša dalje cesar.

Krpan se naglo izmisli in reče: „I, kaj? Kresilno gobo pa nekaj brusov sem naložil, gospod!“

Nato se cesar začudi in pravi: „Ako so brusi, pokaj so pa v vrečah?“

Krpan se ne umišlja dolgo, ampak odgovori urno: „Bojim se, da ne bi razpokali od mraza; zato sem jih zavil v slamo in potisnil v vrečo.“

Cesar, ki mu je bil silni možak menda vseč, pravi dalje: „Anti veš, kako se streže taki reči. Kaj pa, da si konjiča prestavil tako lahko? Res nima dosti mesa, pa ima vsaj kosti.“

Krpan se malo zareži in pravi: „Vem, da imajo vaši konji več mesa, pa vendar ne dam svoje kobilice za vse štiri, ki so tukaj napreženi. Kar se pa tiče prestavljanja, gospod, si upam nesti dve taki kobilici dve uri hoda in tudi še dalje, če je treba.“

Cesar si misli: „To velja, da bi se zapomnilo.“ — Nato veli pognati.

2.

Minilo je leto in nekateri dan. Krpan je pa zmeraj tovoril po hribih in dolinah. Kar se pripeti, da pride na Dunaj strašen velikan, Brdavs po imenu. Ta je vabil kakor nekdanji Pegam vse junake našega cesarstva v boj. Cesar pa tudi ni imel tako boječih ljudi, da bi dejal: Nihče se ni upal nanj. Toda kdor se je izkusil z njim, je bil gotovo zmagan. Velikan pa ni bil mož usmiljenega srca; ampak vsakega je umoril, kogar je obladal. — To je začelo iti cesarju po glavi: „Glejte si no! Kaj bo, kaj bo, če se Brdavs ne ukroti?“ Tako je tožil cesar, kočijaž ga je pa slišal. Pristopi tedaj z veliko ponižnostjo, kakor gre pred tolikim gospodom, in pravi: „Cesarost, ali več ne pametujete, kaj se je zgodilo predlansko zimo blizu Trsta?“

Cesar vpraša nekoliko nejevoljen: „Kaj neki?“

Kočijaž odgovori: „Tisti Krpan, ki je tovoril s kresilno gobo in brusi, ali ne veste, kako je prestavil kobilico v sneg, kakor bi bil nesel skledo na mizo? Če Krpan ne bo premagal Brdavsa, drug ga tudi ne bo, tako Vam povem.“

„Saj res,“ pravi cesar, „precej se mora poslati ponj!“

Poslali so veliko, lepo kočijo po Krpana. Ta je bil ravno tačas natovoril nekoliko soli pred svojo kočjo. Mejači so bili pa vse čisto ovedeli, da se zopet napravlja po kupčiji. Pridejo tedaj nanj ter se ga lotijo; bilo jih je petnajst. Ali on se jih ni ustrašil; pisano jih je pogledal, prijel prvega in omlatil z njim druge, da so vsi podplate pokazali.

Ravno se je to vršilo, ko se pripelje v četver nova, lepa kočija. Iz nje stopi cesarski sel, ki je videl vse, kar se je godilo. Naglo reče: „Zdaj pa že vem, da sem prav pogodil. Ti si Krpan z Vrha od Svete Trojice, kaj ne?“

„Krpan sem,“ pravi ta; „z Vrha tudi, od Svete Trojice tudi. Ali kaj bi pa radi? Če mislite zaradi soli kaj, svetujem, da mirujete. Petnajst jih je bilo, pa se jih nisem bal, hvala Bogu; samo enega se tudi ne bom.“

Sel pa, ki gotovo ni vedel, zakaj se méni o soli, reče nato: „Le urno zapri kobilo v konjak, pa se hitro praznje obleci, pojdeva na Dunaj do cesarja.“

Krpan ga nejeverno pogleda in odgovori: „Kdor hoče iti na Dunaj, mora pustiti trebuh zunaj, to sem slišal od starih ljudi; jaz ga pa menim nositi s seboj, koder bom tovoril in dokler bom tovoril.“

Služabnik mu pravi: „Nikar ne misli, da šale uganjam.“

„Saj bi tudi ne bilo zdravo,“ reče Krpan.

Nato sel zopet pravi: „Kar sem ti povedal, je vse res. Ali ne veš, kako si umaknil predlansko zimo kobilico kočiji s pota? Oni gospod na vozu je bil cesar.“

Krpan se začudi in pravi: „Cesar? — Menda vendar ne?“

„Cesar, cesar! Le poslušaj! Prišel je zdaj na Dunaj hud velikan, ki mu pravimo Brdavs. Dosti vojščakov in gospode je že pobil; pa smo rekli: Če ga živ krst ne zmore, Krpan ga bo! Glej, ti si zadnje upanje cesarjevo in dunajskega mesta.“

Krpana je to s pridom utešilo. Jako dobro se mu je zdelo do vsega, kar je slišal. Tedaj reče: „Če ni drugega kakor tisti Brdavs, poslušajte, kaj vam pravim! Petnajst Brdavsov za malo južino, to je meni toliko, kolikor vam poriniti kamen čez lužo, ki jo preskoči dete, sedem let staro.“

To reče in dene sol s kobile, kobilo pa v konjak, gre v kočjo ter se praznje obleče, da ne bi ga bilo sram pred cesarjem. Ko se preobuje, priteče iz hiše, sede v kočijo, in nato naglo zdrčita proti Dunaju.

3.

Ko prideta na Dunaj, je bilo vse mesto črno pregrnjeno, ljudje so pa lazili klavrni kakor mravlje, kadar se jim zapali mravljišče.

Krpan vpraša: „Kaj pa vam je, da vse žaluje?“

„O, Brdavs, Brdavs!“ vpije malo in veliko, možje in žene. „Ravno danes je umoril cesarjevega sina, ki ga je globoko v srce pekla sramota, da ne bi imela krona junaka pod sabo, ki se ne bi bal velikana.“

Krpan veli urno pognati, in tako prideta na cesarski dvor. Tam stoji straža vedno pri vratih noč in dan. Brž je zavpila o Krpanovem prihodu, kakor imajo navado, kadar se pripelje kdo izmed cesarske rodovine. Bilo je namreč naročeno že štirinajst dni dan za dnevom, naj se ne oglasi nikomur in nikoli, samo tačas, kadar se bo pripeljal tak in tak človek. Tako so se veselili Krpana na Dunaj. Ko cesar zasliši vpitje, precej ve, kdo je, in mu steče naproti pa gre z njim v gorenje hrame. Cesar ga vpraša: „Krpan z Vrha, ali me še poznaš?“

„Kaj bi vas ne,“ odgovori Krpan; „saj ni več kot dve leti, kar sva se videla. No, vi ste še zmeraj lepo zdravi, kakor se vidi na vašem licu.“

Cesar pravi: „Kaj pomaga ljubo zdravje, ko pa gre vse drugo narobe. Saj si že slišal o velikanu? Kaj praviš, kaj bo iz tega?“

Krpan odgovori: „Kaj bo drugega? Glavo mu bomo vzeli, pa je! Kakor sem uboren človek, ali tako ga bom premikastil, da se mu nikdar več ne bodo vrnile hudobne želje, razsajati po Dunaju.“

Kdo bi bil cesarju ustregel bolj kakor te besede! Le nekaj ga je še skrbelo; zato pa reče: „Da si močan, o tem si me preveril. Ali pomisli: on je vaje orožja iz mladih dni; ti pa si prenašal do zdaj le bruse in kresilno gobo po Kranjskem. Kako se ga boš pa lotil?“

„Nič se ne bojte,“ pravi Krpan; „kako ga bom in s čim ga bom, to je moja skrb. Ne bojim se ne meča, ne sulice, ne drugega velikanovega orožja, ki mu še vsemu imena ne vem.“

4.

Prišel je čas boja z velikanom; bilo je ravno na svetega Erazma dan. Krpan vzame kij in mesarico ter odjezdi iz mesta na travnik, kjer se je bojeval Brdavs.

Ko Brdavs ugleda jezdeca, svojega sovražnika, se zagrohota in reče: „Ali je to tisti Krpan, ki so ga poklicali name tako daleč, tam z Vrha od Svete Trojice? Mar bi bil ostal doma za pečjo, da ne bi cvelil stare matere, ako jo še imaš, da ne bi žalil žene, ako ti jo je Bog dal. Pojdi mi izpred oči, da te ne vidim, pa le naglo, dokler mi je srce še usmiljeno. Če me zgrabi jeza, boš ležal na zemlji krvav, kakor je sam cesarjev sin in sto drugih!“

Krpan mu odgovori: „Če nisi še spravljen z Bogom, urno skleni, kar imaš; moja misel ni, čakati dolgo; mudi se mi domov za peč. Tvoje besede so mi obudile v srcu živo željo do moje kočje in do moje peči; ali poprej vendar ne pojdem, dokler ti ne vzamem glave. Pa ne zameri! To mi je naročil moj gospod, cesar; jaz nisem vedel zate, ne za tvoje velikanstvo in za vse krvave poboje. Prijezdi bliže, da si podava roke; nikoli si jih nisva poprej, nikoli si jih ne bova pozneje. Ali pravijo, da Bog nima rad, če pride kdo z jezo v srcu pred sodni stol.“

Velikan se nekoliko začudi, ko to zasliši. Naglo prijezdi ter mu poda debelo roko. Krpan mu jo pa tako stisne, da precej kri udari izza nohtov. Brdavs malo zareži, pa vendar ne pravi nič, ampak si misli: „Ta je hud in močan; pa kaj bo — kmet je kmet. Saj se ne utegne bojevati, kakor gre junakom.“

Urno zasukneta vsak svojega konja in si zdirjata od daleč naproti. Brdavs visoko vzdigne meč, da bi že s prvim mahom sovražniku odsekal glavo, ali Krpan mu urno podstavi svoj kij, da se meč globoko zadere v mehko lipovino. Preden ga

velikan more izdreti, razjaha Krpan, potegne Brdavsa na tla, pa ga položi, kakor bi deval otroka v zibel, mu stopi za vrat in reče: „No, zdaj pa le hitro zmoli en očenaš ali dva in grehov se malo pokesaj. Izpovedal se ne boš več, mudi se mi domov za peč. Znaj, komaj že čakam, da bi spet slišal zvon, ki poje na Vrh pri Sveti Trojici.“

To izreče, počasi vzame mesarico, mu odseka glavo in se vrne proti mestu.

Dunajčani, ki so do sedaj gledali le od daleč, pridero k njemu. Tudi sam cesar mu pride naproti in ga objame vpricho ljudstva, ki je vpilo na vse grlo: „Krpan je nas otel! Hvala Krpanu, dokler bo Dunaj stal!“

Francišek Levstik.

22. Večerna molitev.

Mrak na zemljo trudno pada,
zvezdam luč se že prižiga. —
K Tebi, moj vsevladni Stvarnik,
duša se v molitvi dviga.

Tvoje me oko je zrlo,
Tvoja roka me vodila,
Tvoja milost spremljevalka
meni je podnevi bila.

O, zahvaljam Te in molim!
Tebi vsak svoj dih darujem,
svoje misli, svoje želje
in srce Ti posvečujem.

Zjutraj mi po volji Tvoji
solnčni žarek vzel je sanje,
zdaj, ko noč zagrinja stvarstvo,
daj mi, Oče, sladko spanje!

Angel naj stoji ob meni,
naj telo se odpočije,
da vesela bo mi duša,
ko spet jutro svet oblije!

Engelbert Gangl.

II. Cerkev, šola in hiša.

23. Mladini.

Po žilah tvojih teče zdrava kri,
nedolžno, jasno sijejo oči.
Mladina, ti budiš nam upe zlate,
srce nam dvigajo pogledi nate.

Le pevaj zdaj, mladosti se raduj!
Nebeški angel te nesreč varuj!
A v cerkvi, šoli in domači hiši
nauke lepe zvesto v dušo piši!

Gojimo te v ljubezni in skrbeh;
sadvov prineseš nam v bodočih dneh,
če nikdar iz srca ti ne izgine
ljubezen do Boga in domovine.

Anton Medved.

24. Zahajajoče solnce.

Jožek in Tine sta imela modrega očeta in dobro, bogaboječo mater, ki sta jo ljubila nad vse na svetu.

Bogu se je zazdelo, da jima je vzel preljubo mater. Dečka sta jako žalovala in se jokala po njej.

Ko mine prva žalost in se dečka nekoliko potolažita, ju vzamejo oče na polje, ko se je solnce ravno pomikalo za gore in je le še poslednje žarke sipalo po zemlji.

Oče se obrnejo proti zahajajočemu solncu in reko: „Glejta, ljuba otroka! Zahajajoče solnce nam je sladka tolažba v bridkosti. Razlivalo je po zemlji svetlobo, gorkoto in življenje, zdaj se pa poslavlja od nas in tone za gore. Vendar ne žalujemo, ker nas zapušča, saj dobro vemo, da se nam jutri zopet prikaže

v toliko lepši svetlobi. — Vajina dobra mati so vama bili živa podoba dobredejnega solnca. Učili so vaju, da se večkrat ozirajta tja gor v sveta nebesa; učili so vaju moliti in živeti v strahu božjem. Nebeški Oče, ki vama je dal mater, jih je vama tudi vzal. Mati so vaju zapustili, kakor nas zapusti solnce, kadar zatone za gorami. Zaraditega pa ne smeta preveč žalovati, zakaj vera nas uči, da so zdaj mati v boljšem in prijetnejšem življenju.“

„Ljubi oče,“ reče Tine, „meni zdaj ni več tako hudo pri srcu, ker vem, da najdemo dobro mater v nebesih.“

„Da,“ reko oče, „zopet jih bomo videli — in to tako gotovo, kakor gotovo vemo, da se nam zahajajoče solnce zopet prikaže ob jasnem jutru.“

Ivan Tomšič.

25. Ura.

Brez odmora biješ,
v grobni venec viješ,
ura, naše dni!
Le uhajaj, ura!
Kar stvari natura,
vse za smrt stvari.

Kadar se rodimo,
dokler ne sprahnimo,
meriš ti nam čas:
Leto gre za letom,
vene cvet za cvetom,
vene nam obraz.

Ako vroče želje
nam gasi veselje,
rov mu koplješ ti;
če nam srce poka,
tvoja trda roka
brezčutnà grmi.

Kmetov up najbolji
ti končaš na polji,
ti in tvoj vihar;
kadar v pišu ruješ,
morski val dviguješ,
kolne te čolnar.

Kdor se v zlu pozabi,
roka tvoja zgrabi,
kes ga pokori.
Sužnjem in cesarjem
tvojim ni udarjem
stati v bran moči.

Krivde in grehoto,
pokopane v tmoto
v skritem dnu srca,
vse o svojem časi
jezik tvoj razglasi,
vse na znanje da.

Tvoja pesem kliče
iz grobov mriče;
tvoja pesem spet
črni grob zapahne,
kadar jutro dahne
v dan od zore vnet.

Brez odmora biješ,
v grobni venec viješ,
ura, naše dni!
Skoraj bodeš bila,
s hladno zemljo krila
blede nam kosti.

Glasna ti nad nami,
gluho v tesni jami
bode nam uho.
Ko boš zadnjič bila,
zopet poročila
z dušo boš telo.

Francišek Levstik.

26. Kdaj je ustvaril Bog čebele?

Sin božji, viseč na križu med dvema razbojnikoma, je trpel neznosne bolečine. Poleg drugih težav in bridkosti ga je obhajala tudi neizmerna žeja. Tedaj mu pomoli vojak gobo, namočeno v kis in žolč. Zveličar popije nekoliko kapljic, toda grenka pijača mu izvabi mnogo potnih kapljic na čelo.

Da bi postavil spomin na prebridko uro, je naprosil Kristus nebeškega Očeta, naj iz teh potnih kapljic ustvari živalce, ki bi zgledno marljivo nabirale sladko tekočino — med. Njih trudoljubivost naj bi ljudje posnemali, sladko strd pa uživali, da bi pozabljali bridke ure vsakdanjega življenja.

Oče nebeški je izpolnil to željo in je še tisti dan ustvaril čebele. Za stanovanje jim je odmeril drevesna dupla, ker je bil Jezus na lesenem križu izdihnil dušo. Kesenje so začeli ljudje čebelam narejati posebna stanovanja — koše ali panje. A najljubši je čebelam baje panj, spleten iz divje vinske trte. Zakaj neki? Zato, ker so stebelca te rastline jako podobna trnjevi kroni, ki jo je imel trpeči Kristus.

Ker je Bog ustvaril čebelo v spomin na pregrenko smrt božjega Odrešenika, ljudje ne govore o njej, da pogine kakor druge živali, ampak da umrje kakor človek.

Iz njene strdi pa pridobivajo vosek za sveče. Te gore pri vsakem svetem opravilu, ki nas tudi spominja pregrenke smrti božjega Zveličarja.

Zapisal Anton Kosi.

27. Daritev.

Daritev bodi ti življenje celo :
 Oltar najlepši je — srca oltar,
 ljubezen sveta v njem — nebeški žar,
 Gospodu žrtva — vsako dobro delo.
 O, da srce gojilo bi vsekdar
 ta sveti žar, naj živo bi gorelo,
 enako kresu vedno ti plamtelo,
 Bogu in domu žgalo vreden dar !
 Odločno odpovej se svoji sreči,
 goreče išči drugim jo doseči,
 živeti vrli mož ne sme zasé.
 Iz bratov sreče njemu sreča klije,
 veselje ljudsko njemu v ôku sije,
 in tuja solza mu meči srce !

Simon Gregorčič.

28. Luknja v rokavu.

1.

V otroških letih sem imel tovariša Karla — je pripovedoval gospod Jelkar stričniku Tilnu. — Povsod sva bila skupaj; vse sva izteknila in obrnila, kakor je to navada pri otrocih, ki jim ni moči nič dopovedati. Če sva dobila novo obleko, je bila takoj polna madežev in kmalu tudi raztrgana.

Nekoč sva sedela pred vasjo. Pogovarjala sva se, kaj želiva biti. Jaz pravim, da bi bil najrajši general, a Karel

pravi, da bi bil rad škof. — „Iz vaju ne bo nikoli nič prida,“ se oglasi za najinim hrbtom star, sivolas mož, ki je slišal najin pogovor. Ustrašiva se ga. Karel ga vpraša: „Zakaj ne bi bilo iz naju nikoli nič prida?“ Starček naju ostro pomeri od nog do glave ter reče: „Kakor vidim na vajini obleki, nimata ubožnih staršev. Ali povem vama, da sta lahko oba berača, ker trpita te luknje v svojih rokavih.“ In starček prime vsakega za komolec ter s prstom povrta v luknjo, zdaj enemu, zdaj drugemu, zakaj oba sva imela na komolcih raztrgano suknjo.

Naju je bilo tako sram, da se nisva upala možu pogledati v obraz. Tiho sva šla vsaksebi. Raztrgani rokav sem tako zasukal, da je bila luknja obrnjena proti životu, da ne bi nihče videl luknje na mojem rokavu.

Igraje sem se potlej pri materi naučil šivanja. Odslej sem si vselej — če se mi je po švu kaj razparalo ali drugače raztrgalo — takoj vse sam popravil. Na praznični obleki nisem trpel madeža. Vedno sem bil lep in snažen.

S šivanko v roki o pravem času se ohrani suknja, s periščem apna se obvaruje hiša, in s kupico vode se lahko pogasi ogenj, ki bi se razširil v strašen požar. Iz vinarjev narasto srebrne krone, iz majhnega semena zraste močno in visoko drevo.

2.

Tovariš Karel ni umel starčkovih besed. To je bilo v škodo njemu samemu.

Trgovec je iskal za prodajalnico učenca, ki bi bil večš pisanju in računanju. Ponudiva se mu Karel in jaz. Trgovec poizkuša najine zmožnosti ter se naposled odloči za mene. Moja obleka je bila snažna in lepo zakrpana, a Karlova praznična suknja — dasi še skoraj nova — je bila zanemarjena in vsa umazana. To mi je gospodar pozneje sam povedal. Precej sem se spomnil sivolasega starčka in luknje v rokavu. Premišljal sem večkrat njegove besede in sem kmalu zapazil, da imam še v mnogih drugih rečeh „luknjo v rokavu“.

S šivanko se o pravem času vse lahko popravi brez posebnega truda. Čakati pa ne smeš, da se ti luknja razširi, sicer je treba suknji krojača, izgubljenemu zdravju zdravnika, nravno pokvarjenemu človeku kazenskega sodnika.

Moj gospodar je imel tudi grdo „luknjo v rokavu“. Bil je lakomen, prepirljiv in trmast. Ugovarjal sem mu, in tako je bil med nama prepir. Ha, si mislim, te luknje pa tudi ni treba v mojem rokavu! Utegnil bi tudi jaz biti siten in prepirljiv. Odslej sem se vedno trudil, da gospodarju ustrezem ter mu ne ugovarjam, in kmalu sva živela v lepi slogi in v lepem miru.

Ko sem se bil izučil, sem stopil v službo. Vajen sem bil skromnosti, zato sem si prihranil nekaj denarja. Čuval sem se, da se mi ni naredila nova luknja v rokavu. Od lukenj, ki sem jih opazal v tujih rokavih, pa sem se obračal. Tako sem si pridobil mnogo dobrih prijateljev, od katerih sem dobival pomoči in zaupanja pozneje pri svoji trgovini. Bog me je blagoslovil, in imetje se mi je množilo. „Čemu neki?“ sem se vpraševal večkrat. „Saj ne potrebujem niti dvajsetega dela tega, kar imam!“ Mislil sem si: „Pomagaj rajši drugim, kakor je tudi tebi Bog pomagal po drugih.“ Pri tem sklepu sem tudi ostal. Največja sreča, ki jo daje človeku bogastvo, je gotovo ta, da z njim lahko pomaga drugim.

In tako živim zadovoljen in srečen!

Iz «Vrtea.»

29. Najboljši gospodar.

Živel je mož, ki je imel tri sinove, lepo kmetijo in velike gozde. Starejšega sina vzame s seboj v gozd, mu pokaže lepe smreke in ga vpraša: „Kaj bi storil s temi smrekami, če bi bile tvoje?“

Sin mu odgovori: „Vse bi posekal ter prodal in potlej bi dobro živel!“

Oče si mislijo: „Ta ne bi bil dober gospodar; jutri poizkusim srednjega sina.“

Drugi dan vzamejo oče srednjega sina s seboj v gozd. Ko prideta do lepih smrek, mu jih oče pokažejo in ga vprašajo: „Kaj bi storil s temi smrekami, če bi bile tvoje?“

Sin jim odgovori: „Posekal bi jih in postavil taka poslopja, kakršna imajo po mestih.“

Oče si zopet mislijo: „Tudi ta ne bi bil dober gospodar; jutri poizkusim najmlajšega sina.“

Tretji dan reko oče najmlajšemu sinu: „Danes pa pojdi ti z menoj v gozd!“

Ko prideta do lepih smrek, vprašajo oče sina: „Kaj pa bi ti storil s temi smrekami, če bi bile tvoje?“

Sin odgovori: „Pustil bi jih, da bi rasle, ker so tako lepe.“

„Prav praviš, ti boš dober gospodar,“ reko oče in mu izroče gospodarstvo.

Zapisal Gašper Križnik.

30. Pregovori.

1. Kdor dolgo leži, kosilo od njega beži.
2. Kmetija pravi: „Deri ti mene, če ne bom jaz tebe!“
3. Sod bobni — denarja ni.
4. Boljši je prihranjen vinar kot pridelan goldinar.
5. Bele roké — pa delati ne hoté.
6. Boljši je vrabec v roki nego golob na strehi.

31. Lesena skleda.

Prileten oče izroči svojemu sinu vse pohišstvo in imetje, da bi živel na stare dni brez skrbi, v miru in pokoju. Ali zmotil se je sivi starček! Nehvaležni sin je vračal dobrote starega očeta s hudimi deli.

Leta so prinesla staremu očetu slabost, da so se mu tresle roke. Ker je razlival redka jedila raz žlico na mizo, je imel

mizo v hišnem kotu za pečjo, kjer je sam užival jedila, ki mu jih je nosila nehvaležna snaha v vegasti skledici. To je delo staremu očetu jako težko; na skrivnem si je otrl marsikatero solzo.

Primeri se, da pade nekoč starčku skleda na tla in se razbije. Ko ugleda snaha na tleh črepinje razbite sklede, se raztogoti. Nikar da bi prizanesla sivi glavi in starim rokam, prinese starčku večerjo v leseni skledi. —

Nekoč se je igral osemletni otrok nehvaležnega sina s treskami in treščicami. Oče ga vprašajo: «Kaj pa delaš?»

Otrok odgovori: «Koritce, oče, iz katerega hočem dajati jesti vam, ko boste tako stari, kakor so stari oče za pečjo.»

Te besede presunejo nehvaležnika tako, da spozna svojo nehvaležnost in naprosi starega očeta odpuščanja. Odslej je jedel starček do smrti zopet s sinom in snaho pri isti mizi.

Matija Valjavec.

32. V slogi je moč.

V Velegradu v kraljevem dvorcu je ležal na dragoceni postelji bolni moravski kralj, mogočni Svetopolk. V njegovi državi je divjal boj, a bolni kralj ni mogel sam voditi svojih čet. Iz boja pokliče k sebi tri sinove: Mojmira, Svetopolka in Zoborja, da jim dá ob smrtni uri zadnje opomine. Kralj se spne na postelji, zbere poslednje moči ter nagovori sinove tako: „Bog vas sprimi, dragi moji sinovi! Prišli ste semkaj, da začujete mojo oporoko; o, da bi vam moji glasi globoko segli v dušo in srce! Prispeli ste k meni z bojišča, kjer se borite proti močnemu sovražniku. Ali bodi sovražnik še tako silen, še tako mogočen, eno orožje ga premaga — bratovska sloga! Tri šibke palice vam podajam tu. Dete lahko prelomi vsako izmed njih. Ali kdo jih prelomi, ako so trdno povezane? In tako, sinovi moji, vas ne zmaga sovražnik, ako boste trdno zvezani med seboj v bratovski slogi! To mi obljubite, in potem bom mirno zaspal.“

Sinovi obljubijo očetu, da se bodo krepko podpirali med seboj in da bodo vedno živeli v bratovski slogi. In Svetopolk mirno umrje.

Ali zgodilo se je drugače! Sinovi so pozabili sveto prisego. Mojmir se je dvignil zoper Svetopolka in Zoborja, in ta bratovski boj je razdejal mogočno državo kralja Svetopolka.

33. Pobratimija.

Naj čuje zemlja in nebo,
kar dan's pobratimi pojo!
Naj se od ust do ust razlega,
kar tu med nami vsak prisega:
Da srce zvesto kakor zdaj
ostalo bode vekomaj!

In ko ločitve pride čas,
na razno pot odžene nas:
Tu na, pobratim, roko mojo,
ti mi podaj desnico svojo,
da srce zvesto kakor zdaj
ostalo bode vekomaj!

Beseda dana — vez velja!
Ne zemlje moč, ne moč neba
in ne peklà ognjena sila
vezi ne bode razdružila:
Saj srca zvesta kakor zdaj
ostala bodo vekomaj!

Simon Jenko.

34. Človek.

Po svojem truplu je podoben človek živalim; v kaki posebnosti pa človeka presezajo celo nekatere živali. Ali vendar ima človek nekaj, kar ga povzdiguje visoko nad vse živali. To je njegova neumrljiva duša in njene prečudne zmožnosti. Le človek se zaveda samega sebe, le on more premišljati o sebi in o svetu. Samo človek more biti pobožen, ker edini on spoznava svojega Stvarnika.

In četudi ne gledamo na dušo, že zunanja podoba ga loči od živali. Človeško telo oznanja že samo, da stanuje v njem duh božji.

Izpod las se sveti široko, čisto čelo, kakršnega ne vidimo pri nobeni živali. Lepo rezan nos stoji sam zase. Usta zapirajo rdeče, mehke ustnice, ki se od-

pirajo na prijazen nasmeh ali na razumno govorico. V ustih stoji zob pri zobu, nobeden krajši, nobeden daljši. Lice pa pokriva mehka in čutljiva koža, ki se časih zardi kakor kri, časih pobledi kakor zid. Vsako čustvo, vsaka strast, ki nam polje v srcu, v duši, vse to se nam razodeva tudi na licu.

Pa kaj bi bilo lice brez očesa! Iz oči govori duša. Kdo opiše milino materinega očesa, kadar se ozira na ljubljeno dete? Kak razloček med njenim pogledom in med pogledom pogumnega moža, ki se mu je napelo oko v jezi in se uprlo v sovražnika! In če zamiglja solza v očesu, kako razumljivo nam govori solzno oko! Drugače se sveti solza bridke bolesi, drugače solza srčne radosti. To so skrivnosti človeške duše. Tega nima nobena žival.

Ali kakor je oko lep in neprecenljiv dar božji, vendar še ni največji. Nekaj je, kar še bolj povzdiguje človeka. To je jezik, to je govor. V tem je naša največja prednost, da si moremo razodevati drug drugemu svoje misli in izkušnje. Drug se uči od drugega. Kar se je naučil eden in kar je izkusil, to pove drugim, in ti vedo in znajo to, kakor bi bili doživeli vse sami. In zato je človek premetenejši od lisice, hitrejši od konja in močnejši od slona.

Res je, da imajo tudi živali med seboj nekake glasove, s katerimi se vabijo in kličejo ali pa svare v nevarnosti; toda ti glasovi se ne morejo primerjati človeški govorici. In kakšno moč ima ta govorica ne samo do živali, temveč tudi do nas! Kake čute nam budi blebetanje nedolžnega deteta in kako nas pretresa gromovita beseda navdušenega govornika! Beseda je neznana moč, ki je ne bo izmodroval človek nikdar.

Človek je slika in prilika božja. Francišek Erjavec.

35. Cloveško telo.

Udje človeškega telesa so se naveličali služiti želodcu in so se uprli.

„Zakaj bi težko delali,“ pravijo, „in pripravljali njemu, on pa bi sladko užival brez dela!“ — Noge niso hotele več nositi, roke ne delati, zobje ne žvečiti; tudi nos ni hotel vohati.

„Saj smo vsi enaki, vsi hočemo uživati, vsi živeti enako veselo.“

Prvi dan so bili vsi udje dobre volje. Drugi dan pa so že slabeli, tretji dan onemogli, četrti dan pa so bili že slabi tako, da jim je bilo kar umreti. Vse telo je oslabelo; oči so upadle, noge so omahovale, roke se tresle, jezik se ni mogel več gibati v ustih.

Sedaj se oglasi glava: „Dragi bratje in ljube sestre! Sedaj vidite, kam ste prišli. Želodcu niste hoteli dajati, sedaj vam ne more pomagati tudi on.“

„Res je to,“ pravijo udje; „želodec ravna prav, da nas priganja k delu, ker nas oskrbuje z vsem, česar nam je treba za življenje.“

In noge so zopet nosile, roke zopet delale, zobje zopet žvečili. Vsi udje so veselo služili želodcu, od katerega jim dohaja moč in življenje.

Anton Janežič.

36. Delo.

Lenoba je najhujša sovražnica človeku. Telesno gibanje in delo je zdravju bistveno potrebno. Delo vadi vse telesne moči ter jih utrjuje in krepi. Delo goni in spravlja kri po žilah in pospešuje prebavljanje. Ne misli, da je srečen in zdrav bogatin, ki dolgo spi, pojedla in popiva. Ne zavidaj ga, a verjemi: sedaj mu je dolgčas, sedaj mu jed ne tekne. On le životari, on ne živi.

Zdrav in srečen je, kdor se izza mlada pridno vadi dela. Le tak si postavi podlago trdnemu in dolgemu življenju. Rja razje železo, lenoba pa mlado telo. Stoječa voda se usmradi, telo pa le slabi, ako se ne poti pri delu. Kdor hoče delati, ima vedno dosti dela. Brez dela pa tudi ni jela.

Najsrečnejši z ozirom na delo je kmet, ker ima vedno izpremenljivo opravilo. Težje je rokodelcu, ki pri delu vedno enomerno trudi svoje moči. Zato naj nihče preveč ne naklada svojim močem. Ob nedeljah in praznikih naj zapusti rokodelec delavnico, da se razvedri v čistem zraku pod milim nebom ali v prijazni družbi.

Kdor hoče, da mu ne rušijo strasti zdravja in ne krajšajo življenja, naj dela zmerno in pridno. Tak človek ljubi čisto veselje, ljubo prijateljstvo, skrbi za svojce in je v vsem pravičen, pošten in pobožen.

Po Janezu Volčiču.

37. Angel varuh.

Trudno solnce skoro
 pojde spat za goro;
 z lin cerkvenih v vas
 poje zvona glas.
 Oj, kako li rada
 vselej Anka mlada
 sluša zvon glasan,
 ko ugaša dan!
 A nocoj jo delo
 dolgo je prevzelo,
 trdno spi sedaj,
 sanja, Bog ve kaj . . .

Jasno glej svetlobo:
 Angel splava v sobo,
 Položi rokó
 Anki na glavó;
 milo in ljubeče
 dete gleda speče,
 prosi, da Vladar
 večni bi vsekdar
 dobro jo ohranil,
 zla ji dušo branil,
 sipal ji dobrot
 na življenja pot!

Anton Funtek.

38. Pregovori.

1. Devet igralcev še enega petelina ne redi.
2. Pridni človek najde pod vsakim grmom kos kruha, pod vsakim kamenom krajcar.

3. Goste službe — redke suknje.
4. Več je vredna domača gruda kot na tujem zlata ruda.
5. Kakor si boš postlal, tako boš spal.
6. Kdor neče, kmalu najde izgovor.
7. Boljša je bobova slama nego prazne jasli.

39. Mornar in rudar.

Kako drugače in nasprotno si je življenje mornarjevo in rudarjevo! V razpeta jadra se upira mornarju sapa ter ga tira od brega do brega. Zdaj piše lahka sapica, in vesel se ziblje mornar visoko na vršelu pri jadreniku ter gleda v neizmerno, prazno daljavo nad morskim površjem. Zdaj tuli zopet vihar, da pokajo jadreniki, in velikanski valovi mečejo ladjo kakor igračico. V tujih pristaniščih vidi mornar pridne množice ljudi, nove noše in običaje. Neprestana izprememba je v njegovem življenju, dokler mrtvega s svinčeno kroglo ne pogreznejo v globočino.

Dolgočasno in tiho je pa življenje rudarjevo. Kakor krt rije in tiči vedno pod zemljo, dan na dan vihti rovnico v podzemskem črnem predoru, ob brleči luči koplje in odbija rudo iz zemlje. Le malokdaj prihaja pod milo solnce; to je o praznikih. Takrat si ogleda, kako živi svet. Tudi njemu se zbudi za hip želja, da bi ostal med ljudmi. Ali navada mu je priljubila podzemski svet; zato zopet kljuje in maha s kladivom in z rovnico rudo po temnih podzemskih hodnikih, dokler mu tuja roka z drugim kladivom ne zabije poslednjega žreblja v mrtvaško rakev.

Jožef Jurčič.

40. Siromak.

Kar Bog mi je življenje dal,
odkar sem se zavedel,
pod svojo streho nisem spal,
pri svojcih nisem jedel.

Svatuje dan za dnevom grad,
po njem veselje vriska;
a siromaka mrz in glad
pod milim nebom stiska.

Kdo z mano izpregovori
besedico prijazno?
In kdo mi, kdo razveseli
srce, veselja prazno?

Po svetu hodim čisto sam
od praga pa do praga,
nihče ne vpraša: Kod in kam?
Z nevoljo vsak pomaga!

To pa nadloga vseh nadlog,
to hudo je najhuje,
da, ker sem reven, ker ubog,
me ljudstvo zaničuje.

Kdor kruha vbranega ne jé,
ni skusil sirotinja,
kaj je trpljenje, on ne ve,
on ne pozna življenja.

Za vse je svet dovolj bogat,
in srečni vsi bi bili,
ko kruh delil bi z bratom brat
s prav srčnimi čutili!

Simon Gregorčič.

41. Lepa smrt.

Bilo je zvečer dne 25. malega srpana leta 1848. Na bojišču pri Kustoci je bil sivolasi Radecki ravnokar premagal sardinškega kralja Karla Alberta. Med ječanjem umirajočih junakov se je čulo stokanje pojemajočih konj in jok obubožanih deželanov — pogorelcev.

Na holmu pred dobljeno Kustoco je jahal Radecki med vojskovodji, svetovalci in drugimi visokimi častniki. Blizu maršala je umiral preprost vojak. Krogla iz topa mu je bila utrgala noge, kri mu je bruhala iz ran, in z njo vred mu je ginilo življenje. Krčevito je stiskal v desnici zlato svetinjo za hrabrost.

Radecki ga zapazi, prijaše k njemu in mu seže v roko.

„Gospod maršal,“ vpraša stari vojak, „je li zmaga popolnoma naša?“

„Popolnoma,“ odgovori Radecki, „toda ti se boš moral zahvaliti v nebesih zanjo.“

„Že verjamem,“ reče ranjenec z žalostnim nasmehom.

„Koliko let služiš?“ pozveduje maršal.

„Nad štirideset, Zvišenost! Že leta 1809. sem dobil pri Draždanih zlato svetinjo. Tudi pri Lipskem sem bil, kanonski križec tudi imam — in pet ran — a zdaj je po meni!“

„Pri ljubem Bogu se ti bo godilo bolje,“ ga tolaži Radecki.

„Res! Slabe vesti nimam — samo da sem doživel današnji dan! Kaj mi je do smrti, da smo le zmagali in da ima naš cesar zopet svojo deželo. Živela Avstrija, živel naš cesar, živel naš maršal!“ Tako zakliče navdušeno vojak, poljubi maršalu roko in izdihne junaško dušo.

„Lahko mu zavidamo lepo smrt,“ reče maršal in si ganjen otare solzo.

Iz »Spominskih listov».

42. Spominjaj se smrti!

*Dolgost življenja našega je kratka,
kaj znancev že zasula je lopata!
Odprta noč in dan so groba vrata,
a dneva ne pove nobena prat'ka.*

*Pred smrtjo ne obvar'je koža gladka,
od nje nas ne odkup'jo kupi zlata,
ne odpodi od nas življenja tata
veselja hrup, ne pevcev pesem sladka.*

*Naj misli, kdor slepoto ljubi sveta
in od veselja do veselja leta,
da smrtna žetev vsak dan bolj dozóri.*

*Mor'biti, da, kdor zdaj vesel prepeva,
v mrtvaškem prtu nam pred koncem dneva
molče trobental bo: Memento mori!*

France Prešeren.

III. Letni časi.

43. Prva pomladna čebela.

Pozdravljena bodi, sladka čebela!
Pomlad najprva oznanjaš mi ti;
dviguje se v prsih mi duša vesela,
vesele te gledajo moje oči!

A vedi, vedi, viharo še brije
po travnikih, njivah pogubni sečan,
na brda prijetno solnce ne sije,
za hribom se hrib dviguje snežan.

„Prekopnel je sneg, in v strme pečine
gorkote pomladne upira se žar;
studenček tali se, kroži v ravnine,
vijolic med travo išče vrtnar.“

Še bodeta sever in burja bučala,
vijolice glavo obešale spet;
ti s polja se žalostna bodeš vračala,
če v sneg ne omahneš, padeš na led.

„Pogledaj vedre nad sabo višave,
s katere nebeško zlato oko
ozira v goré se in ravne širjave,
v drevesno ozira se brstje mladó.“

Poslušaj, čebelica, bridke resnice,
ker sreče tebi od srca želim:
Dokler so v progah sneženih gorice,
za tvoje življenje se vedno bojim.

Francišek Levstik.

44. Spomladi pod milim nebom.

Pojdimo črez loko proti gozdu! Lepo uglajena steza nas vodi ob potoku. Voda v njegovi strugi skaklja hitro od kamena do kamena, od grma do grma, kakor bi se ji Bog ve kako mudilo.

Oni nemirni ptič s privihanim repkom in z belim predpasnikom, ki je ravnokar sedel na kamen sredi potoka, je povodni kos. Z gore je prišel iskat vodnih žuželk. Ob potoku se solnčijo žabe; ko pa začutijo naše stopinje, hitro spet poskačejo na glavo v vodo, da ribice preplašene begajo semtertja. Izpod grma je zletela dolgokljunata ptica, ki ima prelepo zeleno in modro perje. To je vodomec. Pod grmom je prežal na ribice, zmotili smo ga v poslu in tako morebiti rešili življenje mladi ribici, ako je ne ujame požrešna ščuka, ki je priplavala prav sedaj izpod gostega šaša.

Naša steza krene od potoka in nas vodi v gozd. Po cvetoči loki se pode pisani metulji, po zraku se sučejo mušice in druge krilate žuželke, po zemlji lazijo črni žužki in skačejo lahkonože kobilice. Okolo živine na paši posedajo pastiričke in tresljajo z dolgimi repki. Na hrastu sredi loke sede sive vrane, in visoko nad seboj zapazimo orla, ki plava mirno v velikih krogih po zraku.

Bližamo se gozdu. Že od daleč čujemo glasno trkanje. To je detal. V lepi, pisani suknji pleza po deblu gor in dol ter tolče s krepkim kljunom po skorji, da bi prepodil in potem pozobal v njej skrite žužke, ki izjedajo drevje. Ko se čudimo lepemu plezavcu, nam nekaj zašumi pod nogami. Sivomodra belouška je; nje se ne bojimo, ker vemo, da ni strupena.

Sedaj smo v gozdu. Kako tiho je vse okolo nas, le visoko v vrhah šepeta in šumlja listje, kakor bi se pogovarjalo drevo z drevesom. Kar se oglasi blizu nas kukavica; njen glas čujemo, ali ptice ne vidimo. Za njo se oglasi šoga z neprijetnim glasom, in kmalu je vse živo okolo nas. Iz grmov in izpod vej drobe in gostole majhne pevke svoje pesemce, nekatere tiše,

nekatero glasneje, kakor je kateri prirojeno. Iz dna gozda se razlegajo časih zamolkli glasovi. To so glasovi vodnih in močvirnih ptic, ki gnezdijo v močvirju onostran gozda.

Vse živi, vse se giblje, vse se veseli in tako, četudi nevede, slavi svojega Stvarnika. Slavi Njega, ki ume jezik svoje živali, ki ve za pota vsakega žužka.

Francišek Erjavec.

45. Pomladni izprehod.

Za mano ostani, zidovje!
Iz mesta radosten bežim;
črez travnik, polje in grmovje
od holma do holma hitim.

Sijati pomlad je začela,
gorkoti umiče se mraz;
vsa zemlja je zopet vesela,
vesel je človeški obraz.

Studenec in reka se taje,
ter pokati popje hiti;
razhaja v prekopne se kraje
družina veselih ljudi.

V najkrasnejši dobi nam leta,
če človek je star ali mlad,
veselja up največ obeta,
obeta še cvetje in sad.

O, kar je življenja po sveti
in kar je po zemlji stvari,
ko solnce začenja spet greti,
vse giblje se, vse veseli.

Še meni srce se dviguje,
skrbi so za goro zašle;
iz misli se misel mi snuje,
iz radosti radost cvete!

Veselje mi daje peruti
kot ptiču, ki ječe je prost,
da zemlje mi noga ne čuti;
napaja me up in mladost.

Francišek Levstik.

46. Ptice — človeške prijateljice.

Med vsemi živalmi, karkoli jih je ustvarila božja roka, so ptice človeku najljubše. Dobro vemo, da so nam potrebnejše mnoge druge živali, vemo, da bi živeli brez njih težko, skoro nemogoče, ali najdražje so nam vendar ptice. Že od nekdanj je rad gledal in opazoval človek njih vedenje in poslušal njih petje.

Vsakogar, komur ni srce popolnoma popačeno, mora veseliti, ako gleda ptico, kako skaklja vesela po vejah in izliva svoje čute v glasno pesem. Kako žalosten bi bil svet, kako dolgočasen, kako mrtev najlepši kraj, ko ne bi ga oživljale ptice s sladkim petjem! Saj vemo, da je lepo samo tam,

kjer ptičice pojo
in rožice cveto.

Slovenski narod je bil po svojem rahlem in blagem čuvstvu vedno vnet za mirno poljedelstvo in pastirstvo. Rad je opazoval prirodo, zato se je pa tudi sprijaznil z njo in ostal prirodan. Posebno je spoštoval ptice: že od nekdaj so bile njegove ljubljenske. Prepričal se je, da začutijo in spoznajo ptice marsikaj prej nego on sam. Oznanjale so mu zlasti vremenske premembe, in ne smemo se čuditi, da je izkušal po njih v starih časih zvedeti svojo prihodnost.

Slovenec ima sto in sto pesmi, v katerih nagovarja ptico, a ona mu odgovarja. Ptice se vesele in žalujejo z njim. Zdi se mu, da ga umejejo, in on se trudi sam, da bi umel njih petje.

Ubogega jetnika, ki zdihuje za trdnim zidovjem v železju, pride ptica na okence tolažit in kratkočasit. V neki pesmi pride klicat slavnega kralja Matjaža, naj se pripravi na vojsko. Pozneje mu prileti oznanjat na bojišče, naj odhiti domov, ker so mu Turki uplenili kraljico Alenčico.

Največ so se nam prikupile ptice s petjem. Ko obhajajo človeka skrbi in težave, toži ptici svoje bolečine in jo nagovarja:

Zapoj mi, ptičica, glasno,
zapoj mi pesemco sladko,
da bo mi v srce segala,
občutkom se prilegala.

Ptice so tedaj resnično človeku prijateljice.

Francišek Erjavec.

47. Kukavica.

Kuku! Kaj si vendar že tukaj?
O, kukaj, ptica, le kukaj
po svoji stari navadi!

Saj ni še prave pomladi,
 dokler ni tvojega čuti glasú.
 A ko se razlega črez hrib in ravan:
 Kuku, kuku! —
 vse giblje, poganja in sili na dan;
 iz jazbine jazbec pogleda zaspan,
 vesela čebela iz ula leti,
 na zvonček, na jaglec, vijolo brenči.
 Iz skale, z mahom pokrite, vir
 šumlja in skaklja brez miru;
 na trati vesel odgovarja pastir:
 Kuku, kuku!

Jožef Stritar.

48. Penica.

Rodila sem se v lepem zelenem gozdu. Bilo nas je petero. Lepo na gorkem smo čepele v mehki posteljici in čakale, kdaj nam prileti oče ali mati s črvičem ali z gosenco v kljunu. Imela sta z nami veliko truda, zlasti o slabem vremenu. V dežju in v hladni noči je razgrnila mati svoje mehke peruti nad nami in nas grela. Ko smo že dorasle in izgubile mišjo dlako, je bil šele pravi križ z nami. Gnezdo nam je bilo pretesno, iz njega smo silile, oče in mati sta nam pa branila. Strašila sta nas z dehorjem, sovo in srakoperjem, ako se upamo na dan, ko nismo bile še prav godne.

Bližala se je jesen. Jaz še vedno nisem hotela jesti sama; rajša sem se dala pitati, kar je prijetnejše. Slednjič ni bilo več videti očeta. Mati pa mi je ostala zvesta. Ko sem letala z njo po grmovju, sem zagledala nekaj čudnega; v grmu nisem videla še nikoli prej nič enakega. Radovedna priletim bliže gledat, kaj je to. Kar zagledam v tisti čudni napravi lepega, belega

črviča. Mati je strašno kričala ter me svarila, naj ne hodim blizu, da se ne ujamem. Ali mene je gnalo to le še bolj; svoje matere nisem poslušala nikoli. Urno skočim na črviča, in klop! je dejalo. Meni se je zabliskalo pred očmi in zašumelo po ušesih, kakor bi me bil kdo udaril po glavi. V temni kletki sem se zbudila in zavedela; bila sem ujeta pri ptičarju!

Skakala sem po ječi in poizkušala na vse strani, kako bi ušla; zaman! Spoznala sem nazadnje, da mi ne pomaga vse nič; vdala sem se torej v svojo usodo. Kupci so povpraševali po meni, a moj gospodar se je krčil; močno me je hvalil in trdil, da sem posebno plemenitega rodu. To je bilo meni jako po volji, in začela sem si kaj domišljati zaradi svoje lepote in plemenitosti. Gospodar me je del v večjo kletko in sploh je lepo skrbel zame. Ali zdajci pride zopet nekaj novega.

Začelo se je čudno gibati po meni, nepokoj se me je polastil. Neko čudno hrepenenje se mi je zbudilo. Nemirna sem skakala po ječi, pokoja nisem našla ne podnevi, ne ponoči. Od ljudi sem zvedela, ko so se pogovarjali, kaj je to. Prišel je bil čas, ko odhajajo ptiči v južne dežele. Tudi meni se je zbudilo to hrepenenje, ali zapor mi je branil z njimi.

Nekoč je prišel moj sedanji gospodar in me je kupil, prav drago me je plačal, kakor se je govorilo. In zdaj sem tukaj.

Po Jožefu Stritarju.

49. Negodni ptičici.

Zakaj, zakaj, oj, ptica mila,
međ trdi svet se že podaš,
ko šibka še krijo te krila,
iskati hrane še ne znaš?

Glej, deček zlobni že je prežal,
da z roko kruto bi te vjel;
le mene vzrši, plah je zbežal —
življenje s tem sem ti otel.

Odslej pa vsem nezgodam skrita A ko ti roka hrane daja,
 tu v izbi boš kot v gnezdu prej, oj, drobna moja ptica ti,
 skrbno te roka moja pita, mi v duši misel tožna vstaja
 ni mogla mati te skrbnej. in tožne čute mi budi.

Oh, kaj sirot od majk odtrže
 usoda že za mladih let,
 iz toplega zavetja vrže
 kot tebe jih med mrzli svet!

Simon Gregorčič.

50. Kosec.

Sklepal, nabrusil sem te, o kosa! Taka postava svetu je dana,
 Zvôni zeleni travi k pogrebu, taka usoda njega oklepa:
 dokler se bliska biserna rosa, Seme zabranja časova brana,
 dokler ne peče solnce na nebu! časova roka trnje otepa.

Zrela za košnjo, zrela si, trava! Žena mogočna hodi po svetu,
 Kaj bi se bala kose jeklene? nizko, visoko s koso podira,
 Kar je rodila mati narava, maha po pleši, maha po cvetu,
 v krilo globoko smrt ji zaklene. večnosti, grobu vrata odpira.

V grobu telesa grudi trohnoba,
 v večnost neskončno duša se dviga;
 novo življenje klije iz groba,
 novo življenje večnost uživa.

Francišek Cegnar.

51. O nevihti.

*Zanesi nam, zanesi, Bog,
 otmi nas rev, otmi nadlog!
 Grozi sovražnica srdita,
 v oblakov sivih plašč zavita;
 beseda njena — grom rohneč,
 in nje pogled je — blisk goreč.*

*Besede grom in blisk očesa
nebesa in zemljó pretresa.
Pod plaščem nosi bič prikrit,
oj, bič iz zrn ledenih zvit!
gorje, če jezna ga zavzdigne,
če z njim po polju plodnem švigne,
gorje!*

*Glej, tam na polju setev mlada,
živilo naše, naša nada,
pod težo sklonjeno drevo,
glej, nežni cvet na mladem vrti,
ognjeni sok na vinski trti
plahó ozira se v nebo.*

*In vse se vije, vse trepeče,
boji vse šibe se grozeče.*

*Zanesi nam, zanesi, Bog,
otmi nas rev, otmi nadlog!*

*Oh, saj te kličemo očeta,
čuj prošnjo siromaka-kmeta,
sprejmi naš jok in zdih in stok,
ne vniči žuljev pridnih rok!*

*Ti migni — blisku žar se vpihne,
le prst zavzdigni — grom potihne,
le veli — bič se razdrobi,
le želi — led se raztopi,
in roka, ki je prej grozila,
bo blagoslov na nas rosila.*

*Zanesi nam, zanesi, Bog,
otmi nas rev, otmi nadlog!*

Simon Gregorčič.

52. Trgatev na Dolenjskem.

Svetijo se vrhovi daljnih goric. Tam se je zbudila ptica na veji, zafrfotala s pisanimi perutmi in se zazibala pod sinje jutranje nebo.

Četa ljudi gre vriskaje in pevaje v goro. Resnobnega in vendar zadovoljnega obraza koraka pred družčino stari gospodar. Oprtav nese brento in vesel pogleduje za seboj mlade ljudi: brhke mladeniče in zdrave deklice. Prišel je čas trgatve, čas pridelka zlate kapljice.

Tu stoji vinograd. Težko nosi kolje trto, ki je polna rumenega grozdja. Ljubo solnce, ki ga je spomladi varovalo mraza, ki ga je poleti grelo in zorilo, ga obseva tudi zdaj. „To si dal Ti, večna Dobrota!“ pravi stari vinogradnik in ginjen pogleda proti nebu k Darovalcu vsega dobrega.

Nima Dolenjec veselejšega dela in časa, nego mu je trgatev po njegovi želji. Vesele deklice posezajo s kablico od trte do trte, od grozda do grozda. Mladeniči sipljejo napolnjene posode v naramne brente in težko nosijo v zidanico ali v leseni hram, ki stoji na prijazni rebri sredi vinograda. Pač škoda bi se zdelo staremu gospodarju lepih rumenih jagod, krasnega daru mogočnega Stvarnika, tlačiti v kadi, ko ne bi vedel, da pripravlja tako sladko vino še čudovitejši in boljši užitek. Tako pa radosten privija težko stiskalnico in polni velikanske sode.

Solnce se pomika niže in niže. Poslednji njegovi žarki se upirajo v mnogoštevilne oživljene vinograde po daleč razprostrti gorici. Zdi se, kakor bi se nerado ločilo od veselih in marljivih ljudi.

Ko pa vendar izgine za hribi, se snide družčina po dokončanem delu na tratini pri hramu. Dom jim je nizko v dolini, drugo jutro morajo zgodaj začeti z delom, zato ostanejo vsi čez noč v gori. Zapalijo velikanski ogenj. Mrači se, in plamen odseva zmeraj svetleje. Tudi v sosednjem vinogradu kurijo, takisto v nasprotni oddaljeni vinski gorici. Trgači sedejo v travo in zro v plamen, oče gospodar iztrkajo pipo, mati gospodinja pa pristavijo k ognju velik lonec mesa. Čutara se vrsti v krogu, in mile pesmi odmevajo v tiho noč.

Po Jožefu Jurčiču.

53. Grozdek sv. Vrbana.

Sv. Vrban je jako rad zobal grozde in tudi hvalil Boga za ta plemeniti dar božji. Na svojem vrtu je zasadil tudi sam trte ter željno pričakoval prvega sadu. Kadar je gledal trs, je prosil njemu in vsem vinogradom božjega blagoslova. Tretje leto se je razcvetel Vrbanov trs in nastavil grozdek, ki je imel komaj pet jagod. Dasi je bil grozdek majhen, je imel sv. Vrban z njim veliko veselja in ga je hodil gledat vsak dan.

Nekega dne pristopi k njemu star siromak in ga naprosi milostinje. Sv. Vrban pretakne vse žepe, a ne najde ničesar za siromaka. Siromak ga poprosi: „Pa mi daj ta-le grozdek!“

„Utrgaj si ga, če si ga želiš,“ reče sv. Vrban.

Siromak utrga grozdek, želeč svetniku in njegovemu trsu božjega blagoslova, potem pa odide.

Sv. Vrban sede na vrtu na klop in zadremlje. Ko se je prebudil, je bil njegov trs tako poln grozdja, da se je podrl s kolom vred na tla. Sv. Vrban je takoj spoznal, da je napravil to čudo Bog sam, da pokaže, kako mu je bila všeč milostinja, ko je dal svoj prvi grozdek siromaku.

Odslej je svetnik še bolj čislal grozdje in trsje. Po njegovi smrti so mu izročali vinogradniki vinograde v varstvo. Časte ga kot varuha vinogradov ter stavijo njemu na čast med vinogradi kapelice.

Narodna legenda.

54. Pri pastirskem ognju.

Mrak je, ogenj že ugaša,
že umolknil je strnad;
sita je živina naša,
rada šla domov bi spat.

Treba je od ognja vstati,
in domov je gnati čas;
težko čakajo že mati,
in večerja čaka nas.

Sivka vaša, glej, se bliža,
mukajoč, da se mudi;
čakaj še, da se prekriža
ogenj, preden pogori.

Da ostane v božji moči,
to po dolgem, to po črez;
sem se angelci ponoči
pridejo gret iz nebes.

Jožef Stritar.

55. Polharji.

Ko že zahaja jesensko solnce za žalostnimi gorami na zapadu, se zbero polharji za vasjo. Vsak ima na hrbtu v naravnem košu ali v premetalnici ali pa na trto nabrane polšje pasti, samostrine ali škatlje imenovane. Vsa družba stopa počasi za vodnikom, starim polharjem, v hosto. Spotoma sodijo in ugibljejo o boljšem ali slabšem uspehu nocojšnje noči, kakor je obrodilo to leto več ali manj želoda, gabrice in drobnice, kakor je dnevno vreme in čas dalje ali bliže sv. Simona in Jude.

Ko pridejo sredi gozda, si izbero kraj navadno v globoki dolini na starem kurišču, kjer naneso suhe trsti za ogenj. Potem se razidejo nastavljat.

Samostrine so lesene, izotljene škatlje s podolgastim, ukrivljenim železnim repom, za katerega se zapičijo pasti na izbrano drevo. Z oljem ali z mehko hruško namazana notranja stran privabi tolsto žival iz drevesnega dupla ali z veje zvedavo gledat in vohat v odprto past. Komaj pa potakne polh rejeni vrat v luknjo, se sproži železno raztezno pero in zgrabi ubogega stanovalca žlamborov. Zaman cvili in brca z vsem životom; železne klešče ga prijemljejo zmerom tesneje. Kmalu pade zadržan polharju v požrešno malho.

Ko je vsakateri obesil past na rogovilo starega gabra, trnjeve drobnice ali krivenčastega želodovega hrasta, se zopet zbero v zaznamenovani dolini.

Nastane noč. Veselo poka ogenj, poskakuje plamen in odseva čudovito od obrazov okrog sedečih polharjev. Tam sedi seženj od ognja na trhlem panju star očanec s pipico v sesušenih čeljustih in pravi svoje in svojih prednikov čudne zgodbe na polšjih lovih in druge stare pripovedi. Mladenič pa, ki peče in preobrača z utrinkom krompir v žerjavici ali pa leži tiho zleknjen po praproti, zvesto posluša starčeve besede. S pravljicami in drugimi pripovedovanji prestanejo le takrat, kadar reče stari vodnik, da je čas iti gledat v pasti in pobirat polhe, kar se zgodi štirikrat ali petkrat v eni noči.

Šele, ko se začne žariti jutranja zarja izmed sivobradih hrastov in vlažna megla moči zmerom bolj, pobero samostrine in gredo domov s polnimi vrečami in koši.

Po Jožefu Jurčiču.

56. Pozabljenim.

Vseh mrtvih dan!
 Na tisto tiho domovanje,
 kjer mnogi spe nevzdramno spanje,
 kjer kmalu, kmalu dom bo moj
 in — tvoj,
 nocoj se vsul je roj močan,
 saj jutri bo vseh mrtvih dan,
 Vseh mrtvih dan!
 Bledó trepeče nad grobovi
 tisoč svetil,
 in križe, kamne vrh gomil
 jesenski venčajo cvetovi —
 Vseh mrtvih dan!
 Kjer dragi spe jim po pokopi,
 kleče, solze živečih tropi,
 oh, dušo tre jim žal in bol;
 pod zemljo pol, na nebu pol
 nocoj jim je srce;
 na grob lijo grenké solzé,
 v nebo gorké prošnjé!
 O, le klečite, le molite,
 po nepozabnih vam solzite,
 saj jutri bo vseh mrtvih dan,
 Vseh mrtvih dan!
 Solzite,
 molite! . . .
 In jaz?

Ko misli vsakedo na svoje,
 kogà, kogà pa srce moje
 spominja se tačas?
 Vas, zabljeni grobovi,
 kjer križ ne kamen ne stoji,
 ki niste venčani s cvetovi,
 kjer luč nobena ne brli.
 O, če nikdo
 nocoj se vas ne spomni,
 pozabil ni vas pevec skromni
 in pa — nebo!

Simon Gregorčič.

57. Sv. Martin.

Sveti Martin je bil vojak, in sicer pobožen mladenič jako usmiljenega srca.

Bila je huda zima, debel sneg je pokrival zmrzlo zemljo, ostra burja je brila. Sv. Martin je jezdil na iskrem konjiču, da se je razlegal udar konjskih podkev po trdi poti daleč na okrog. Topli plašč, v katerega se je zavijal jezdec čimdalje bolj, ni nič izdal; mrzla sapa mu je prešinjala vse ude.

Toda glej! Kdo sedi ondi na ledeni zemlji? Ubog starček v raztrgani platneni obleki zdihuje tamkaj. Suho, premrlo roko izteza proti vojaku, s solznimi očmi in s hripavim glasom ga prosi miloščine.

Jezdec takoj ustavi konja, izdere meč, prereže svoj plašč na dvoje ter vrže siromaku polovico. Solza sučutja zaigra v očeh blagemu mladeniču. Zavije se v ostalo polovico in naglo zdirja odtod.

Ko Martin tako, s samo polovico plašča ogrnjen, prijaha v vojašnico, ga obkoli truma vojaških tovarišev ter se pošali z njim: „Glejte ga no, Martina! Zblaznel je. Na poti je prodal polovico plašča ter zapravlil novce.“

Mladenič se ne zmeni za te besede, ampak si poišče v svoji sobici potrebnega počitka. Kmalu sladko zaspi.

V sanjah se mu prikaže sam nebeški Zveličar v nebeškem svitu. Strme gleda Martin nebeško obličje. Od radosti se mu topi srce, ko zapazi, da je nebeški kralj ogrnjen z onim koncem plašča, ki ga je podaril siromaku.

„S tem plaščem me je ogrnil mladenič,“ pravi Gospod nebeškim trumam, „zato pa tudi prejme obilo plačilo, ko mu poteče življenje! Zakaj kdor sprejme siromaka in mu stori dobro, je sprejel mene in storil dobro — meni.“

Po Antonu Kosiju.

58. Lisjakove tožbe.

Že sem menil, da zagrabim zajca. Zdajci pa — kakor bi odrezal — ni več sledu! Truden sem in upehan, da ne morem dalje; za zdaj mi je odnesel pete; Bog ve, kdaj pridem zopet kateremu na sled. Zajec je sedaj silno redka divjačina. Gospod ga strelja, in kmet mu stavi pasti, da nam pride komaj o velikih praznikih med zobe.

In kuretina! Kmet ima tod okolo tako ubogo malo kokoši, in še tiste tako skrbno pazi in straži, da je vsa prekanjenost, vse zalezovanje zaman. Ptič je tudi že bela vrana. Paglavci jih love, jim pobirajo jajca in mladiče ter razdirajo gnezda, da je paberkovanje slabo za njimi.

Miši, hrošči, gliste in tak drobiž, to je zdaj naša hrana. Pozimi pa še tega ni.

Kaj pa to? Kaj tako čudno hrka, grgra in bobni? Pojdimo gledat, zdaj se ničesar ne bojim. — Saj se mi je zdelo, kaj bo. Medved leži v brlogu kakor klada, pa smrči, da se zemlja trese. Oj, ti presneti kožuhar, tebi se godi pač dobro! Jeseni si se napasel in si nabral tolšče, da te pozimi greje in redi. Mi pa zmrzujemo in stradamo, da je groza.

Glej, glej! Kaj je pa tu gori nad menoj na tej smreki? Nekaj živega! Senica ruži češarke, pa dobre volje je. Oj,

ti ljubezniva seničica, ko bi bila ti moja! Pridi, pridi, prijazna živalca, daj se mi objeti! — Na, tu imaš! Snega mi je vrgla v oči. Zdaj še gledati ne morem za njo.

Kaj naj začnem? Lačen sem ka-li, ali pa žejen — sam prav ne vem. Storimo, kakor pravi tista pesem, ki me je vedno jezila:

*Lisica, lisjak
sta pila tobak;
tobaka ni b'lo,
sta pila vodó!*

Tam-le v loki je studenec; tako lepo kopno je ob njegovih bregovih, pojdemo pit, morda nam vendar nekoliko odleže.

Kaj je pa to? Človeška nastava, past, slabo skrita! Oj, ti človek, da imaš lisjaka za tako neumnega! Ali ta-le košček zmrzlega mesa bi pa vendar ne bil napačen. Huda izkušnja! Bodi pameten, lisjak! Če te prime za nogo ali celo za vrat! Ej, kaj pa more hujšega priti? Od gladu in mraza poginiti tudi ni prijetna smrt. Saj sem tako že ves obupan hotel iti h kmetu naravnost na dvorišče, naj me pobijejo z osečki. Morda bi se pa vendar dalo kako. Poizkusimo! Kakor naglo mogoče, skočim, zgrabim meso ter ga odnesem, morebiti tudi cele pete. — Tako! —

Šklemp! — Zvita buča lisjak, zdaj se pa gostimo!

Po Jožefu Stritarju.

59. Zakaj stavimo o Božiču jaslice?

Najlepše in najnedolžnejše veselje otrok o Božiču je navada, da delamo Betlehem ali jaslice v spomin rojstva našega Zveličarja Jezusa Kristusa. Vsak se spominja rad še v poznih letih srčnega veselja, ki ga je užival, ko je še otrok na Sveti večer doma stavil jaslice, ali pa hodil gledat one, ki so jih postavili v cerkvi. Kako se je s pastirci radoval malega Jezusa, ki je prišel na svet, da bi nas odrešil večne pogube!

Začetek takim vidnim predstavam Jezusovega rojstva je napravil sv. Frančišek Asiški. Ta svetnik je dal o svojem času postaviti o Božiču pod milim nebom hlev, ki je živo spominjal

betlehemskega hleva in rojstvenega kraja Kristusovega. Pri tem hlevu so se zbirali na Sveti večer s sv. Frančiškom bližnji duhovniki, menihi in velika množica ljudstva; zakaj ljudje so bili daleč okolo zvedeli o tej novi svečanosti. Hlev so lepo razsvetlili s svečami ter ondi molili in prepevali hvalne pesmi.

Sv. Frančišek je stal pri jaslicah in se je jokal od samega veselja, ko je premišljal veliko srečo, ki jo je bilo prineslo ljudem rojstvo Jezusovo. O polnoči je duhovnik ondi daroval sv. mašo, pri kateri je sv. Frančišek kot dijakon pel sv. evangelije, potem pa zbranim ljudstvu tako ginljivo govoril o ljubezni novorojenega deteta, da je ganil vse poslušalce do solz.

Po končani slovesnosti so šli vsi veselega srca domov s trdnim sklepom, da bodo posnemali to lepo navado sv. Frančiška.

Od tod je navada, da stavimo o Božiču jaslice. Ta navada je stara že čez 600 let.

Iz „Vrtca“.

60. Zimski večer.

Pojdi, Minka, zapri duri,
peč s panjači mi podkuri.

Luč mi v leščerbi napravi,
stol moj k peči sem postavi.

Semkaj, hčerka, sedi k meni
in kolovrat svoj zaženi.

Pravi mi o bratu svojem,
o edinem sinu mojem,

kak' nam je rokó podajal,
ko od doma je odhajal.

Ti si solzna zdihovala,
mati je na glas jokala.

Šel od nas je v kraje tuje,
koder vojska, smrt gostuje.

Dokaj je minilo časa,
da o njem ni bilo glasa.

Tretje leto list poslani
nam njegovo smrt oznani.

Od takrat je tvoja mati
bila nehala jokati.

Legla je, pa ni več vstala,
v Bogu osmi dan zaspala.

Simon Jenko.

IV. Priroda.

A. Prirodopisje.

61. Vse je tvoje!

Tvoja lepa so nebesa,
Tvoj prostorni zemlje krog,
Tvoj vesoljni svet prostrani —
vse je Tvoje, večni Bog!

Solnce, mesec na višavi,
zvezd ponočnih veličast,
strop neba in zračne dalje,
vse je, Stvarnik, Tvoja last.

Tvoji so po zemlji hribi,
Tvoj gorá nešteti sklad,
Tvoji brdo in ravnina
in dolina in prepad.

Vrelci šumni in potoki,
žuboreč iz zemskih tal,
Tvoje so deroče reke,
Tvoj kipeči morski val.

Ivje, sneg in led in toča,
vsi so Tvoji, Gospodar,
Tvoji bliskov žarni ognji,
Tvoj v oblakih je vihar.

Noč je Tvoja, dan in leto,
pómlad in jesenski sad,
Tvoje svetlokrilo jutro,
Tvoj večerni mrak in hlad.

V gozdu zver in ptica v zraku,
riba, ki jo val poji,
na gredici nežna cvetka —
Tvoje vse je, kar živi.

Vse je tvoje v vidnem stvarstvu,
vsemogoči Oče moj,
vsemu Svoje si dobrote
jasni vtisnil pečat Svoj . . .

Vendar kakor v stvar nobeno
v me si vértal Svoj obraz,
v duši moji Ti odsevaš —
najbolj Tvoj sem — človek jaz!

Mihael Opeka.

62. Netopir.

Ko poletnega večera tihi mrak prepreza vse stvari na zemlji, planejo iz temnih otlin netopirji in prhutajo po zraku kakor črne vešče.

Poglejmo si živalco natančneje! Sprednja uda nista prav nič podobna zadnjima, vse kosti so daljše in močnejše. Posebno štirje prsti so dolgi in tanki, le palec je kratek in nosi močan, zakrivljen kremplj. Med podaljšanimi štirimi prsti je pa razprežena tanka in gola mrenica. Ta se začinja na vratu, se razprostira med prsti, gre ob truplu do zadnjih nog in ovija tudi rep. Zadnje noge so slabe, prsti med njimi so kratki, oboroženi s kremplji in brez mrenice.

Netopir vidi dobro, voha še bolje, sliši jako tanko in čuti preizvrstno. To tanko čutje ga vodi ponoči menda največ.

Vsi netopirji so ponočnjaki. Podnevi spe v vsakršnih luknjah, po duplih, v starih zidovih in dimnikih, pa tudi drugje. O netopirjih mislijo sploh, da se radi zapraše človeku v glavo in da se mu zapleto v lase; ali vse to je izmišljeno.

Naši netopirji jedo samo žuželke, zlasti nočne hrošče, metulje in mešice, ki jih čujejo že od daleč brenčече po zraku. Jako so požrešni, in ker nam delajo škodo oni nočni metulji in hrošči po polju in vrteh, so netopirji prav koristne živalce. Res je, da zahajajo radi v dimnike, kjer se suši slanina, in letajo v kašče in hrame, kamor spravljamo mesnino. Zakaj pa zahajajo na te kraje? Na slanini in v mesu se rede vsakovrstne žuželke. Zaradi tega mrčesa zahajajo netopirji v dimnike, hrame in kašče, da jih love in hrustajo; slanine in mesa se pa ne dotaknejo.

Zimo netopirji prespe. Po sto in več se jih stisne časih v kako zatišje; kakor sicer podnevi, ko spe, vise tudi vso zimo z glavo navzdol, držeč se z zadnjimi nogami.

Naši najnavadnejši netopirji so: zgodnji netopir, uhan ali uhati netopir in podkovnjak.

V južnih, vročih krajih so netopirji večji, nekateri tudi škodljivi.

63. Jež.

Solnce je zatonilo za gorami, v gozdu so umolknili razni glasovi, rosa je jela rositi. Sedaj zašumi nekaj v gošči med suhim listjem, zdajci se zgane dračje; iz grmičja se prikaže koničast rilček in precej za njim čudna žival starikavega, nagrbanega lica, kratkega repa, nizkih, podplatastih nog in oblega trupla v bodeči, sivi suknji. Dasi je videti okorna, vendar hlasta semtertja, iztika po luknjah, prevrača listje in rije z rilcem kakor svinja.

Ta čudni svat je jež. V vedenju je res malo neroden in telebast, ali vendar pošten od nog do glave. Prav po nedolžnem trpi, če ga preganjajo sirovi nevedneži. Plašni samotarec čepi ves dan v seči ali v luknji, pod korenino ali pod kupom suhljadi in šele zvečer se upa iz skrivališča. Boječe caplja okolo z mokrim rilcem in zasleduje miši, žabe, kuščarje, črve, ogrce, polže in drugi mrčes. Najrajši žre miši, zato ga jemlje ljudje tudi v hiše, kjer lovi tudi ščurke, ki jim je hud sovražnik. Ako ne dobi dosti mesne jedi, se loti tudi sadja. Znamenito je pri njem posebno to, da požre tudi gada brez škode, naj ga seka še tako v gobec ali kamor hoče.

Ko začne padati listje z dreves, skrbi jež za zimo. Izkoplje si globoko jamo ter nanosi vanjo listja, mahu in trave. Ko nastopi zima, se zarije v steljo, se zvije in zaspri tako trdno kakor morda nobena druga žival.

Ježevi najhujši sovražniki so psi; kjer ga ovohajo, mu ne dado miru. Siromak si ne ve pomagati drugače, nego da se zvije v klopčič in dá tako preganjalcem priliko, da si okrvave nosove na bodicah.

64. Krt.

Pod zemljo gospodarji mnogo psovani in hudo zatirani krt. Dolže ga, da je zanikaren tihotapec, da grize korenine sadežem, ki morajo potem usehniti. Ali svet sodi marsikatero žival krivično. Poglejmo si obtoženca!

Truplo je valjasto, v plečih močnejše nego zadaj, vratu ni videti. Od krepkega tilnika se zožuje glava v precej dolg rilček. Uhljev nima, tudi oči ni videti, ima jih pa vendar, le majhne so in skrite v dlaki. Sprednje noge, dasi kratke kakor zadnje, so vendar močne, široko lopataste in na stran obrnjene. Rep je kratek in tanek. Črna dlaka ni dolga, toda gosta je, svetla in se nekoliko izpreminja na modro.

Krt ima ostre in kakor igle koničaste zobe. Večkrat ga ujemo ljudje pri usehlih rastlinah, kjer je hrustal bramorje in ogrce, ki so podgrizavali korenine. Ni torej pametno, če preganjajo krta na vse kriplje. Res je, da rije po zemlji in da dela nevšečne krtine po travnikih. Ali tako rahljanje zemlji ni na kvar; le po vrteh je siten zaradi neprestanega rovanja.

Krt ima neizrečno dober nos in tanek sluh; tudi je čudovito uren, posebno pod zemljo, in celo na zemlji ga dohaja človek težko. Ako je treba, tudi plava čez široko reko. Največji mojster pa je v rovanju in kopanju. Z lopatastimi sprednjimi nogami koplje, z glavo in s tilnikom pa peha prst navzgor, dokler je ne izmeče kvišku v podobi krtine. Pod zemljo ima prav umetno izdelano bivališče, namreč mehko nastlan kotliček.

Krt je delavnejši ponoči nego podnevi, pozimi istotako kakor poleti, le da rije globlje. Sovražnikov ima dosti med pticami in med čveteronogimi živalmi.

65. Volk.

Volk je najbližji sorodnik našemu domačemu psu, od katerega pa nima niti ene dobre lastnosti.

Po velikosti je podoben mesarskemu psu, a je debelejšega tilnika in močnejšega vratu. Koničasta ušesa mu stoje pokonci, široko žrelo je nasajeno z ostrimi zobmi, največ ga pa izdaja hudi, srepi pogled. Repa ne viha po pasje, ampak ga poveša.

Neizrečno je pogolten in požrešen, vedno bi žrl; ali nič mu ne zaleže, zmerom je lačen in suh kakor trta. Zraven pa

je krepak in močen. Ob vsej moči je vendarle potuhnen; poštenega boja se ogiblje in zato se tudi navadno ne upa na človeka.

Pri nas na Slovenskem je volkov že jako malo. Največ se jih potika po Notranjskem. Več nego pri nas jih je na Hrvaškem, Ogrskem in v Galiciji.

Najrajši napada volk ovce bodisi na paši, ako spazi, da ni psa blizu, bodisi ponoči v staji. Tedaj kolje neusmiljeno; podavi mnogo več, nego mu je potrebno. Konjski ali goveji čredi se pa ne upa blizu, ker ve, da bi ga živali sprejele s težkimi kopiti in z ostrimi rogmi.

Pozimi je volk še požrešnejši. Sestradani se zbirajo v večjem številu, lačni se potepajo s hriba na hrib in ponoči strašno tulijo, da obhaja človeka groza. Lakota jih goni na polje, kolovratijo ob cestah, se priklatijo v vas in takrat napadejo tudi človeka.

Od ubitega volka nima človek velike koristi. Meso nima nobene vrednosti, le volkov kožuh je nekaj vreden. Škodljivo zver zatirajo in pobijajo povsod in ob vsakem času. Poprej so jim nastavljali zanke, jim kopali jame, ali pa se je vzdignilo po več vasi na volčji lov. Sedaj pa jim lovci najrajši zavdajajo.

66. Pasja steklina.

Najstrašnejša med vsemi pasjimi boleznimi je steklina. Stekel pes ne okuži samo drugih psov in živali, ampak je nevaren tudi človeku. Po steklem psu oklan človek ostekli prej ali slej.

Steklina se pojavlja navadno pri starih psih, najrajša v veliki vročini ali v velikem mrazu. Bržkone je kriv temu slab živež in nedostajanje čiste pitne vode. Največ ostekle priklenjeni psi, ki ne dobivajo zdrave jedi.

Bolezen se začne s tem, da se pes potuhne in da reži celo na gospodarja. Zaspan je in žalosten; rad je

na gorkem, lazi pogostoma okolo jedi, toda ne dotakne se je, pije pa večkrat pomalo. Laja hripavo, požira težko, sline se mu cede iz gobca, oči so kalne, rad liže mrzle stvari in hlasta okolo sebe. Pozneje pobesi rep, in oči mu zarde. Gospodarja več ne sluša; bolj in bolj je plašen, pobesi tudi glavo, in jezik mu visi iz gobca.

Kmalu se mu pokaže na gobcu bela pena. S pobešenim repom in s pobešeno glavo teka venomer, se opoteka in grize vse, kar mu prihaja pod gobec, posebno pse.

Ljudi, katere okolje stekel pes, pošiljajo v posebne bolnice, kjer jih sedaj večinoma ozdravijo. Najboljše je, če se izžge rana precej po ugrizku in če izteče kri iz dotičnega uda.

Najzanesljivejše znamenje, da je pes zdrav, je mrzel in moker nos. Pes s suhim in vročim nosom, ki neče jesti, je gotovo bolan. Če je le kako mogoče, pojdi z njim k živinozdravniku.

67. Lev.

Prostrana Afrika in sosednje dežele vroče Azije so domovina najsilnejše zveri. Lev je najmogočnejša, najpogumnejša in najdrznejša žival.

Izpod širokega čela gleda resno in mirno okolo sebe, ker si je svest svoje moči. Obilno grivo ima okolo glave; pada mu po plečih in prsah kakor kraljevski plašč. Zemlja bobni, človek trepeče, in zver v gozdu se skriva plaha, ko zagrmí njegov glas iz širokih prsi.

Lev meri v dolgosti blizu dva metra, a visok je čez meter. Dolgi rep je krepek in na koncu čopast. Močno truplo je zalito in napeto, ali vendar gibko in vitko. V širokih šapah ima strahovito moč; z enim udarcem pobije konja ali vola na tla in tudi z repom zruši človeka. Dlaka je kratka in gladka, jasneje ali temneje rumena.

Lev prebiva najrajši po dolinskih gozdih in goščah. Po dnevi spi. Pod noč se prebudi, vstane, strese grivo, zapusti brlog in z grmečim rjoventjem naznanja, da gre na lov. Z drznim skokom preskoči dva metra visoko trnjevo ograjo in puhne med živino, ki od strahu ne ve, kam bi se skrila. Mahne s šapo, pobije junico na tla, jo zgrabi za vrat ter ji zmrvi kosti. Nekoliko časa ponosen stoji s povzdignjeno glavo na plenu in srdit opleta z repom. Potem zgrabi plen ter odhiti z njim v bližnjo goščavo.

Lev ni tako krvoloč, kakor so nekatere druge zveri. Nikdar ne kolje več, nego potrebuje. Sploh je hladnokrvnejši in lenejši od drugih mačk, kar večkrat tolmačimo za velikodušnost. Človeka napade le malokdaj. Ako ga ni prej razdražil in ako ni posebno lačen, se ga navadno ne loti.

Mladi levi se dado ukrotiti. Po zverinjakih vidimo pogostoma ukročene leve. Škodljivo zver povsod preganjajo in love na vse kriplje.

68. Kune.

Ni izlepa nesramnejših tatic, nego so kune vse vprek. Kolikor so manjše in slabše, toliko drznejše in krvoločnejše so. Vse kune so vitkega, zleknjenega trupla na kratkih in močnih nogah z ostrimi kremplji, majhne in podolgasto ploščate glave, brkatega gobca, velikih oči, širokih ušes in posebno ostrih zob.

Ti drzoviti in pogumni krvoloki love največ ponoči; po dnevi se skrivajo po vsakovrstnih luknjah. Kune so neznano gibke in urne, ročne in skočne; splazijo se skozi najmanjše luknje in razpoke, izvrstno plezajo in tudi dobro plavajo.

Kuna zlatica je največja med našimi kunami. Mehko in gosto krzno je kostanjeve barve, le na grlu ima lepo rumeno liso. Zlatica prebiva pri nas povsod po velikih hostah in samotnih gozdih. Pozimi se pa pritepe časih ponoči do človeškega stanovanja, in gorje kokošim in golobom, ako pride v kurnjak ali golobnjak!

Kuna belica je manjša ter nima tako dolge in lepe dlake. Lisa na grlu je bela, zato se imenuje belica. Stanuje povsod, koder zlatica, ali rajša biva ob človeških bivališčih.

Dehor je manjši od belice, zlasti rep je krajši, pa tudi ni tako metlast. Po trebuhu je zamolklo rjav, po hrbtu kostanjev, po vratu in po bokih pa rumenkastorjav; gobček je bel. Ako je v škripcu, izpušča proti sovražniku strašen smrad. Tudi dehor je neusmiljen morilec. Vendar pravijo, da ne kolje kuretnine tako grozovito kakor belica in zlatica. Brez koristi pa ni tudi dehor; zlasti je velik sovražnik vsem mišim in podganam, takisto srdito preganja žabe in krte, kače in celo gade.

Podlasica je najmanjša kuna. Živalca na šibkih, nizkih nožicah s kratkim repom vred je dolga komaj ped. Človeku ne stori veliko škode, toliko več pa ugonobi škodljivih in požrešnih živali, zato je nespametno, če jo ljudje love in pobijajo. Lovci jo jako preganjajo, ker škoduje lovu.

Razen te male podlasice živi pri nas tudi **velika podlasica** ali **hermelin**, ki je vsa podobna mali sestrični, samo da ima daljši čopast rep, ki je črn na koncu tudi pozimi, ko žival vsa pobeli.

Kunam prištevamo še **vidro** in **jazbeca**.

69. Medved.

Medved je naša največja in najmočnejša zver. Truplo mu je neokretno, rep je kratek, vrat močan, čelo izbočeno, oči so majhne in ušesa kratka. Močne tace z jakimi kremplji imajo gole podplate.

V kretanju in gibanju ni tako neroden, kakor bi človek mislil na prvi pogled. Kadar se mu ne mudi, res hlača počasno; ako je pa sila, pobira podplate neznano hitro, na ravnem prehiti vsakega človeka.

Medved ima neizrečno dober nos in sluh, samo vid mu ni posebno bister. Zob nima tako ostrih kakor druge zveri mačjega, pasjega ali kunjega plemena. Mladi medved živi več ob

rastlinah nego ob mesu, puli travo, išče gob, lesnik i. t. d.; med mu je največja slaščica. Ko pa okusi slast krvi in mesa, streže na večje živali in postane prav škodljiva zver. Tudi na njivah, posebno v ovsu, dela medved veliko škodo.

Medved prebiva v goratih gozdih, kjer nahaja med pečinami in skalami, v podmolih in jamah dosti zavetja. Ko se bliža zima, si nastelje brlog, in ko pritisne mraz, gre spat. Ko popušča zima, se prebudi, časih se celo vzdigne iz postelje in gre malo pogledat svet; ako se ponovi mraz, švedra v brlog nazaj. Ko se spomladi vzdigne iz brloga, je ves medel in mršav: zimsko spanje mu je vzelo in potrošilo jesensko salo.

Ujete medvede so učili v prejšnjih časih plesati in so jih kazali potem za denar. Toda za kosmatina je bila to huda šola, in le neusmiljeni ljudje so se mogli ukvarjati s tem poslom.

Ubit medved daje človeku dosti dobička. Kocasta koža je vredna 30 do 60 kron, meso ima dober okus, ako leži nekoliko dni v tekoči vodi.

V mrzlih severnih krajih živi brat rjavega medveda — beli medved.

70. Veverica.

Kdo še ni vesel gledal lahkonoge veverice, bodisi v tihem gozdu, kjer kaže svoje spretnosti, bodisi sirotico zaprto v tesni gajbici! Zmerom je vesela, nikdar ne miruje, vedno je pripravljena na dir in skok.

Veverica je lepa živalca. Posebno jo krasi dolgi in metlasti, na dvoje razčesani rep; tudi dlakavi šopki na ušesih ji pristujejo kaj lepo. Živahna in razposajena veverica nas v ponašanju nekoliko spominja opice. Nikoli ne more biti dolgo na istem mestu. Vsak čas si najde novo opravilo. Sedaj je našla lešnik; hitro sede na zadnje noge, privihne rep, s prednjimi nogami prime lešnik ter ga začne dolbsti in sukati na vse strani. Kmalu ga spet izpusti in se začne lizati in umivati, zopet popade lešnik in zoblje sladko jedrce. Ko pa kaj zaškrtno blizu nje, ga vrže

od sebe in šine po smreki v gosti vrh. Tam gori se stisne v rogovilo, od tankaj kukajo oprezno črne oči dol, ali ji res preti kaka nevarnost.

Veverica je tako živa samo podnevi, in to samo ob lepem vremenu; ob deževju in tudi ob veliki vročini pa leži v gnezdu. Njena hišica je na visokem drevesu med rogovilami ali pa v otlinah. Spletena je prav umetno iz vejic in mahu ter nastlana prav mehko. Vrata so na spodnji strani, da ne more deževati v gnezdo.

Mlade veverice se sprijaznijo s človekom kaj hitro in so potem prav krotke in domače. Ali v starosti se navadno potuhnejo in rade grizejo. V strahu pišče, v veselju pa mukljajo.

Veverica živi najrajša v jelovih gozdih, kjer dobi jesti tudi pozimi v snegu. Živi ob vsakršnih jedrcih, posebno ob borovem, smrekovem in jelovem semenju. Rada dolbe tudi lešnike in orehe ter izpije tudi kako jajce iz ptičjega gnezda. Ker ne prespi zime, si znaša hrano jeseni na stanovita mesta. Njena največja sovražnica je gozdna kuna ali zlatica, ki pleza in skače ravno tako hitro. Tudi ljudje postreljajo mnogo veveric zaradi okusnega mesa in lepe kože.

71. Srna.

Naši lesovi nimajo skoro tako brhke in ljubeznive živali, kakršna je nedolžna srna. Milo jo je gledati, kadar koli se gane, najsi stoji ali leži, najsi muli travo, najsi se ozira plaho ali beži na urnih nogah v goščavo.

Na njenem telesu je vse v lepem razmerju. Tanke in visoke noge z malimi parkeljci nosijo lepo zraslo in zalito, ali vendar ne okorno truplo brez repa. Glavico oživljajo velike, prijazne oči, srnjaka pa krasi še posebno kratko rogovilasto rogovje. Gosta in gladka dlaka se menja, kakor nanese letni čas: poleti je rjava, pozimi pa sivkasta, na trebuhu zmerom jasnejša. Mladiči so lisasti.

Srna prebiva pri nas po vseh gozdih. Poleti se rada pase po višavah, v veliki zimi se pa umakne v nižave. Na paši izbira mlada in sočna zelišča in brstje; tudi sol liže rada, zraven mora pa imeti čiste vode.

Srne streljajo zaradi dobrega mesa, kože, dlake in rogovja. Tudi volkovi, divje mačke, risi, lisice in celo kune jih davijo in koljejo.

72. Velblod.

Neizmerne peščene planjave, ki se razprostirajo v Aziji in Afriki, bi ločile ondotne prebivalce, kakor nas loči Atlantsko morje od Amerike; vsa trgovina bi zastala, ali pravzaprav bi bila nemogoča, ko ne bi bila previdnost božja podelila tem krajem velbloda.

Lepi arabski konj bi se pogreznil v valovih peščenega morja in poginil. Kopita bi mu razpokala in noge ohromele. Velblod pa stopa na debelo podplatasto kožo. Ta mesnata in vendar ne preobčutna noga mu lajša težavno hojo po pesku.

Konj ne bi mogel nositi težkih tovorov, posebno zato ne, ker bi se mu moralo razen tovara tudi nakladati veliko krme za živež. Velblod pa potrebuje kaj malo; s koprivami in z osatom je zadovoljen, pa lahko, po več centov noseč, prekoraka na dan čez 80 km, z jezdecem pa predirja celo do 200 km.

Velblod je 2 do 2·5 m visok, tedaj višji nego največji konj. Ta visokost pa pri nakladanju ni prav nič na poti, ker velblod vselej pade na kolena, kadar mu blago nakladajo ali razkladajo.

Puščava ne rodi ne ovsa, ne ječmena, ki sta za tovrne konje potrebna; le tuintam poganja bodeče zelišče izpod peska, in s tem je velblod zadovoljen. Modri Stvarnik mu je dal trdne ustnice, da ga ne bodejo osorne koprive in pusti osat. Velblod lahko strada po štiriindvajset ur, konj pa tega ne more; še več pa je vredno velblodovo svojstvo, da v najhujši puščavni so-

parici po osem ali pa še po več dni lahko trpi žejo. Kadar pride velblod do vode, se^e je napije do sita in potem napolni z vodo posebne prostore svojega sestavljenega želodca. Ni pa res, da ostane ta voda hladna, čista in brez duha, ter da zakoljejo potniki velbloda, ako so v nevarnosti, da bi umrli za žejo.

Če še pomislimo, da ta žival potrebuje le malo spanja in na lahko potuje skoro noč in dan, umejemo, zakaj je velblod prebivalcem jutrovih dežel najkoristnejša domača žival. Arabcu je velblod to, kar je nam konj, ovca in govedo.

73. Kragulj.

Vroč poletni popoldan je. Solnce pripeka z jasnega neba. Prazničen mir je prostrt nad vasjo. Vse okrog je tiho in mirno. Celo listje na drevesu se ne gañe. Kar je delavcev, so vsi na senožetih pri senu, ki se suši tako lepo.

Hipoma se začuje ploskanje s perutnicami, jata golobov se pripodi v največji naglici s polja in plane v golobnjak. Takoj za njimi prišvrči z velikim hruščem ptica in pade med prestrašene kokoši. Še preden morejo misliti na beg, je že ujeta pograbila eno izmed njih ter jo odnesla proti gozdu, ne meneč se za otroški krik, niti za vriščanje drobnih lastovic.

Kragulj, ki mu pravijo tudi kokošar ali golobar, meri po dolgem 6 *dm*, čez razpete perutnice še enkrat toliko; samica je nekoliko večja od samca. Zgoraj je rjavkastosiv, spodaj pa bel z valovitimi, temnimi programi. Dolgi rep, čigar perutnice sezajo samo do polovice, ima pet temnih pasov. Črni kljun je zakrivljen že od korena; voščnica in noge so rumene.

Kragulj je med ujedami najpožrešnejši in najkrvoločnejši. Vsem pticam — od divje kokoši do vrabca — in takisto vsem manjšim čveteronožcem je kragulj strah in groza. Poleg tega je neizrečno drzovit: z dvorišča odnese kokoš, golobe pride strašit na golobnjak.

Kragulj ne mara družbe. Ko dorastejo mladiči, se razkropi vsa družina; odslej so sovražni drug drugemu. Gnezdijo v gozdu na visokih drevesih, navadno v rogovili blizu debla.

V vseh napakah in malopridnostih posnema kragulja **skobec**, ki se razlikuje od njega le v velikosti: meri le 3 *dm*. Nevedneži zamenjujejo kragulja večkrat s prekoricno **kanjo**, ki je najhujša sovražnica poljskim in gozdnim mišim, pa tudi strupenim in nestrupenim kačam.

74. Sove.

Sove so ponočne ujede. Dasi je med njimi v velikosti in tudi sicer velik razloček, so si vendar v zunanosti še precej podobne. Vse so pokrite z obilnim mehkim in rahlim perjem, kakor bi bile v kožuhu; zato se nam zde vse debelejše, nego so res.

V debeli, okrogli glavi se jim svetijo velike in upadle oči, okolo katerih je venec tankega perja. Kljukasto zavit kratek kljun se jim komaj vidi iz perja, ušesa so jako široka, kratke tršate noge so pernate do dolgih in ostrih krempljev. Zunanji prst sova lahko po volji obrne nazaj ter potem pleza dosti dobro.

Sova vidi tudi podnevi, toda velika svetloba jo bode v oči, zategadelj se skriva pred lučjo. O mraku zleti na lov. Sova leta nizko, tiho in počasi. Tu pograbi ptiča, ki je zaspal brez skrbi na veji, tam pobere miš iz razora, zdaj ujame metulja, zdaj hrošča.

Vraža je naredila sovo za mrtvaško ptico, in zato jo preganja brezpametni svet. In vendar dela človek sovam veliko krivico. Ko bi hotel poslušati razum, ne pa neumnih predsodkov, bi gotovo ne streljal sov, razen velike uharice.

Z gnezdrom se sova ne ukvarja mnogo. Vsaka luknja, bodisi v skalovju, v zidu, v duplu ali pa tudi v zemlji, ji je dobra. Mladiči so grde, s sivim puhom obrasle kepe, ki rasto prav počasi.

Naše najnavadnejše sove so: velika uharica, mala uharica, pegasta sova in čuk.

75. Zolne.

Okolo poldneva umolknejo ptice v gozdu. V gostih krošnjah skrite, mirujejo in dremaje prebavljajo; celo pisani metulj visi nekako zaspan na bledem cvetju. Človeku se zdi, da počivajo tudi drevesa, samo časih završi nekaj v vrhovih, kakor bi se jim kaj sanjalo.

To praznično tihoto hipoma zmoti neko trkanje, kakor bi kdo kaj pribijal. Ta gozdni tesar je žolna. Kakor bi bila pribita, se je obesila z močnimi kremplji na deblo, s kljunom pa teše, da leti iverje okolo nje. Za tak posel pa ima tudi potrebno orodje. Kljun je dolg, robat, klinast, proti koncu ostro dletast. Sedaj je potrkala kakor s kladivom po lubju. Glas ji pove, ali so se vselili pogubni žužki pod lub, ali že glodajo na drevesnem mozgu. To drevo odmeva udarce čisto in jedrno — znamenje, da je zdravo. Tukaj ni posla za pernatega tesarja. Preletel je na drugo drevo. Zamolklo bobne po njem udarci — tu se bo izplačal trud. S kljunom odčesne kos skorje in potrka iznova. Žužki beže prestrašeni semtertja — ali zaman. Tesar vzame na pomoč sedaj še drugo orodje — jezik. Kakor igla je nabrušen in oborožen ob straneh s kaveljci. Strelovito hitro sika semtertja; kar se ne nabode na raženj, obvisi na kaveljcih.

Za tako delavnost pa mora imeti žolna posebne noge. In res so njene daleč zadaj stoječe noge kratke in trščate; dva prsta sta obrnjena naprej, dva nazaj. Pri plezanju ji je v pomoč tudi klinasti rep, čigar peresa so na koncu trda, prožna in skoro gola. Z njimi se poganja pri plezanju naprej, pri tesanju se pa opira nanja. Največjo moč ima v kratkem in krepkem vratu ter v koščati glavi.

Žolna gnezdi kolikor mogoče visoko v drevesni luknji, ki si jo izteše in izdolbe sama. Ne smemo pa misliti, da s tem kviri drevo, zakaj žolna si izbere za gnezdo že staro in nagnito deblo, kjer lažje teše. Pametni in izkušeni gozdar pušča nedolžno in koristno ptico pri miru.

Pri nas živi troje žoln: črna, zelena in siva žolna (pivka). Po telesni postavi in po vedenju so žolnam detli naj-sorodnejši.

76. Kukavica.

Kmeta in meščana navdaja kukavičin glas z radostjo, zakaj prav kukavica nam prinaša mehko in toplo mladoletje.

Kukavica je gibka in tanka ptica. Glava, vrat in hrbet, vse to je modrastopepelasto; trebuh je bel in črnomarogast. Dolge perutnice so temnosive, prav takšen je tudi belopikasti rep. Oko in kratke noge so rumene.

Vsak par ima svoj odločeni okraj, v katerem ne trpi drugega. Plaha in nemirna se skriva kukavica v košate vrhe, kjer pridno obira zlasti one škodljive kosmate gosenice, ki jih ne marajo druge ptice. Gosenične dlake se prijemajo želodca, da je znotraj ves kosmat kakor kožuh. Kukavica je jako požrešna, ali ravno s to nenasitnostjo je koristna v gozdu.

Med našimi pticami je edina, ki ne pozna rodbinskega življenja. Ne dela si gnezda in ne odgaja svojega zaroda. Jajca namreč podmeta drugim majhnim pevkam in jim prepušča vso skrb za mladiče.

Ko čuti, da bo treba znesti jajce, išče gnezda z jajci kake majhne ptice. Potem ubere oni trenutek, ko valeča ptica za nekajčasa zapusti svojo zalego. Takrat sede hitro na gnezdo in znese jajce.

Ko se izvali debeloglavi grdi najdenec, ima pisana mati ves dan dosti opravila, da nanosi dosti hrane vedno odprtemu rumenemu žrelu. Utihotapljena tujka se redi dobro in raste hitro, domači otroci pa hirajo in naposled tudi poginejo. Malokdaj se odgoji zraven kukavice domači zarod.

Koncem meseca velikega srpana nas zapuste stare, nekoliko pozneje mlade kukavice in zlete tja v Srednjo Afriko.

77. Škrjanec ali škrlec.

Škrjanec nam prvi naznanja zaželeno vigrad. Še pred pastirico ga prižene nagon nazaj iz vednozelenne laške dežele. O prvem solncu se vzdigne iz razora; pevajoč se dviga više in više v sinjo

višavo. Kakor črna pičica visi v zraku, naposled ga izgreši oko — in iz te vrtoglave višine vrišči neprestano, žvrglja in drobi svojo pesem. Pevajoč se počasi spušča na zemljo, potem odreže pesem in pade kakor kamen na njivo, kjer mu verna družica godi mladiče.

Prebiva samo na polju; po pravici mu torej pravimo poljski škrljanec.

V obleki je nekoliko podoben vrabcu. Po hrbtu je prsteno-rjavkast, spodaj pa zamazanobelkast. Kljun je valjast, na zadnjem prstu ima dolg, raven krempeljc — kakor ostrogo.

Škrljanec gnezdi dvakrat na leto, in sicer na zemlji. Gnezdo je narejeno prav zanikarno. Izkoplje si namreč jamico ter jo nastelje z mehкими stvarmi.

V gajbi je prav krotek ptiček, ki tudi v sužnosti človeka razveseljuje z ugodnim petjem. Seveda mu še tolika kletka ne more nadomeščati neizmerne prostora, ki ga je imel pod milim nebom.

Žvrljuga ali **čopasti škrljanec** ima na glavi koničasto čopo. Pri nas ostane tudi pozimi in takrat prihaja v družbi vrabcev, ščinkovcev in strnadov tudi v mesta.

78. Vrane.

Pri nas živi več ptičev vranjega rodu, **krokar** je pa med njimi največji. Ves je črn, tudi po kljunu in nogah. Perje mu je svetlo in gladko ter se izpreminja na modro in zeleno.

V krokarju se strinja čudna zmes dobrih in slabih lastnosti. Moder je in oprezen; kar je lisica med sesalci, to je krokar med ptiči. Na drugi strani je pa drzen, neusmiljen, požrešen in krvoloč. Pri nas se drži najrajši po samotnih gozdih; vsak par ima svoj veliki okraj in ne trpi drugega poleg sebe.

Krokar žre vse. Po travnikih in po polju pobira črve in drugo golazen, vmes je tudi žito. No, s tem ni zadovoljen, nego napada tudi vse čveteronogate živali in ptice, ki jih more obladati.

Koristen je le s tem, da pokončava med mnogimi živalmi dokaj škodljivih in da žre smradno mrhovino. Ali ta mala korist ni v razmerju z veliko škodo.

Bolj znana nego krokar je pri nas **siva vrana**. Prebiva po logih in hostah navadno v večjih družbah. Po njivi spremlja orjočega kmeta in za plugom zoblje črve in ogrce; zraven lovi žabe, posebno pa poljske miši. Ne moremo tajiti, da zadavi tuintam kakega nedolžnega pevca, negodnega zajca in mlado jerebico, a škoda, ki jo dela s tem, se ne more primerjati njeni koristi.

Črna vrana je podobna sivi sestri v vsem, samo da je vsa črna.

Poljska vrana je podobna črni vrani, vendar je nekoliko tanjša. Posebno lahko jo spoznamo po tem, da ima na korenu gol kljun. Med pticami vranjega rodu je najkoristnejša. Največ se hrani z mišmi, in nobena druga ptica ne pozoblje toliko hroščev kolikor ta. In vendar ljudje neusmiljeno preganjajo tudi to vrano, toda v svojo škodo. Poljske vrane prihajajo večkrat tudi blizu hiš in v mesta, kjer so zaradi strašnega vrišča prav neprijetni gosti.

Med vsemi vranami je najljubeznivejša **kavka**. Prikupila se je človeku z živahnim in pametnim vedenjem. Mlada kavka je jako krotka in vdana človeku kakor pes. Jeseni pobegne nekatera s próstimi sestrami; spomladi se pa dostikrat vrne k svojemu gospodarju.

78. Prepelica.

Prepelica je soseda škrjancu. Ko se vrta on v višavi nad zeleno njivo, prepeluje prepelica v pšenici. Škrjanec se vrne zgodaj v naše kraje. Otroci prve zalege so mu že razbegnili po žitu. Sedaj dela že priprave za drugo valitev, ko je prišla prepelica ravnokar z dolgega pota vsa trudna. „Pedpedi, pedpedi!“ se razlega sedaj posebno proti večeru od njive do njive.

Prepelica je ptica kokošnjega plemena, in sicer najmanjša. Prebiva povsod na obdelani zemlji; najbolj pa ji gode njive, ki so posejane s pšenico. Hrani se z žitom in z vsakovrstnim semenjem, vmes trga travo in zelenjavo, je tudi črve in žužke in zoblje za boljše prebavo pesek, prav kakor kokoš.

Že koncem meseca velikega srpana odhajajo prve prepelice, velika jata pa odide meseca kimavca. Kadar potegne ugoden veter, se vzdignejo visoko v zrak in zlete preko morja v Afriko.

Prepelice imajo neizrečno mnogo sovražnikov, najhujši je pa človek, ki jih lovi in strelja zaradi okusnega mesa.

Druge divje ptice kokošnjega plemena so: jrebica, divji petelin in rušavec.

80. Sljuka ali kljunač.

Dvakrat v letu zavre vsem lovcem kri, to je jeseni, ko rumeni in odpada listje, in spomladi v postu. Takrat hite lovci zjutraj in zvečer na gozdno parobje, v močvirne jarke, v loge in dobrave — čakati sljuk ali kljunačev.

Sljuka je skoro tako velika kakor jrebica. Zgoraj je rjasto perje posuto z bledejšimi in temnejšimi pegami, spodaj pa je rumenkastosivo in povprek rjavoprogasto. Rjavo oko je pomaknjeno jako nazaj. Dolgi kljun je raven in tenak, na korenu mehak in gibek, na koncu pa prevlečen z občutljivo kožico. Noge so kratke.

Kljunač ni naša domača ptica. Gnezdi daleč na severu po velikih močvirnih gozdih. Ondi odgoji mladiče, in ko pritisne zima, gre skozi naše kraje dalje proti jugu. Podnevi se skriva po gozdu; samo ako je vse mirno okolo njega, smuče in teka po goščavi ter išče hrane. Kakor pa ugleda kaj sumljivega, počene na zemljo, kjer ga zaradi perja, ki ima prsteno barvo, ni mogoče zapaziti med suhim listjem na zemlji. Preplašen se vzdigne; glasno prhutaje, prhne med veje in se izgubi v hosto.

Sljuka se hrani z vsakovrstno golaznijo: s črvi, glistami, polži, žužki i. t. d. Za tak posel ji posebno ustreza dolgi in gibki kljun. Z njim zabada v mehko zemljo, otiplje in začuti črva, ga pograbi in izvleče.

Čuditi se moramo, da niso zatrli te ptice že davno popolnoma. Vsako leto jih pobijejo na milijone. Povsod, koder hodijo, vse preži nanje. Kljunačevo meso slovi za posebno slaščico.

Sljuka je ptica močvirnica. Druge znane ptice močvirnice so: žerjav, štoklja, razne čaplje i. t. d.

81. Gos.

Že v davnem veku si je udomačil človek gos od sive gosi, ki živi še sedaj divja po severnih krajih. V sužnosti se ji je večinoma pobelilo perje, dasi sive domače gosi niso redke.

Gos hodi z vzdignjenim vratom mnogo bolje nego raca, plava pa počasneje. Po plitvih vodah roni kakor raca. Najlepši na njej je vitek vrat, ki se zvija kakor kača.

Gosi so rade bolj same zase; na dvorišču se ne družijo s kuretnino. Gos je malokdaj tiha, posebno v društvu ne. Razkačene gosi sičejo, zlasti gosjaki.

Jedo vsakovrstno rastlinsko hrano, zobljejo žito in zrnje, mulijo travo in drugo sočno zelenjavo. Preden gos zakoljejo, jo zapro v tesen prostor, da odebeli. Take gosi dobe posebno velika jetra, ki jih čislamo za posebno slaščico.

Gos je plavarica. Plavarice imajo na nogah med prsti plavno mrenico. Da si ne zmočijo perja, se mažejo z neko mastjo, ki se jim cedi iz žleze nad trtico. Nam najbolj znane plavarice so: domača in divja gos, domača in divja raca in druge.

82. Gaščarice.

Solnce sije tako prijazno in dobrodejno na zemljo, da nas izvabi iz temne izbe. Napotimo se proti staremu gradu, kjer je vse belo in rumeno od pomladanskega cvetja. Ko stopimo proti

leskovemu grmu pod zid, zašumi nekaj v suhem listju pod našimi nogami. Nehote se zganemo. Ko pa pogledamo tja, vidimo pred seboj ped dolgo živalco svetlih oči, zleknjenega trupla na štirih šibkih nožicah in dolgega repka. To je nedolžni martinček.

Opravljen je v tesno, lepo pisano obleko. In glej, pod vratom ima prav zal, iz širokih lusk narejen ovratnik. Vsak martinček je oblečen nekoliko drugače; ni skoro mogoče dobiti dveh, ki bi si bila popolnoma enaka. Čeljusti so polne drobnih, nabrušenih zobkov, a vendar je velik strašljivec; kvečjemu se upa lotiti pajka, žužka ali črvička.

Martinček biva povsod na suhih in toplih mestih, v razpokanih zidovih, po grobljah, med kamenjem, listjem in travo. Prenočuje zmeraj v svoji hiši, v njej tudi ždi ob deževnem vremenu in prespi dolgo zimo. Ko se jeseni skrrije dobrodejno solnce in nastane mrzlotno vreme, si zamaši vhod v stanovanje, zaspi in otrpne ter leži tako trd in mrzel do prihodnje pomladi.

Kuščarja ali **zelenca** se jako boje nevedni ljudje. Mnogi mislijo, da je strupen. Jako je razširjena tudi vraža, da človeku lahko zleze pod kožo. V resnici je pa kuščar toliko strupen kolikor martinček. To pa je resnica, da je kuščar primerno svoji velikosti močnejši in pogumnejši od martinčka. Zlasti ima daljše in krepkejše zobe, s katerimi lahko ugrizne človeka do krvi.

Slepec je na prvi pogled podoben kači, a vendar ga štejemo med gaščarice. Oči mu pokrivajo vejice, zato lahko zamiži, česar kača ne more. Glavica je ustvarjena vse drugače, usta so majhna in se ne dajo razširiti kakor pri vsaki kači. Jezik je kratek in mesnat, pri kačah pa dolg, tenak in razcepljen na dve niti.

Kakor martinček in kuščar, prebiva tudi slepec po solnčnem grmovju, med kamenjem in listjem in — kar je najbolj čudno — tudi v mravljiščih.

Proti večeru hodi na lov. Črvi, žužki in polži so tudi njegova hrana, torej je popolnoma nedolžen, po vrtilih pa je celo koristen.

83. Kače.

Strah pred kačami se vcepi otroku že v prvi mladosti. V brezštevilnih pravljicah mu kažejo kačo kakor čudno, skrivnostno, hudobno, njemu neprijazno bitje. Še strašnejšo dela človeku kačo izkušnja, da more ta žival človeku končati življenje. Četudi je strupenih kač proti nestrupenim pičlo število, se človek vendar boji vseh in zato je tudi vsem brez milosti napovedal vojsko.

Kače imajo dolgo, tanko truplo brez nog, zato se plazijo tiho po tleh, zvijaje vitko telo semintja. Glava ima jako globoko razklana usta, in vse je tako osnovano, da more kača žrelo močno razširiti.

Kačji jezik je dolg, tanek in razcepljen v dve nitki. Skoro nikoli ni miren, tudi pri zaprtih ustih igra neprenehoma. Nevedni ljudje mislijo, da kača z jezikom piči, a nobena kača ne more z jezikom škodovati; jezik ima samo za tipanje.

Kača ima precejšnje oko brez vejic, zato ne more zamižati. Oko pokriva prozorna kožica kakor steklo na uri, zato je kačji pogled srep in hud.

Kačje truplo je pokrito z luskami. Kača večkrat v letu sleče to luskavo gornjo kožo. Dostikrat najdemo v grmovju ali v grobljah tak kačji lev.

Vse kače so ujedne živali. Love si same plen ter ga pogoltnejo celega. Dosita nažrte, so lené. Jed počasi prebavljajo, potem pa lahko dolgo stradajo.

Pri nas živi več nedolžnih kač, najnavadnejša pa je **belouška**. Belouška biva blizu vode. Rada se tudi približa hišam ter pride v hleve in staje. Spoznamo jo po dveh lisah na tilniku, ki sta pri samcu bolj rumeni, pri samici pa belkasti.

Belouški je podobna **kobranka**, ki je zamolklozelenkasta, spodaj pa rumena.

Povsod po gričih, ki so obrasli z grmovjem, biva **smokulja** ali **rjava kača**.

Naša največja in najlepša kača je **gož**. Posebno rad se skriva po starih zidovih in po razvalinah.

84. Gad in modras.

Vse naše kače lahko ločimo od **gada** in **modrasa**, ki sta naši edini strupeni kači; samo smokulja ali rjava kača je nekoliko podobna gadovi samici. Vendar pa ni varno, kače jemati v roko, zlasti ako je prav dobro ne poznaš.

Gad je navadno čez pol metra dolg in čez centimeter debel. Samica je nekoliko daljša in debelejša. Glava je ploščata in srčaste podobe. Glede barve gada skoro mogoče ni opisati, zakaj ne dobiš dveh gadov, ki bi bila popolnoma enako pisana. Zmerom pa ima po hrbtu temnorjav ali črn roglast trak. Na temenu delata dve temni proggi podobo črke V.

Gad ima v glavi dve žlezi. V teh žlezah je prav malo strupa — samo dve ali tri kapljice. Na vsaki strani pod žlezo vidimo pri odprtem žrelu nazaj zakrivljen, kakor igla tanek in koničast zob, ki je otel in zvezan s strupeno žlezo. Ako gad zine, se potisne gornja čeljust naprej, in zob se postavi pokonci; kadar se pa žrelo zapre, se pomažne gornja čeljust nazaj, in zob se skrije v kožnato gubo, ki visi ob zobu. Ko gad ugrizne, pritisne zob na strupeno žlezo; kapljica strupa se pocedi v zob in po otlem zobu v narejeno rano, kjer se primeša krvi in jo ostrupi.

Gadu najbolj ugajajo suhi, prisojni kraji: pečine, groblje, stari zidovi, lazi in krčevine po gozdih, nizke hoste ter rebri, obrasle z reso in z drugim dračjem. Ob lepem, solnčnem vremenu prileze iz luknje, zleze na solnčnat prostorček, se zvije v svitek in uživa blagodejno solnčno toploto. Ako ga kaj zmoti, zleze počasi nazaj v luknjo. Šele kadar ga razdražiš ali stopiš nanj, jezno piha, se zvije v svitek, stisne glavo sredi svitka in jo hitro kakor strela vrže proti tebi in te useka z zobmi.

Od gadovega zobu ugrizneni človek začuti navadno v onem hipu neizrečno bolečino, časih pa ne čuti skoro nobene. Kmalu potem obide človeka omotica, začuti veliko trudnost, zlasti vid in sluh mu oslabita — vse to naznanja, da je kri zastrupljena in da se je jela razsedati.

Kogar gad useka, naj rano izsesa, ako nima razpokanih usten, ker bi se sicer z izsesanjem nevarnost pomnožila. Ako ima ostro rezilo, naj si rano globoko izreže. Izrezana rana se mora takoj izprati z vodo ali — še bolje — s kako jedko tekočino: s salmijakovcem, z lugom ali z žganjem. Dostikrat nima človek pri rokah niti noža, niti drugega rezila. Takrat hitro obriši rano, pritisni palec nanjo in jo tišči, kolikor moreš. Ako je človek ujeden v roko ali v nogo, je tudi dobro, če si ud nad rano preveže. Čvrsta preveza povzroči, da ostrupljena kri ne more proti srcu. Ako moreš rano takoj po ugrizku izžgati, je dobro. V ta namen uporabi razbeljeno železo, žareče oglje ali tlečo gobo.

Izvrstno zdravilo proti kačjemu strupu pa je vinski cvet v kakršnikoli opojni pijači. Od gada usekani človek naj torej pije žganje, kolikor ga more, in kmalu mu odleže. Vselej pa naj si nemudoma poišče pomoči pri zvedenem zdravniku.

Gadu podoben je **modras**. Modras je nekoliko večji od gada; od njega pa se na prvi pogled loči po tem, da ima na nosu kratek in mehek rožiček. Vse, kar smo povedali o gadovem strupu in o zdravljenju gadovega ugrizka, se lahko reče tudi o modrasu.

85. Žabe.

Spomladi se začne veselo žabje življenje. Vso dolgo zimo so ležale kakor mrtve v blatu pod ledom. Na pomladnem solncu se pa raztaja ledena skorja, žabice se prebude iz zimskega spanja, se izkobacajo iz blata in splavajo na vrh. Nekaj časa gledajo bedasto z izbuljenimi očmi okolo sebe po mladem zelenju. Kmalu pa se zavedejo, zlezejo na suho in uživajo dolgo

pogrešano slast solčnih žarkov. Kmalu začno tudi poizkušati in vaditi svoja grla, potem pojo in godejo neutrudne v tiho pomladno noč, da človeka ušesa bole.

Zdaj začno polagati v vodo zdrizaste kepe, a v vsaki kepi je kakih tisoč jajec. Ta jajca so grahove debelosti, in v vsakem se vidi črno zrno.

Šesti dan se začno jajca odpirati. Ono črno zrno oživi, zleze iz sluznate lupine in plava okolo po vodi. Ta živalca je podobna ribici. Pravimo ji **paglavec**. Ob straneh na vratu mu visi majhna resica, usteca pa ima podobna roženemu kljunčku. Resice na vratu ima za dihanje, ker zdaj še nima pljuč. Ako bi ga vzeli iz vode, bi kmalu poginil.

Črez tri tedne se začno paglavcu krčiti rese na glavi, in pred repom mu pririjejo izpod kože zadnje noge. Kmalu dobi tudi prednje noge.

Proti koncu drugega meseca počí paglavcu koža na glavi; iz starega meha se začne motati popolna žabica s štirimi nogami. Roženi kljunček z ust je odpadel, usta so se široko odprla, rese na vratu so se skrčile in izginile popolnoma. Živalca začne dihati s pljuči. Tudi rep se krči in suši vidno ter se izgubi naposled popolnoma — žaba je gotova.

Odslej ne mara več za vodne rastline, zdaj izteza jezik za žužki in za enakim mrčesom. Razen povodne žabe zapuste druge žabe vodo in se razgube po polju in po hostah ali pa splezajo na drevje.

Naše najnavadnejše žabe so: povodna žaba, rjava rosnica, rega ali božja žabica, krastača in urh ali publič.

86. Slanik.

Slanika poznajo širom sveta. O postnem času ga jedo pri nas in drugje v obilih množicah.

Slanik je do 3 *dm* dolga riba; ima jako stisnjeno truplo in velike, lahko izpadajoče luske. Barve je zgoraj sivomodre, spodaj srebrnaste. Čeljusti, nebo in jezik so nasajeni s tankimi zobci, ki jih lažje otipljemo, nego vidimo.

Slanik prebiva v neizmernih družbah v severnih evropskih morjih. Meseca malega in velikega travna ter rženega cveta zapusti globočine, se prikaže v nepregledni množini na morskem površju ter plava proti bregovom in plitkim krajem med Norveškim in Angleškim. Takšen vlak slanikov je neizmerno dolg in tako gost, da človek ribe lahko grabi z rokami ali jih zajema v posodo. Daleč na okrog je morje kalno od iker in odrgnjenih lusk. Ko minejo oni trije meseci, se slaniki vračajo v svoja navadna bivališča. Vendar pa ne potujejo vedno v isti smeri.

Ker vsako leto polove na tisoče in tisoče slanikov, njihova množina znatno pojema.

V krajih, kjer jih love, jedo slanike tudi presne. K nam jih pošiljajo v hrastovih sodih. Prej pa vsakemu slaniku iztrebijo škрге in drob, ga opero v morski vodi in potresejo s soljo.

87. Smrekov zalubnik.

Ko vidi človek pred seboj tega hroščka, težko verjame, da more ta stvarca delati človeku toliko preglavico. Spomladi prileze iz zimskega stana in leta po zraku. Velikanske roje zanese veter časih daleč od njih rojstnega kraja. Iščejo pripravnega mesta, kamor bi odložili svojo zalego. Najljubša jim je smreka. Ako ni podrtih debel, gredo tudi na stoječa debla, toda rajši na bolehaiva nego na povsem zdrava.

Ko si je dobil zalubnik všečno mesto, se zavrta pod lub do beline. Tu si izdolbeta samec in samica malo večjo izbico, in od tod dalje začne dolbsti samica navzgor veliki rov in polaga jajca ob njegovih straneh. Potem se vrne v izbico in začne vrtati navzdol drug enak rov. Tudi vanj odloži nekoliko jajec — vseh skupaj do sto. Ko se izvale ličinke, dolbejo v stran vsaka svoj rov in se naposled zabubijo na njegovem koncu.

Ko je dovršena vsa preobrazba, se pregrizejo hrošči skozi lub in pridejo na dan. Navadno se zaplodijo kmalu potem. Ker

izroča vsak zarod svojo zalego najrajši tistemu deblu, na katerem se je izlegel sam, je drevo pod lubom popolnoma razorano in razjedeno.

Ni čudo, da začne bolehati smreka, ki jo zajeda na tisoče in tisoče zalubnikov na najobčutljivejšem mestu. Od vrha navzdol iglice rumene in sčasoma pordeče, lub pa sivi in se lupi. Ako potrkaš na deblo, pada iz premnogih luknjic bela črvojedina.

Če se je zalubnik močno zapasel, ga niso več varna najzdravejša drevesa. Treba je sekati vse, kar je napadenih debel, toda razumen gospodar ne seka posušenih debel, iz katerih so že izleteli hrošči, temveč prva skrb mu je, da zatre zalego v zelenih deblih, da se iz teh ne širi po gozdu.

88. Čebele.

To vam je ob solnčnem vremenu pri ulnjaku veselo vršenje in žuborenje! Neprestano se vrste in silijo čebelice skozi ozko žrelo iz panja pa zopet nazaj, težko obložene s cvetnim prahom in medom. Mnoge kar pešajo pod silnim bremenom! Oglejmo si te živalce nekoliko natančneje!

Čebelo prištevamo mnogoštevilnemu žuželčjemu svetu. Ima torej tudi na tri dele razdeljen život: na glavo, oprsje in zadek. Na glavi ima dvoje nitkastih tipalnic, velike sestavljene oči, grizala in rilček, s katerim srka sladko tekočino iz cvetnih čašic. Oprsje ima dva para mrežastih, prozornih kril, ki neso živalco večkrat ure hoda daleč. Oprsja se drži troje parov nog, katerih zadnji par služi čebelici za nabiranje cvetnega prahu ali **obnožne**.

Zadek je sestavljen iz obročkov, izmed katerih izločujejo čebele vosek v majhnih luskinah. Iz teh luskinic stavijo s pomočjo nog in čeljusti **satje**, ki je sestavljeno iz majhnih šesterooglatih **celic**. V te celice spravljajo čebele nabrano zalogo, v njih pa odgajajo tudi mladi zarod — **zalego**.

Med nanaša čebela v mednem želodčku, ki ga ima v zadku. V zadku pa je tudi želo, s katerim čebela lahko piči, to pa le, če je razdražena.

Vse v enem panju živeče čebele pa niso enake, temveč se ločijo po obliki in barvi. Najdaljša in najvitkejša je žoltorjava **matica**, ki je edina v panju. Najobilnejšega života so debeli **troti**, ki se ločijo od čebel osobito po velikih, črnih očeh in črnem zadku. Tj samo lenuharijo, dobro jedo in pijo. Toda čebele jih ne trpe dolgo med seboj. Kmalu jim napovedo boj na življenje in smrt — začne se **trotova vojska**. Do zadnjega jih pomore in pomečejo iz panja.

Najmanjše po životu, a najmočnejše po številu so rjavkaste **delavke**; v enem panju jih je 10.000 do 50.000. Trotov je navadno 200 do 600.

Lepo je urejeno zadružno življenje čebel; vse delajo za eno, vsaka za vse. In kako so pridne! Te stražijo vhod, da se ne prikrade sovražnik v panj, one vlačijo mrtve čebele in žive črviče iz njega, druge pa hite venkaj na pašo po med, vodo in obnožno, da jih je veselje gledati. V tem pa lazi matica od celice do celice ter polaga jajčeca vanje. Iz teh se izvale že v treh dneh črviči — **ličinke**, katerim donašajo čebele neprestano tečne hrane: medu, pomešanega s cvetnim prahom. V 5 do 6 dneh črviči dorastejo; nato se zabubijo ter zlezejo šele v 11 do 13 dneh kot godne čebele iz celic. Takoj si ogledajo svoje stanovanje ter se poprimejo dela.

Kadar je čebelam stanovanje pretesno, zastavi matica **matično zalego**. Še preden izleze mlada gospodarica, zapusti stara matica s starim rodом dosedanje stanovanje ter si gre iskat novega. Takrat čebele **roje**.

To rojenje pa jih navdaja z veseljem. Kar usipljejo se iz žrela ter s slovesnim brenčanjem poletavajo pred ulnjakom, dokler ni zbran ves **roj**. Ko se roj nekoliko umiri, sede — navadno kje blizu ulnjaka — na deblo, vejo ali tudi kar v travo. Polagoma se zbero okrog matice vse ostale čebele ter se sprimejo v velik, viseč grozd. Čebelar jim podstavi prazen panj ter jih z žlico ogrebe vanj.

Ogrebeni roj si novo stanovanje ogleda in posnaži ter takoj prične staviti satovje in donašati med. En panj pa da tudi po več rojev: prvca, drujca, trekovca in celo četrtca.

Za zimo se čebele dobro preskrbe. S smolnatim lepivom zadelajo slednjo razpoko ter si nanosijo obilo medu.

Najobilnejšo pašo imajo čebele na ajdi. Pa tudi resje, kostanj, akacija, lipa, solnčne rože jim dajo obilo hrane.

Med je zdravo živilo za mlade in odrasle ljudi. Iz voska izdelujejo sveče. S tem nam čebele mnogo koristijo.

V družbah žive tudi **čmrlji** in **ose**, med katerimi je **sršen** največji. Od teh živali pa človek nima nikake koristi.

Francišek Črnagoj.

89. Mravlja.

Pomladansko solnce pripeka in pregreva mravljišče ob smrekovem gozdu, iz katerega je sneg izvečine že zbežal pred solnčnimi žarki; in vendar je mravljišče še mrtvo, kakor bi bila kuga pomorila njegove prebivalce. Ne ene mravlje ni videti, vse še spe v gorkem stanu, kjer se skrčene tišče druga druge.

Pa solnce pripeka bolj in bolj ter prebudi zaspance. Kmalu je vse na nogah; kot hudournik vro ven skozi vsa vrata, in na mravljišču se vse giblje in mrgoli kakor voda, ki vre in kipi v kotlu.

Poleti nahajamo v vsakem mravljišču troje živalc. Prve so **moške mravlje**, ki se od navadnih mравelj ločijo le po perutnicah, potem so **babice**, ki so večje od moških in tudi krilate. Zadnjič so navadne mravlje, ki nimajo perutnic. To so **delavci**. Ker moški in babice sploh ne hodijo iz mravljišča, jim delavci strežejo, donašajo jed, zidajo tudi pohljstva i. t. d.

Meseca velikega srpana začno babice leči **jajčeca**, ki jih znosijo delavci v nalašč za to odmenjen kraj, kjer jih lepo uredi. Babica potem kmalu umrje. Spomladi je prva skrb delavcev, da znosijo jajčeca na solnce. To zbudi življenje v jajčecih. Začno se gibati, in iz vsakega zleze **črvič**. Ker si sami še ne morejo

iskati vsakdanjega kruha, ga jim donašajo mravlje pridno od jutra do večera. Za nekoliko dni pa se ti črviči zapredejo v tanko kožico in se izpremene v **bube**. Te bube ljudje navadno imenujejo mravljinajajčeca in jih nabirajo za ptiče.

Zopet čez nekoliko dni se začno bube gibati, in iz tanke kožice prikobacajo mlade mravlje. S pomočjo starih mravelj se izmotajo iz tesnih celic. Po vsem životu se jih drži ozka srajčica iz tanke bele mrenice, in mravlje jim skrbno in počasi slačijo to srajčico. Potem jim dajo precej kaj dobrega jesti in — ko so se pokrepčale — jih vodijo po mravljišču in jim razkazujejo vsa kota in pota, ker bodo morale odslej skrbeti same zase in tudi za druge.

Novinci kmalu spoznajo svoje dolžnosti, se privadijo službi, in vsa družina živi veselo in srečno.

90. Kobilica selka.

Nekdaj tudi pri nas velikanski roji velikih kobilic niso bili neznani prikazi. Dasi že dolgo ni slišati o njih, se je vendar v narodu ohranil spomin na silno požrešnost teh skakalcev. Povsod pri nas vidimo vsako leto več ali manj teh kobilic, ali o večji škodi ne moremo govoriti, ker prihajajo le posamične.

Domovina kobilice selke je v južni-vzhodni Evropi in Aziji. Odtod vznemirjajo kobilčni roji sosednje dežele; največ trpi od njih Rusija.

Kobilica selka ima kratke nitkaste tipalnice, gladke, ne grbaste prsi, kratko in debelo glavo ter krila, sezajoča črez zadek. Gornje pergamentaste pokrovke pokrivajo široka in tenka krila. Zadnje noge imajo, kakor sploh pri kobilicah, jako močna stegna. Samica je večja in ima na koncu zadka štiri kratke osti, a ne sabljastega bodalca kakor znana naša zelena kobilica.

Ta kobilica tedaj prileti časih v velikanskih množicah. Taki roji so po več ur dolgi in tako gosti, da zatemne solnce. Kamor

pade tak trop, izgine v nekoliko urah vse, kar je zelenega. Najljubša so jim žita in trave po senožetih, potem krompir in drugi sadeži, naposled pa listje po grmih in drevesih.

Šum grizočih kobilic je podoben prasketajočemu ognju, kadar ga podpihava veter. Ko je vse pojedeno do zadnje betve, se ob lepem in toplem vremenu vzdigne najprej kakih trideset kobilic in se zasuče v kolobar, za njimi pa se napoti ves trop in zleti dalje do bližnje zelenjave. Zemljišče ostane pusto in prazno, kakor bi bilo popaljeno.

91. Križavec.

Križavec je rumenkaste ali pepelaste barve ter ima majhno, z oprsjem zraslo glavo in jajčast, jako napet zadek, ki se glavoprsja drži samo s tankim recljem.

Na glavi ima osem pikčastih oči in močne, otle, kaveljčaste čeljusti, napolnjene s strupenim sokom, s katerim mori uplenjene živalce. Oprsje nosi štiri pare dolgih kosmatih nog, prva dva sta obrnjena naprej, zadnja dva pa nazaj. Sredi zadka vidimo na temnem polju iz belih peg sestavljen trojni križ. Na spodnji strani je šest bradavic z neštevilnimi luknjicami, skozi katere se cedi vlečen, lepek sok v podobi jako tankih niti. Samec je manjši in drobnejši.

Ta veliki pajek je pri nas povsod dobro znan zaradi velikih kolesastih mrež, ki jih prosto razpenja med veje, zidovje i. t. d. Najprej potegne ravne niti, ki se vse strinjajo kakor polumeri v središču kroga. Potem jih preplete z okroglastimi nitmi in tako napravi precej obširno mrežo.

Kakor vsi pajki, ki pleto kolesaste mreže, sedi tudi križavec sredi pajčevine in preži na razne žuželke, ki slučajno obvisijo v mreži. S strupenim ugrizkom jih omami in potem izsesa.

Po hišah in hlevih pa vidimo mreže **hišnega pajka**, ki je po stanovanjih neljub gost, v hlevih pa mnogo koristi, ker pokončuje muhe, ki nadlegujejo živino.

Po Jožefu Hubadu.

92. Hruška in jablana.

Hruška je navadno precej visoko in košato drevo. Jajčasti listi so dolgopecljati in drobno napiljeni. Beli cveti zrasto v pokončnih češuljah istočasno z listi. Okroglasti sad je navadno ob peclju podaljšan (vrtavkast); nasprotni konec, ki je vglobljen, venča posušena muha.

Divja hruška raste po gorskih gozdih in rodi droban, kislast in trpek sad — **drobnice**. Po vrtili sade mnogo zvrsti cepljenih hrušk, ki se razločujejo po obliki, barvi in okusu sladkega sadu. Hruška cvete začetkom meseca velikega travna.

Jablana je nižja od hruške in ima tej podobne liste, ki so pa kratkopecljati. Tudi beli, zunaj rdečkasti cveti so podobni hruškovim cvetom. Z muho ovenčani sad je navadno okroglast ter tudi spodaj vglobljen.

Divja jablana raste po gorskih gozdih in ima majhen, jako trpek sad — **lesnike**. Cepljene jabolane sade v mnogoštevilnih zvrsteh, ki se kakor hruške razločujejo po obliki in okusu kislatega sadu. Cvete meseca velikega travna, pozneje nego hruška.

Hruške in jabolane nam dajejo jako okusno in zdravo sadje, ki ga uživamo sirovo, vkuhano in posušeno. Iz njega napravljamo tudi hruškovec in jabolčnik. Les obeh dreves uporabljajo mizarji in strugarji za svoje izdelke.

Po Alfonzu Paulinu.

93. Bukev in hrast.

Bukev in hrast — oba sta mogočni drevesi, ki dičita naše gozde.

Kako krasen je gozd, ko se spomladi **bukev** pomladi in skoro prva razprostire svetlo, mlado zelenje, izmed katerega se glasi kukavičin glas!

Bukev se razvije v močno, visoko in košato drevo. Deblo je ravno ter ima gladek in svetel lub. Veje so šibke. Trdi

bukov les je najboljši za kurjavo, zato ga največ razcepijo v drva. Žgo pa iz njega tudi oglje. Ravna bukova debela razžagajo v deske.

Mnogo kesneje od bukve ozeleni **hrast**, ki je najmogočnejše drevo v naših krajih ter lahko dočaka po več sto let. S hrapavim in razpokanim lubom pokrito deblo nosi močne, krive veje, na katerih je krpasto listje. Hrastov les je teman in zelo trd in trajen. Zato je jako dragocen. Rabijo ga za mostove, kadi in sode. Iz njega pa izdelujejo tudi drago pohištvo in deščice za tla.

Bukov **žir** in hrastov **želod** sta prav dobra krma za prašiče.

Na hrastu provzročujeta muhi **ježičarica** in **šiškarica** **ježice** in **šiške**, ki jih rabijo strojarji in barvarji. Iz šišk narejajo prav dobro tinto.

Francišek Črnagoj.

94. Kavovec.

Prvotna domovina kavovcu je vroča Afrika. Od ondod so ga udomačili skoro po vseh vročih deželah, kjer je zanj ugodna zemlja. Kavovec je navadno 9 do 12 m visoko drevo. Povsod pa rastlini ne puščajo prirodne rasti, ampak jo pristrižejo v 1.5 m visok, obširen grm, s čimer ji povečajo rodovitnost. Kavovčevi listi so vedno zeleni; največji kras rastlini pa so beli, jako dišeči cveti. Dasi odcveto in zveno jako hitro, se razvijajo na rastočih panogah vedno novi, in tako se razcvitajo kavovci skoro po osem mesecev.

Dozorevaje odpade cvet, in plodnica se razvije v jagodo, ki je podobna črešnji. Ta je najprej zelena, potem rumena, pozneje rdeča in končno višnjeva. Dozorela je oblojajčasta in ima po dve semeni. Ta kavna zrna navadno zovemo kavo. Po poročilih potnikov ni veličastnejšega prizora od cvetočih kavovčevih nasadov, ker so med belimi cveti že raznobojni plodovi.

Zrele jagode otresajo ali snemajo ter potem suše na solncu. Plodove najboljših vrst izluščijo v posebnih mlinih, plodove navadnih vrst pa pustijo nekoliko dni, da odpade sočnata lupina. Posušena zrna spravijo na suh kraj, kjer se oležavajo po tri do pet let.

Že od nekdaj smo vajeni, da pijemo kavo z mlekom ali tudi brez mleka, a vselej primerno sladko. Jutrovcji jo pijo brez mleka in cukra. Našla je pot v najubornejšo kočo kakor tudi v bogate mestne hiše. Zdaj jo pijo po vsem svetu. Ubožni ljudje žive mnogokrat samo ob njej.

Ne premočna kava je zdrava pijača. Ob veliki utrudbi je jako krepčujoča in pomaga tudi prebavljati. Nezumno uživanje pa provzročuje naval krvi in živčne bolezni.

Po Martinu Cilenšku.

95. Vinska trta.

Na osojni strani bregov so zasajeni vinogradi, kjer rasto krevljaste vinske trte precej na široko v vrstah in se prijemajo z viticami kolja, s katerim so podprte.

Kako neznatno je zelenkasto cvetje! Res, po cvetju in po krevljastih vejah ne bi mogel soditi človek, da skriva ta rastlina v sebi tako moč. Toda res lepo je okroglo, pri dnu srčasto in debelo nazobčano listje.

Mali, pa lepo dišeči cveti rasto gosto skupaj v grozdih. Ti cveti nam rode sočnate jagode, iz katerih dobivamo pijačo vseh pijač — vino.

Vino pomlaja starčka in krepča moža. Vino ni krivo, ako ga uživajo nekateri ljudje nezumno. Da so nasledki nezmernega pitja žalostni, to je resnično; saj so žalostni nasledki vsake druge nezmernosti.

Po naših krajih je prvi pogoj dobremu vinstvu solučna leža vinskih goric. Zato pa rasto najboljša vina po goricah, obrnjenih proti jugu, kjer varujejo zadaj stoječi hribi vinsko trto ostre burje in mrzlega severa.

Trta ne trpi niti preostrega mraza niti prehude vročine. Zato ne raste niti na premrzlih niti na prevročih krajih. Trta ljubi dobro, zagnojeno laporjevo prst, ne pa mokre in ilovičaste zemlje. Opira se in pleza po drevju in koleh, kakor bi hotela prositi človeka, naj jo sadi in podpira. Sadil jo je tudi, odkar se je zavedel, in ne bo je zapustil. Že Noe jo je zasadil, ko je naznanila mavrica, da se začenja odslej veselo in prijazno življenje in rastje brez ovire. Po naših krajih so jo zasadili stari Rimljani.

Za vinske kraje je čas trgatve najimenoitnejši in najveselejši čas vsega leta. Takrat se razlega veselo petje iz vinograda v vinograd; zvečer pa se svetijo ognji po goricah zdaj tu, zdaj tam, in čuje se strel za strelom, godba ter smeh vesele mladine.

Po Ivanu Tušku.

96. Lan, konoplja, bombaž.

Vlakna, ki so pripravna za izdelovanje oblačilne robe, dobivamo ali iz rastlin ali od živali. Najvažnejše rastlinske sirovine za robo so: laneno in konopno predivo ter bombaž.

Laneno predivo se prideluje tako-le: Ko zarumene spodnji listi, se lan izpuli. Izpipanemu lanu se odtrgajo glavice na držajih (grebenih); lan se drza (ogreba). Potem se godi. Navadno ga razpologe na strnišču ali na travniku štiri do šest tednov, da delujejo nanj solnce, rosa in dež.

Gojeni lan je temnejše barve nego sirovi. Ako ga manemo z rokami, se prepričamo, da je krhek, tako da se odkrhajo leseni kosci; naposled ostanejo siva, lasem podobna vlakna.

Gojeni lan se suši v sušilnicah. Potem ga tarejo terice na trlicah. Pri tem se skrha strohnela in posušena lesovina. Da se odpravijo skrhani leseni kosci, se otreša predivo s treslicami. Popolnoma se očisti predivo z mikanjem ali rihljanjem na grebenih. Pri tem se zravnajo in lepo zvrste lepa in dolga vlakna. Lepo predivo je rumenkaste, belkaste ali sivkaste barve, se sveti kakor svila in se čuti jako mehko in gladko.

V Avstriji sejejo lan zlasti na Češkem in Moravskem, v Šleziji in Galiciji.

Konoplja je druga predivna rastlina, ki raste pri nas. Konopno predivo se pridobiva takisto kakor laneno, samo da je debelejša in trdnjša od lanenega. Iz konopnine napravljajo jadrovino in vrvarske izdelke.

Bombaž je najvažnejši med vsemi rastlinskimi vlakni. Več nego polovica vsega človeštva se oblači v bombaževino. Bombaževa vlakna dobivamo iz plodov. Ti so toliki, kolikršni so orehi ali majhna jabolka. Ko dozore, se razpoči glavica, in pri tem se prikažejo dolga in mehka vlakna. Bombaževci rasto samo po toplih in vročih krajih. Bombaž dobivajo mnogo preprosteje nego laneno predivo. Nič drugega ni treba, nego pobrati bombaž, kó so se razpočile glavice. Potem ga trebijo od semena s posebnimi stroji.

Po Henriku Schreinerju.

97. Fižol.

Fižol štejemo med najredilnejša živila. Poznamo ga vseh barv: belega, rumenega, rdečega, rjavega, črnega, pisanega i. t. d. Pa tudi po debelosti je različen, zato ima najraznovrstnejša imena. Naštejte nekatera!

Fižol je enoletna rastlina. Raste nizek v šopih ali pa se ovija po preklah. Iz metuljčastega cveta se razvije podolgovat strok, v katerem je po pet do osem zrn. Stročje nekaterih fižolnih vrst je takoj zeleno užitno. Drugovrsten fižol pa puščamo, da dozori; potem ga posušimo v kozelcu, ga omlatimo ali pozimi izluščimo. Fižol ljubi močno, pa rahlo prst. Ne sadimo ga pre zgodaj, ker rad pozebe.

Enako nam zaležejo **bob**, **grah** in **leča**, ki so tudi s fižolom v rodu. Sadeže teh zelišč imenujemo tudi **sočivje**. Po cvetju jih imenujemo **metuljuice**, po stročju pa **stročnice**.

Francišek Črnagoj.

98. Rž, ječmen, pšenica.

Rž poganja vlaknato korenino in pokončna, tanka, okrogla, kolenčastočlenasta stebila (bili), ki imajo otle člene. Cveti se združujejo v nepečljate, drobne, **dvocvetne** klaske, ki sestavljajo končen, kimast klas. Dozoreli plod (žitno zrno) je podolgastovaljast, spodaj koničast in rjav; zrno je golo.

Rž je za naše kraje najvažnejše žito. Sejejo jo kot ozimno žito jeseni, ki dozoreva meseca malega srpana naslednjega leta, ali kot jarino spomladi, ki dozoreva nekoliko tednov pozneje nego ozimina.

Zmleta zrna dajo rženo moko, iz katere peko zdrav in tečen rženi kruh. Z zrni pitajo kuretnino. Rženo slamo uporabljajo kot rezanico za konjsko in govejo klajo, za steljo, za pokrivanje hišnih streh i. t. d.

Navadni ječmen razvije travnatozelene, na obeh straneh hrapave liste in precej dolg kimast klas, ki ga sestavljajo **enocvetni** klaski. Ščetinasti, ogrinjalni plevi sta kratkoresasti; krovna pleva pa se končuje v prav dolgo, ostro reso. Rumena zrna so luščinata.

Ječmen uspeva med vsem žitom najbolj daleč proti severu. Ustopana zrna kuhajo kot ječmenovo kašo, iz moke peko sicer nekoliko hrapav, a tečen in zdrav kruh. Luščinata zrna rabijo zlasti pivovarji, da pripravljajo slad. Slamo uporabljajo kakor slamo drugega žita.

Navadna pšenica poganja precej debele bili in travnatozelene liste. Pokončni, čveterorobi klas sestavljajo trocvetni do čveterocvetni klaski. **Pšenica golica** je brez rese, krovna pleva **pšenice resice** se pa končuje v dolgo reso. Zrno je svetlorumenkaste ali rjavorumenkaste barve ter ni luščinato.

Pšenica ljubi boljša tla in več toplote nego rž. Največ je sejejo v Evropi po Banatu na Ogrskem. Močnata pšenična zrna dajo lepo, belo moko, iz katere peko jako okusen, bel kruh in

razne močnate jedi ter pšenični skrob. Slama je dobra živinska klaja in se rabi za mnogovrstne pletenine, sosebno pa slamnike, ki jih izdelujejo tudi na Kranjskem v Domžalah.

Po Alfonzu Paulinu.

99. Zelje.

Ni je kmetiške hiše, v kateri ne bi jedli pozimi skoraj slednji dan žgancev in zelja. Pa tudi gosposka hiša visoko ceni zelje, ki je res prav zdrava in slastna prikuha.

Na dobro pognojeni zemlji napravi glavnatu zelje iz širokih listov velike in trde glave, ki jih z noži zrežejo na drobno. Tako zrezano zelje — nasoljeno trdo natlačijo v kad, ki jo pokrijejo s pokrovom, na katerega nalože debelega kamenja. V nekaj tednih je zelje skisano, in lahko ga načno.

Sveže zeljnate glave nam dajo dobro solato. Če ga kuhamo, dobimo **presno zelje**.

Zelje je dveletna rastlina, ker cvete šele drugo leto. Seme in mlade zeljnate rastline imenujemo tudi kapus.

Ohrovt, kolerabe in **karfjole** niso nič drugega kakor razne zeljnate zvrsti.

Francišek Črnagoj.

100. Roža.

Roža je kraljica vseh cvetic. Sade jo po vrtih zaradi njene lepote in jako prijetnega vonja. Odkod ima roža toliko listov? Vrtnarjeva roka je izvedla vse iz **divje rože** z umetnim obdelovanjem, in sicer prašnikom na kvar. Zaradi obilne hrane so se izrodili prašniki, niti in prašne vrečice so se jele širiti, cvetni prah je izginil, in prašnik se vedno bolj bliža venčevskemu listu. Tako se razvije polni cvet pri roži.

Roža ni ravno izbirčna za zemljo, vendar ji najbolj ugaja ilovnata in peščena v zavetni in solnčni leži, ki pa ni preveč zaprta, niti ne močvirna. Rože, ki rasto na neprimernem kraju,

posebno tiste, ki nimajo dovolj solnca, rade boleajo, slabo cveto in trpe veliko od mrčesa, zlasti od rožnih ušic. Ta mrčes odpraviš, ako opiraš in otepaš rastlino, jo kadiš s tobakom ali potresaš z malcem ali apnom.

Že v starodavnih časih je bila roža znamenje ljubezni in lepote.

Po Jožefu Hubadu.

101. Strupene rastline.

Strupene rastline imenujemo one, ki neugodno vplivajo na naše zdravje in nam morejo celo vzeti življenje. Zlasti so nevarni sadovi in korenine nekaterih rastlin. Največkrat se dogajajo nesreče z otroki, ki se nazobljejo strupenih jagod ali semen, ali pa se najedo strupenih korenin in korenik, ki so prav mnogokrat podobne užitnim. Časih pa postavi tudi gospodinja na mizo jed, ki ji je dodala v naglici ali iz nevednosti nekaj listov ali stebel strupenih rastlin, rastočih na domačem vrtu.

Veliko trobeliko, ki raste ob stoječih vodah, v potokih, jarkih in po drugih močvirnih krajih, prištevamo najstrupenejšim in najnevarnejšim domačim rastlinam. Posebno korenina, ki jo otroci in nevedneži tolikokrat zamenjavajo z drugimi užitnimi koreninami, je vzrok pogosti in nevarni zastrupitvi. Korenina je podobna repi. Ako jo prerežeš po dolgem, se ti pokažejo povprečni predeli.

Mala trobelika ali **pasji petršilj** je pogostoma sosed pravemu petršilju. Poznati ga morajo torej zlasti gospodinje. Loči se od pravega petršilja po temnozeleni barvi in po neprijetnem duhu, ki ti posebno udarja v nos, ako zmanjš listje.

Volčja črešnja ima lepe, črešnjam podobne jagode, ki ne zmotijo samo otrok, temveč tudi odrasle nevedneže.

Volčja jagoda raste po vlažnih gozdih. Mladino lahko zmotijo jagode, ki so podobne borovnicam, pa dosti debelejše.

Kristavec ali **svinjska dušica** raste po grobljah kraj potov in okolo vasi. Zlasti mladina se mnogokrat ostrupi s semenom, ki je podobno makovemu.

Po enakih krajih raste tudi **zobnik**. Ta je izmed tistih strupenih rastlin, ki so vzrok mnogim nesrečam. Dokaj je znanih dogodkov, da so se ostrupili ljudje s korenino, semenom in zeliščem. Zobnikova korenina je podobna korenju.

Vsaka stvar ima dve strani, tako tudi naše strupene rastline. Velika množina hudih strupov služi zdravnikom v raznih boleznih, da lajšajo bolnikom neznosne muke in jim večkrat vrnejo zdravje.

Po Martinu Cilenšku.

102. Zastrupitev.

Ako se kdo zastrupi, moraš obračati vso skrb na to, da spraviš strup iz njegovega želodca. Ako misliš, da je strup še v želodcu, pospešuj bljuvanje, ki se je začelo morebiti samo ob sebi. V ta namen ga šegeči zadaj v ustih s kazalcem tako, da pregiblješ jeziček zdaj na to, zdaj na ono stran; tudi je dobro z oljem namazano pero. To delaj, dokler ne začne prihajati želodčna vsebina na dan. Pero rabi le tedaj, kadar se bojiš bolnikovih zob, ali kadar se ne dajo odpreti usta zaradi čeljustnega krča. Tedaj moraš potisniti pero skozi kako luknjo med zobmi.

Bljuvanje pospešuj z mlačno ali v sili tudi z mrzlo pijačo; najbolj priporočajo vodo in mleko. To nadaljuj, dokler prihaja še kaj strupa iz želodca. Ako to nima zelenega uspeha, obdeluj bolnika rahlo z dlanjo od trebuha proti požiralniku, mu polagaj na želodec obkladke iz gorčične moke ali ga drgni s kako dražljivo tekočino. Kadar je naval krvi proti glavi prav močen, služijo kaj dobro mrzli obkladki na glavo in počasno škropljenje z mrzlo vodo. Dobro je, če se noge jako ogrejejo ali če se okopljejo v kaki močni tekočini (n. pr. v lugu) in če položiš nanjo gorčično testo. Ako je vzel strup bolniku celo zavest, mu časih brizgni nekoliko kapljic mrzle vode v obraz in ga kliči po imenu, toda ne

preglasno. Jako onemoglemu bolniku daj požirek vina ali pa pol skledice močne kave ali čaja. Tudi je dobro, ako mu izmiješ obraz z octom ali vinom.

Toliko moreš storiti, dokler ne pride zdravnik, ki potem natančno preišče bolnika in ukrene, kar je treba. Ti ga pa slušaj in stori natančno, kar je naročil.

Po Martinu Cilenšku.

103. Zemlja ali prst.

1.

Prstena plast ni pregloboka. Pod njo je trda skala. Kamenje med zemljo je to, kar je skala pod njo. Tedaj to kamenje ni nič drugega kakor odlomki skale pod zemljo. Pa tudi najmanjši delci, ki jih imenujemo drobno zemljo, so zdrobljeno pečevje. Na gorah se navadno vidi zemlja, ki je nastala na mestu iz pečevja. Takšno zemljo imenujemo **prvotno zemljo**.

Katera moč je zdrobila trdno skalo v drobno zemljo? Ti delavci so menjavanje topline, voda in zrak.

O deževju in spomladi, ko kopni sneg, nastanejo v gorovju hudourniki. Hudourniki pograbiyo zrahljano prst in kamenje ter jih neso in vale navzdol v strugo potokov in rek. Ker so bile reke nekdanj mnogo oblastnejše, so se razvalile široko po dolinah in ravninah. Z gorovja so prinašale mnogo gradiva, s katerim so si sčasoma pokrile široke struge več metrov na visoko. Ko so se pozneje reke zmanjšale, se je posušilo to gradivo, in sedaj je najboljša zemlja za gozde, travnike, njive in vinograde. V dolinah imamo tedaj **naplavljenno zemljo**.

2.

Posebno kmetovalec ve, da je prst kaj različna. Najnavadnejše prsti so:

Glinovina, ki ima v sebi vsaj 50% glin. Ugaia najbolj pšenici, ovsu, ječmenu, fižolu, grašici, detelji. Manj prida je za rž, krompir in repo. Sadjarstvu ni ugodna, toda bukovje in hrastovje dobro uspeva v njej.

Peščenina je sestavljena najmanj iz 75 % peska. V njej izvrstno uspevajo krompir, rž, proso, ajda, kuruza, konoplja in lan. Izmed dreves ugaja boru, brezi, vrbi in topolu.

Apnena prst ima do 75 % apnenca ter dobro ugaja detelji in sočivju. V vlažni apneni prsti uspevajo bolj listnati gozdi, v suhi pa črni.

Laporasta prst je mešanica apna in gline. Rastlinam ugaja najbolj.

Črna prst ima okolo 10 % črnice (trohnečih tvarin) v sebi. Ako ima nad 15 % črnice, je **barjasta** (močvirna). Črna prst je jako rodovitna. Posebno uspevajo na njej trave in žita; pa tudi ogršiči, okopavinam i. t. d. prija izvrstno.

104. Apno.

V mrzlejših krajih morajo ljudje skrbeti za močne stavbe, ki jih čuvajo različnih vremenskih neprilik. Zato stavijo stanovanja iz kamenja in lesa, časih tudi iz lesa in gline.

Ko bi pokladali samo kamen na kamen, bi se zid kaj hitro podrl. Zategadelj vlagamo med kamenje in opeko kot vezilo malto ali mort. Mort je mešanica iz žganega apna, peska in vode. **Žgano apno** dobivamo iz apnenca. Apnenec je naš najnavadnejši kamen, ki tvori tudi velika pogorja. Kaže se pa tudi v različnih oblikah. Navadni apnenec, kreda in marmor so med njimi najbolj znane.

V apnenicah žgo apnenca v apno. Najpreprostejša apnenica je navpična jama. Nad ognjiščem se napravi najprej svod iz večjih apnenčevih kosov. Potem se napolni vsa apnenica z drobnejšimi kosi, tako da lahko kroži zrak med njimi. Pod svodom se podneti močen ogenj, ki naj gori tako dolgo, dokler se ne razbeli tudi zunanje kamenje. Za kake tri dni tako prežgani apnenec ni več trdi apnenec, ampak krhko **žgano apno**.

Žgano apno razjeda organske tvarine; zato ga imenujemo tudi **živo apno**. Ako imaš opravka z njim, pazi, da ti ne pride na obleko; tudi na rokah ti lahko naredi hude rane.

Ako polijemo živo apno z vodo, jo hlastno vsrkava ter se pri tem močno segreje. Tako napravljamo **gašeno apno**.

Ako prilijemo gašenemu apnu še več vode, se naredi **apnena kaša**.

V še večji množini vode pa se razredči apno tako, da nastane mlečna tekočina — **apneno mleko**.

Z apnenim mlekom belimo stene naših stanovanj. Največ apna se porablja za malto. Malta med kamenjem in opeko bolj in bolj skrepeneva, in sčasoma nastane iz opeke in malte tako-rekoč en kos.

105. Baker.

Po poročilih iz stare dobe je bilo prvo posodje, orodje in orožje iz bakra. V Sv. pismu omenjajo bakrene posode že leta 2500. pred Kr. Stari narodi so že iz bakra izdelovali različno orodje, preden so poznali železo. Mesto čistega bakra so jeli rabiti zlitine bakra z drugimi kovinami, ki so trše od bakra in ki jih je lažje ulivati.

Baker ima rdečo barvo, ki se imenuje po njem bakrena. Toda barva in lepa sijajnost se kažeta le na prelomu ali na novih ploskvah; zakaj na zraku potemni baker, časih pa tudi pozeleni, zlasti na vlažnem zraku ali v zemlji.

Baker je raztezen in zraven tudi trajen in žilav; zategadelj ga kujejo v pločevine in raztezajo v žice. Tali se težko, zatorej ga rabimo za orodje, ki se mora močno razgrevati, n. pr. za ponve, kotle, kalupe i. t. d. Na zraku se ne izpreminja baker tako hitro kakor železo. Zato trajajo bakrene posode dalje nego železne. To je vzrok, da okavajo ljudje pomorske ladje in strehe na stolpih z bakreno pločevino.

Ako se poškropi baker z octom, se sčasoma prevleče z zeleno prevlakom; tej pravimo „zeleni volk“. Baker se spaja tudi z drugimi kisljinami. Zeleni volk je strupen. Zato je treba jako paziti na bakrene posode, da jih vselej dobro očistimo, preden jih rabimo.

Pri nas dobivajo samorodni baker na Ogrskem. Bakrenih rud v slovenskih deželah ni preobilno. Več bakrenih rud imajo Tirolska, Salcburška in druge avstrijske dežele.

Po Henriku Schreinerju.

106. Zlato in srebro.

Zlato je najdražja kovina, je rumene barve in se posebno lepo sveti. Poleg barve in sijajnosti pa ga odlikuje zlasti njegova teža. Ker ima zlato izmed vseh kovin najmanjšo nagnjenost, da bi se spajalo z drugimi tvarinami, zato ga dobivamo v prirodi do malega samočisto. Iz tega vzroka in pa zato, ker se nahaja zlato pogostokrat na površju zemlje, so se z njim seznanili ljudje že v starodavnih časih.

Zlato je sicer precej razširjeno po zemlji, a preobilo ga ni nikjer. Časih ga najdejo v podobi ploščic ali zrnc v raznem kamenju, kjer je razdeljeno mnogokrat tako na drobno, da ga prosto oko niti ne zapazi. Časih se nahaja v drobnih žilah, ki so razpletene v kamenju na vse strani. Tako kamenje stolčejo v stopah in iz stolčenega kamenja potem izločajo zlato. Takšnemu zlatu pravimo **rudniško zlato**.

Rudniško zlato kopljejo na Avstrijsko - Ogrskem v Ščavnici in Kremnici na Ogrskem, na Erdeljskem, potem nekaj malega na Tirolskem, Salcburškem in Češkem. Zunaj Evrope so zaradi rudniškega zlata na glasu Sibirija, Kalifornija, Aljaska in Avstralija.

Največ zlata pa dobivajo v nasipinah. Kakor vsako drugo kamenje, razpada in prepereva tudi zlatonosno. Na ta način nastali pesek in prod ter z njima vred tudi zlato splavlja potem voda v nižave in jih nasiplje v strugah. Izmed naših rek je plavila nekdanj Drava precej zlatega peska. V nasipinah se dobiva zlato v podobi predrobnega prahu, zrnc, luskinic in ploščic.

Iz ilovice, peska in proda dobivajo zlato z izpiranjem, zatorej pravijo takemu zlatu **prano zlato**.

Zlato izpirajo na Erdeljskem. Tudi Ren in Dunav plavita zlato. Največ ga pa izpirajo na Uralu, v Sibiriji, v Kaliforniji, v Južni Ameriki in v Avstraliji.

Iz zlata kujejo zlatnike. Zlatarji izdelujejo iz njega prstane, verižice, igle, gombe, žepne ure i. t. d. Pri službi božji imajo v bogatejših cerkvah zlate kelihe, monštrance in druge posode. Zlato rabijo tudi za pozlačevanje.

Poleg zlata je srebro obče znana draga kovina. Izmed vseh drugih kovin se odlikuje srebro po lepi beli barvi in po močni sijajnosti, ki pa na zraku polagoma oslepi in posivi. Srebro lepo zveni. Tudi srebro so poznali že v starih časih. Srebro se nahaja v naravi samočisto in v rudah. Samočisto srebro se nahaja v žilah, ki preprezajo kamenje. Časih sezajo takšne žile do zemeljskega površja.

Mnogo srebra dobivajo na Češkem in Ogrskem ter v Bosni. Bogati srebrni rudniki so na Saksonskem, Švedskem, Norveškem in v Sibiriji. Največ srebra pa ima Amerika.

Večinoma kujejo iz srebra denar. Razen tega napravljajo iz srebra mnogovrstno orodje, n. pr. nože, vilice, žlice, namizno posodje, svečnike, različne dragotine in okraske, žepne ure i. t. d. Z njim tudi posrebujejo stvari, ki so izdelane iz drugih kovin in tvarin.

107. Živo srebro.

Živo srebro je edina, ob navadni toploti kapljiva kovina. V najmrzlejših krajih zmrzne in je takrat trdno telo.

Živo srebro je belo kakor srebro, sijajnost pa mu je živo kovinska. Ako je čisto, je 13·6krat težje nego voda. Trdno živo srebro je kovno. Kakor voda, izhlapeva po malem ob vsaki toplini. Hlapi živega srebra pa so jako strupeni, kakor tudi vse spojine te kovine. Zategadelj je treba ravnati z njim jako oprezno. Ako ga razliješ v sobi, se hipoma razteče na vse strani ter se poskrije v razpahih med podnicami, odkoder ga je spraviti jako težko.

Dasi se nahaja živo srebro v prirodi samočisto, se vendar v stari dobi dolgo niso seznanili z njim. Gotovo bi bila zbudila ta kapljiva kovina pozornost že prej, če bi jo bili dobivali v obilnejši meri samočisto na zemlji in če ne bi bila skrita v njej tako globoko. A skoro vse živo srebro dobivamo iz rude, ki jo imenujemo cinober. Najznamenitejši rudnik za cinober ima Avstrija v Idriji, nekaj živega srebra se pridobiva pri Sv. Ani poleg Tržiča, dalje pri Litiji.

Živo srebro uporabljajo mnogovrstno. Z njim izločajo zlato in srebro iz stolčnega zlatonosnega in srebronosnega kamenja, polnijo toplomere in tlakomere, delajo lepe rdeče barve in zdravila. Rabijo ga tudi pri izdelovanju zrcal.

Po Henriku Schreinerju.

108. Svinčnik.

Malo je stvari, ki bi jih rabil človek toliko, kolikor rabi svinčnik, pa je vendarle malo ljudi, ki vedo, kako se izdelujejo svinčniki. Stari narodi niso poznali svinčnika v tej obliki, v kakršni je danes; pisali in risali so le z ogljem ali pa z barvami. V srednjem veku so si prirejali iz cina in svinca majhne svinčnike, s katerimi so risali.

Za sedanje svinčnike pa ne rabimo več svinca, ker je pretrd in piše prebledo. Črni klinček, zaprt v lesu, s katerim pišemo in rišemo danes, je ruda, ki se imenuje **grafit**. Avstrija ima največ grafita na južnem Češkem okolo Krumlova, potem na Moravskem, Spodnjem Avstrijskem in Gorenjem Štajerskem. Navadno je grafit zmešan z drugimi rudninami tako, da ni za pisavo. Zato je komaj kakih 200 let, odkar ga rabimo.

Dandanes izdelujejo svinčnike tako-le:

Grafit devljejo v kamenate posode ter vlivajo nanj močno žvepleno kislino. Nekoliko dni stoji ta zmes; gruda se začne greti sama ob sebi in razpade v črno blato. Potem se izpere žveplena kislina z vodo; pridene se ji dobro izprana glina in oboje se skrbno pomeša tako, da je vsa mešanica popolnoma

enaka. Ta zmes se potem suši, dokler ne ostane še vlažna kakor testo, se stisne skozi železno ploščo, ki ima tako široke luknjice, kakor debeli morajo biti grafitovi klinčki, ki se vdelaajo v les. Na ploščah jih potem poravnajo in razrežejo v tako dolgost, kakršno naj imajo svinčniki. Ko je to delo končano, se posuše grafitni klinčki in prežare v železnih in glinastih trdo zaprtih posodah. Potem se vdelaajo v les.

Največja tvornica za svinčnike v našem cesarstvu je Hardtmuthova v Budejovicah na Češkem, ki naredi vsako leto po več milijonov svinčnikov.

Po Francišku Hubadu.

109. Žveplo.

Žveplo je rumena in krhka rudnina. Dobiva se v zemlji ali samočista ali pa spojena z drugimi rudninami. Samočisto žveplo kopljejo n. pr. v Siciliji. Žveplene spojine se nahajajo tudi v nekaterih rudnicah, ognjeniki pa bljujejo žvepleno paro.

Izkopano žveplo čistijo in tope v kotlih. Raztopljeno žveplo odtočijo in vlijejo v kalupe ali pa ga še bolj segrejejo ter tako pretvorijo v paro. Ohlajena para nam dá droben prah, ki ga imenujemo **žvepleni cvet**.

Kakor premog in petrolej, je tudi žveplo gorljiva rudnina. Gori z modrikastim plamenom in pokvari zrak tako, da težko dihamo in jamemo kašljati. Žvepljeni plini so namreč strupeni, žveplo samo na sebi pa ni strupeno.

Žveplena para je človeku jako škodljiva, ker ga lahko zaduši. Z njo lahko umorimo živali. Tudi ogenj ugasne v žvepleni pari. Če pa se vname dimnik, lahko zadušimo ogenj, ako zažgemo spodaj v ponvi žveplo.

Žveplo gori počasi, pa zanesljivo, zato rabijo žveplene niti pri kamenolomih in pri zažiganju podkopov. Žveplence vsakdo pozna. Z njimi moramo ravnati jako oprezno, ne samo zaradi ognja, ampak tudi zaradi strupenega fosforja, s katerim je žveplo pokrito.

Žveplo uporabljajo tudi pri izdelovanju smodnika. Mnogo ga rabijo v obrtu, zdravilstvu, proti trtni bolezni i. t. d.

110. Smodnik.

S pušicami in lokom so se bojevali narodi mnoga stoletja, dokler jih ni napotilo naključje na drug, jako poguben pomoček, s katerim so mogli pokončevati tuje življenje. Ta pomoček je smodnik ali strelni prah.

Smodnik je zmes žvepla, oglja in solitarja. Žveplo je znana rumena rudnina. Najvažnejši del smodnika je solitar. Rabijo ga tudi, kadar sole gnjati in plečeta, preden jih obešajo v dimnik, da se prekajajo. Solitar je podoben kuhinjski soli; tudi okusa je slanega, samo da se čuti na jeziku nekako hladen.

Da zvemo, odkod ima strelni prah toliko moč, pogledjmo, kaj ostane, če požgemo nekoliko smodnika. Do malega — nič! Zgorel je skoro popolnoma, t. j. izpremenil se je v plinasta telesa. Plinasta telesa pa potrebujejo po več stokrat toliko prostora kolikor trdna telesa, iz katerih so nastala. Ako zgori strelni prah v prav tesnem, zaprtem prostoru, kakršno je n. pr. nabijališče pri puški, se hočejo plini, ki so nastali pri gorenju, močno razširiti. Ta napetost je toliko, da bi raznesla puškino cev, ko se ne bi odprla plinom druga lažja pot k prednjemu koncu puškine cevi. V to stran se tedaj raztegnejo plini, in sicer tako hitro in tako močno, da zaženo svinčenko s silno hitrostjo iz cevi.

Smodnik se izdeluje v smodnikarnicah ali v stopah za smodnik, kakršno imamo n. pr. na Kranjskem v Kamniku.

Po Henriku Schreinerju.

111. Steklo.

Pripoveduje se, da so steklo izumili feničanski trgovci po naključju. Na potovanju so prišli z ladjami na peščen kraj, kjer niso našli nobenega kamenja za ognjišče, na katerem bi si skuhal kosilo. V tej zadregi vzamejo velike kose sode, ki so jo vozili s seboj. Postavijo jih na pesek in nanje lonce. Zakurijo pod lonci in skuhamo kosilo. Pa glej, ko se je shladila žerjavica, so našli v pepelu sijajno, prozorno tvorino — steklo.

Pravljica nam tedaj pravi, da je treba za steklo dveh tvarin, namreč sode in peska. A tako steklo ni za rabo, ker se raztopi v vodi popolnoma. Steklo pa, ki ga rabimo za posode in za druge reči, se ne sme topiti niti v vodi, niti v kislinah. Takšno steklo dobimo, ako talimo s peskom (kremenjakom) dve izmed teh tvarin: pepel (pepelik), sodo, apnenec in svinčeno gladkino. Steklarji vedo po izkušnji, katere sirovine in v katerem razmerju jih morajo mešati, da dobe določeno vrsto stekla.

Preden jamejo taliti snovi, jih morajo razdrobiti in dobro zmešati. Ta zmes se napolni v neprozorne glinaste lonce, ki se postavijo v posebno napravljene steklarske peči. Steklovina se segreva, dokler ne teče mirno, tako da bi se lahko izlila. Preden jamejo upodabljati steklo, predero predore, ki so zapirali peč, ter počakajo, da se nekoliko zmanjša toplina v peči. Na ta način postane tvarina bolj vlačna in žilava. Zato je moči upodabljati steklovino, ker se shlaja polagoma in ker je med ohlajanjem žilava in se dá raztezati kakor testo. Največkrat se upodablja steklo z razpihovanjem, pri čemer rabijo steklarniško cev. Ta cev je železna, 1 do 1½ m dolga in tam, kjer se drži, prevlečena z lesom. Steklar seže z njo skozi predor in zajame toliko steklovine, kolikor je potrebuje. Potem piha v cev ter jo vrti neprenehoma, dokler ne nastane primerno velik mehur. Iz tega upodobi potem steklenico, kupico, cev i. t. d. ali pa stekleno ploščo. Velikih plošč ne morejo izdelovati na ta način, ampak te zlivajo na ravni plošči z vzvišenim robom. To delo je silno težavno; zato so take plošče jako drage.

Steklo se mora hladiti jako polagoma. Prenaglo shlajeno steklo je jako krhko. Marsikomu se je že zgodilo, da se mu je razbila steklenica, ako jo je krepko postavil na tla. Takšno steklenico so bili shladili prehitro.

Po Henriku Schreinerju.

B. Prirodoslovje.

112. Toplota in njeni viri.

Zrak je pozimi mrzel, spomladi in jeseni hladen, poleti vroč. — Studenčnica je mrzla, potočnica hladna; voda pri ognju postane najprej mlačna, potem topla in naposled vrela.

Telesa so torej mrzla, hladna, vroča, mlačna, topla, vrela. Vzrok toplotnosti se imenuje toplota.

Najvažnejši in najznamenitejši izvor toplote je solnce. To je krasna, velikanska zvezda, ki nam jo je postavil Stvarnik na nebo, da nam sveti in da greje nas in vse, kar živi. Solnce izžariva neizmerno veliko toplote. Toplota, ki jo dobiva zemlja od solnca, je le majhen del te toplote.

Pa tudi zemlja ima svojo toploto. Dokaz zemeljske toplote so ognjeniki in toplice, ki so toplejše, če prihajajo iz večje, in hladnejše, če prihajajo iz manjše globočine.

Kladivo, s katerim kuješ dalje časa, se močno segreje. Ako udarjaš z jeklom ob kremen, se odtrgujejo kosci jekla in se razgrejejo tako, da na zraku zagore. Tudi švigajo iskre izpod kopit konju, ki dirja po kameniti cesti. Kadar nas zebe, drgnemo dlan ob dlan. Sveder in žaga se segrejeta, kadar ju uporabljáš. Divjaki drgnejo les ob les, da napravijo ogenj.

Z udarjanjem, s trenjem ali z drgnenjem in tudi s pritiskanjem se razvija toplota.

Zakaj se vname pri kolesu nenamazana lesena os?

Kako vžigamo vžigalice?

Toplota se tudi razvija, kadar gasimo živo apno. Znano je dalje, da se močno segrevajo sirova trava in detelja, premalo posušeno seno ali slama i. t. d., ako leže dolgo na kupu. Ljudje in živali pa imajo tudi svojo životno toploto. Najznamenitnejši izvor toplote je za nas gorenje.

113. Prevodniki toplote.

Ako vtaknemo razbeljeno železo v mrzlo vodo, se železo shladi, voda pa se segreje, tako da sta nazadnje voda in železo enako topla. Toplota prehaja torej iz železa na vodo.

Ob kovinski palici prilepi z voskom zamaške od plute in vtakni eden konec palice v plamen! Zamaški odpadajo drug za drugim, in sicer prvi oni, ki je plamenu najbližji. Toplota se širi po železni palici polagoma proti roki.

Toplota prehaja torej od telesa na telo, ako se dotičeta. Telesa prevajajo toploto.

Drži z obema rokama ne predolgo železno palico nad plamenom! Srednji del palice, ki je v plamenu, se hitro razbeli, a kmalu pride tudi toliko toplote do tvojih prstov, da palice ne moreš več držati. Drži pa sedaj na isti način nad plamenom enako dolgo stekleno palico. Tudi ta se v sredi segreje celo tako, da jo lahko upogneš, a izpustiti ti je ni treba, ker ne pride toliko toplote do tvojih prstov, da bi te speklo.

Nekatera telesa sprejemajo tedaj toploto hitro, ako se dotikajo toplejših teles, in jo tudi razprostirajo hitro po vsej svoji tvarini. Takim telesom pravimo dobri prevodniki toplote. Druga telesa pa se segrevajo le polagoma in tudi polagoma širijo sprejeto toploto. Takim pravimo slabi prevodniki toplote.

Najboljši prevodniki so kovine. Slabi prevodniki so: les, platno, volna, perje, kožuhovina, pepel, sneg, papir, slama i. t. d.

Ako zakurimo železno peč, se hitro segreje, a tudi hitro ohladi, ko ugasne ogenj. Lončena peč pa ostane tudi potem še dolgo časa gorka. Pod slamnato streho je pozimi topleje kakor pod streho iz opeke ali škrla.

Dobri prevodniki torej sprejemajo toploto hitreje in jo tudi oddajajo hitreje mrzlim telesom kakor slabi prevodniki. Dobre prevodnike uporabljamo tam, kjer hočemo, da se kaj hitro segreje ali ohladi.

Pozimi nosimo obleko iz slabih prevodnikov. Ako stojimo pozimi na deskah, nas zebe manj, kakor če stojimo na kamenitih tleh. Jezdecí ovijajo železne stremene s slamo. Tudi vodnjake in mlada drevesa je treba pozimi ovijati s slamo. Huđ mraz ne škoduje s snegom pokritim zimskim setvam. Kovinsko orodje, ki se lahko močno segreje, ima leseno držalo. Zakaj vse to?

Slabe prevodnike uporabljamo tam, kjer nečemo, da bi se kaj ohladilo ali segrelo.

114. Žarenje toplote.

Ako približaš obraz zakurjeni peči, začutiš toploto. Ako pa zasloniš obraz z deščico, mine ta toplotni občutek. Pekočih solnčnih žarkov se ubraniš, ako razpneš nad seboj solnčnik.

Od toplih teles prihaja tedaj toplota tudi takrat, kadar niso v dotiki z drugimi telesi, ki bi odvajala toploto. Telesa izžarivajo toploto.

Toplejša peč izžariva več toplote. Od žarečega železa prihaja več toplote nego od le gorkega. Toplejša telesa izžarivajo več toplote.

Kamen se na solncu segreje tako, da celo hoditi ne moreš bos po solnčnem prođu. Na kameniti cesti je mnogo topleje nego na poljski stezi. Od solnčnega zidovja se poleti rad umakneš, a pozimi je tam prijetno, ker je topleje kakor ondi, kjer ni zidu.

Telesa vpijajo žarečo toploto in jo zopet izžarivajo.

Zakaj dozoreva grozdje v brajdah pri zidu, kjer ne bi na planem? Sadje ob zidu cvete in dozoreva prej kakor na planem. Zakaj? Nekatere peči imajo lončene ali lesene plašče. Zakaj?

115. Raztezanje teles po toploti.

Tekočina, s katero je posoda napolnjena do roba, prekipi, kadar zavre. Kovač segreje železno šino, preden jo nabije na kolo. Ko se šina ohladi, se oprime kolesa prav na tesno. Ako

segrejemo telesa, se razširijo, in ako jih shladimo, se skrčijo.

Vzemi kovinsko kroglico, ki ravno zdrkne skozi obroček! Razgrej jo na plamenu, in kroglica ne zdrkne več skozi obroček, ampak obvisi na njem. Šele ko se ohladi, zdrkne zopet skozenj.

Ako se trdna telesa segrejejo, se razširijo; ako se zopet ohladi, se skrčijo.

V steklenico, ki je napolnjena z vodo, vtakni stekleno cev! Cev je v stekleničnem vratu pritrjena z gumijevim zamaškom, tako da uhaja voda lahko le po cevi iz posode. Razgrej nad plamenom vodo! Voda se začne širiti in zaradi tega dvigati v cevi. Ko se pa voda, postavljena od plamena, hladi, pada zopet v cevi.

Ako se kapljiva telesa segrejejo, se razširijo; ako se zopet ohladi, se skrčijo.

Napravimo z zrakom isti poizkus! Da pa zadostno segreješ zrak v steklenici, ne potrebuješ plamena, ampak zrak se že po tvoji roki segreje toliko, da se začne širiti in zaradi tega dvigati kapljino, ki rahlo visi v cevi. Ako steklenico in z njo ta zrak zopet shladiš, oziroma ako ga ne greješ z roko, se zopet spuščajo kapljice proti steklenici.

Ako plinasta telesa segrejemo, se razširijo; ako se zopet ohladi, se skrčijo.

Ako telesa ogrevamo, se raztezajo, ako jih pa hladimo, se skrčijo.

Ako tiči steklen zamašek pretesno v steklenici, ji grlo samo malo segrej v plamenu, in zamašek potegneš iz lahka steklenici iz grla. Zakaj?

Kovinskih kotlov ne smemo vzdavati pretesno. Zakaj ne?

116. Toplomer.

Če pridemo pozimi na hodnik s ceste, nam je toplo, če pa pridemo na hodnik iz sobe, nam je mraz.

Naš občutek torej ni vedno sposoben, da bi merili toplino; zato imamo posebno orodje, ki mu pravimo toplomer ali termometer.

Toplomer ima tanko, povsod enako široko stekleno cev, ki je zgoraj zaprta, na spodnjem koncu pa nosi kroglico ali valj. Valj (kroglica) in blizu tretjina cevi sta napolnjena z živim srebrom.

Postavimo toplomer v posodo, ki je napolnjena s talečim se snegom! Zaradi mraza se krči živo srebro in obstoji pri neki točki. To točko imenujemo ledišče ter jo zaznamujemo z ničlo (0).

Postavimo sedaj toplomer v paro vrele vode! Zaradi toplote se širi živo srebro in se dvigne do druge točke, ki jo imenujemo vrelišče.

Razdalja med lediščem in vreliščem je razdeljena po Celziju (C.) na 100, po Réaumurju (R.) na 80 delcev. Vsak teh delcev se imenuje stopinja ($^{\circ}$). Ker je zrak različno gost, se ne dvigne živo srebro' povsod do 100., oziroma 80. stopinje, in tudi pri nas obstoji nekoliko niže.

Stopinje štejemo nad lediščem in pod lediščem. Prve pišemo z znamenjem $+$, druge z znamenjem $-$. Kaj se pravi torej: $+ 4^{\circ}$? Ali: $- 7^{\circ}$?

S toplomerom določujemo toplino pod milim nebom, v stanovaliških in kopelih. Rabijo ga tudi vrtnarji. Za naše stanovanje je najprimernejša toplina okolo $+ 16^{\circ}\text{C}$. Zdravnik določuje s toplomerom toplino človeškega telesa. Pri zdravem človeku meri telesna toplina 37.5°C .

117. Kako se telesa tale in strjajo.

Ako postavimo nad ogenj mast v ponvici, se mast raztopi ali raztali. Tudi sneg se raztali na solncu ali toplem vetru.

Toplota izpreminja trda telesa v kapljevine. Telesa se tale.

Napolnimo posodo s snegom ter jo postavimo nad plamen. V taleči se sneg postavimo toplomer. Živo srebro se začne krčiti

in obstoji pri 0°C . Toplina, pri kateri se tali kako telo, imenujemo njegovo tališče.

Tališča različnih teles so jako različna. Tališče snega in ledu je torej 0°C . Tališče masla je 32°C ., voska 68°C ., svinca 325°C ., litega železa 1100 do 1200°C .

Dokler je v posodi kaj snega, se ne gane živo srebro čez 0° , naj še tako močno kurimo pod posodo. Kam prehaja toplota, da bolj ne segreje snega? Toplota se uporablja, da tali sneg.

Pri taljenju se uporablja toplota.

Toplota, ki se uporablja pri taljenju snega in ledu, je vzrok, da se spomladi zrak počasi segreva. Ako držiš v roki kos ledu, se začne taliti in ti odteza toploto iz roke, ne da bi se segrel. Zato je led pripraven pomoček tam, kjer hočemo kaj shladiti ali pa zaprečiti, da se ne segreje. Zato rabijo led pivovarji, mesarji i. dr.

Staljena telesa se zopet strde, ako se zadosti ohlade. Ako se strdi shlajena voda, pravimo: Voda je zmrznila.

Ako zmrzne voda v napolnjeni in zamašeni posodi, razžene posodo. Led potrebuje več prostora nego voda, iz katere se je napravil. Kakor druga telesa, krči mraz sicer tudi vodo, a pri nižji stopinji opaziš pri vodi to, da se začne polagoma zopet raztezati. Razteza se najprej polagoma, ko zmrzne, pa močno.

Pozimi poka prevlažna skorja na drevesih. V mrazu se dvigajo kameni v tlaku, in srež rahlja zemljo.

Največje važnosti je raztezanje zmrzujoče vode v prirodi. Ta sila je pripomogla in pomaga še danes, da se izpreminja trdo pečevje v rodovitno prst. Vsako skalovje ima namreč mnogo razpoklin in lukenj, v katerih se zbira deževnica in snežnica. Ako ta voda zmrzne, razširi led razpokline ali celo raznese skalo. Ker se to večkrat ponavlja, se ruši skala bolj in bolj ter se končno zdrobi v prst.

118. Vrenje.

1.

Poglejmo vrelo vodo! Kako se to giblje in ziblje, kipi in hlapi! Odkod ta nemir v sicer mirni vodi?

Napolnimo stekleno posodo z vodo ter jo postavimo nad plamen vinskega cveta. V vodo vrzimo nekaj žaganice, ki pa mora biti prekuhana, da se sesede na dno posode. Kmalu opazimo, da začne žaganica krožiti po vodi: dviga se proti površini in zopet pada. Segrela se je namreč voda, ki je bila najbližja plamenu. Toplota jo širi, in zaraditega se dviga. Na njeno mesto prihaja od vrha in od strani posode hladnejša voda, ki se zopet segreje in vrača kvišku. Voda torej kroži, in to kroženje nam kaže prav dobro žaganica v vodi.

2.

Iz segrevajoče se vode vzhajajo mehurčki, ki dospevajo do površja in se izgublajo v zrak. To so zračni mehurčki. Mrzla voda ima namreč v sebi vedno nekaj zraka in nekoliko drugih plinov; toplota pa jih iztirava.

Voda se segreva bolj in bolj. Zdaj vidimo, da se dvigajo z dna posode večji mehurčki, ki pa izpočetka ne dosežajo površja vode. Ti večji mehurčki niso zračni mehurčki, to so vodni hlapi. Voda se namreč segreva najprej na dnu posode, kjer se dotika toplega dna. Nekaj se je izpremeni v hlape. Hlapovi mehurčki izginjajo, preden dosežejo površje vode, ker se shlanjajo v zgornji hladnejši vodi in se zaraditega izpreminjajo zopet v vodo. Sčasoma prihajajo mehurčki gostejši ter se dvigajo vedno više.

Ako držimo sedaj toplomer v vodi, vidimo, da se dviga bolj in bolj. Ko je dospela toplina do kakih 90°C ., se zasliši nekako šumenje, in ko je dospelo živo srebro do 100°C ., prihaja na površje vode mehur za mehurjem ter se razpoči — voda vre.

Kvišku prihajajoči mehurji vodnih hlapov spravljajo vodo v kipeče gibanje, ki mu pravimo vrenje. Pri vrenju se ne izpreminja voda v hlape le na površju kakor pri hlapenju, ampak vodni hlapi se narejajo tudi v vodi.

Toplomer se je dvignil do 100°C in potem ne vstaja več, naj še tako kurimo pod vrelo vodo. Vsa toplota se uporablja sedaj za to, da se izpreminja voda v hlape.

Nenarezan kostanj se razpoči v žerjavici. Isto opaziš pri lešniku, ki ga vržeš v žerjavico.

V železno cev, ki je na eni strani zaprta, vlij nekaj vode, jo zamaši z zamaškom od plute in potem drži nad plamenom: kmalu zleti zamašek z veliko silo iz cevi.

Vodni hlapi se hočejo razširiti, ker imajo veliko napetost, ter razženejo vse ovire. Zato se razpoči kostanj, lešnik i. t. d., in zato odleti zamašek iz cevi. Ta napetost je tako silna, da bi razgnala tudi otlo železno kroglo.

Napetost vodne pare napravlja gibanje in se uporablja pri parnem stroju. Parni stroj vrti kolesa v tvornicah, goni mline in ladje, vlačí vozove na železnici i. t. d.

119. Teža.

1.

Dež, sneg in toča padajo na zemljo. Vrzi kamen še tako visoko v zrak, vedno se vrne na zemljo.

Vsako telo pade na zemljo, ako ga kaj ne zadržuje. Silo, s katero vleče zemlja telesa nase, imenujemo težnost. Vsa telesa so težna.

Ako leži telo na podlagi ali ako je obešeno, ne more pasti na zemljo. Zaradi težnosti pa tlači telo na podlago ali napenja vrv, na kateri visi. Tlak na vodoravno podlago ali teg na mesto, kjer je telo obešeno, je teža dotičnega telesa.

Ako hočemo spoznati težo kakega telesa, ga primerjamo znani teži drugega telesa. Za utežno ednico rabimo gram.

Gram je teža 1 cm³ čiste vode pri 4° C. Telesom težo določevati se pravi tehtati. Tehtamo s tehtnico.

2.

Privežimo na konec vrvice kamen ali drugo telo ter ga obesimo prosto v zraku. Zaradi teže obešenega telesa se napne vrv. Mer tako napete vrvi se imenuje navpična ali vertikalna mer.

Pri stavbah določujejo zidarji navpično mer s svinčnico. Pri svinčnici nopenja vrvico svinčena krogla ali stožčasto zaostren valj.

Za stavbenike je pa tudi važna mer, ki jo ima mirno stoječa voda v posodi. To mer imenujemo vodoravno ali horizontalno mer. Določujemo jo z grebljico. Grebljica je lesen trikotnik; zgoraj mu je obešena svinčnica. Na sredi deščice je vrezan žleb. Črta, na katero postavimo grebljico, je vodoravna, ako pade nit svinčnice v zarezo.

120. Plavanje.

Ako napolnimo posodo z vodo, oljem in peskom, ostane olje na površju, pesek se pa sesede na dno. Tudi navadni les in še marsikatera druga rastlinska in živalska telesa plavajo na vodi, toda kamenje, kovine i. t. d. se potope.

Olje, les i. t. d. sta lažja, kamen, kovina i. t. d. pa težja od vode. Ako je tvarina telesa redkejša od vode, plava telo na vodi, ako pa je gostejša, se telo potopi.

Kadar si hotel vzdigniti kamen pod vodo, si čutil, da je bil v vodi mnogo lažji nego enak kamen na suhem. Izmed dveh enakih uteži postavim prvo v posodo z vodo, a drugo poleg posode. Zdaj poizkusi težo obeh! Ono v vodi dvigneš mnogo lažje nego ono na suhem.

Potopljeno telo izgubi nekaj svoje teže.

Prazna steklenica plava na vodi. Ako pa jo razbijem, se potope črepinje na dno. Kako to? Saj imajo vendar črepinje isto težo kakor cela steklenica!

Ako obseza telo več prostora, izpodrine več vode in se nam zdi lažje.

Zato plava na vodi trebušasta n. pr. 1 kg težka železna skleda, utež iste teže pa se potopi takoj. Široki plavi in velike ladje nosijo težka bremena, in mogočne vojne ladje so napravljene iz železa.

Plavanje pa se ravna tudi po tem, kako gosta je tekočina. Vzemimo dve posodi. V prvi je oljnata tekočina, n. pr. petrolej, v drugi pa čista voda. Vtaknimo skozi plutast zamašek dolg žrebelj ter ga postavimo najprej v petrolej, potem pa v vodo! Zamašek se v petroleju potopi globlje nego v vodi.

Ako je tekočina gostejša, se potopi manjši del telesa. Voda je namreč gostejša in zato težja od petroleja; zato tudi plavajoče telo izgubi več svoje teže.

Zaraditega plavamo lažje v morski kakor v sladki vodi. Ladje, ki pridejo iz reke v morje ali iz morja v reko, se nekoliko dvignejo iz vode, oziroma se nekoliko potope. Zakaj?

121. Občujoče posode.

V krivo cev vlijem vode. Voda se vzdigne v obeh polovicah cevi enako visoko. Tudi v škropilnici, pri vrču za kavo, čaj i. t. d. stoji tekočina v posodi in v livku enako visoko. Takim posodam pravimo občujoče posode.

V občujočih posodah leži površje kapljine v vseh delih posode v isti vodoravni ravnini.

Najbolj znamenita občujoča posoda je za nas vodovod. Glavni del vodovoda je reservoar, t. j. velik zidan kal, kamor se steka studenčnica. Od kala so navrnjene cevi v kraj, ki potrebuje vode. Po zakonu občujočih posod teče voda po cevi iz kala v dotični kraj. Ako bi bila cev dosti dolga in obrnjena navzgor, bi stopila voda v cevi do iste višine, kakršno ima nje gladina v kalu. Prebivalci pa ne potrebujejo vode v isti višini, pač pa niže. Zato se cev odpira v nižini, in voda vre z veliko silo na dan.

Do katere višine lahko navrnemo vodo iz vodovoda?

Studenci, zlasti vrelci, ki vro iz zemlje, so prirodni vodovodi. Tudi vodomet je občujoča posoda, a voda iz krajšega kraka ne dosega gladine vode v posodi, iz katere teče. Voda, tekoča po cevi, se zaustavlja ob steni; pa tudi zrak in kapljice nazaj padajoče vode ovirajo vodni curek.

122. Stroji.

Težaki pri stavbah, na skladiščih in drugje morajo časih premikati ali vzdigovati težka telesa; za to pa je treba mnogo moči. Ker je imajo časih premalo ali ker ni vsem dovolj prostora, rabijo razne priprave, da premaknejo ali vzdignejo telo.

S podprtim drogom dvigne delavec kamen, ki ga brez droga komaj zmaga več delavcev. Na različnih kolesih vlačijo po vrveh kvišku težko stavbinsko gradivo, za katero bi rabili dokaj več časa in truda, ako bi ga prenašali le z rokami na kraj, kjer ga potrebuje zidar.

Moč, s katero premaknemo ali vzdignemo telo, se imenuje sila, teža telesa pa, ki jo moramo premagati, se imenuje breme.

V kakšnem razmerju sta si sila in breme, nam kaže ta-le naprava:

Razdeli palico na deset (meter!) enakih delov in jo obesi na petem delu tako, da je njena leža vodoravna! Palica visi v ravnotežju in tudi ostane v tej leži, ako obesiš

na prvi del leve rame 2 *dek* in na drugi del desne rame 1 *dek* ali

"	"	"	"	50	"	"	"	peti	"	"	"	10	"	"
"	četrti	"	"	5	"	"	"	prvi	"	"	"	20	"	"

(Deli se štejejo od središča na desno in levo.)

Vsakokrat je zmnožek iz števila delov in števila dekagramov na levi strani enak zmnožku iz števila delov in števila dekagramov na desni strani.

Taki palici je podoben vod.

1.) Vod je vrtljiv drog, ki je podprt v eni točki; ta točka se imenuje podporišče. Enakoramen vod ima podporišče v sredini. Trgovska tehtnica je enakoramen vod. Ker je pa

podporišče premakljivo, zastavi delavec svoj drog tako, da je del droga na njegovi strani n. pr. desetkrat daljši nego na nasprotni strani, in tako poveča svojo silo desetkrat. Tak vod je neenakoramen vod.

Zidar vtakne drog pod pretežki kamen ter ga vzdigne. Pri takem drogu je podporišče na koncu droga; mesto dvoramnega voda je rabil zidar enoramnen vod.

2.) Škripec je okrogla plošča, ki se vrti okolo svoje osi; okrog žleba na obodu se vije vrv. Škripec ostane v ravnotežju, ako obesimo na vsak konec vrvi enako utež. Sila mora biti torej enaka bremenu. Z njim torej ne pridobimo na sili ničesar, pač pa izpremenimo mer sile: delavci si napravljajo delo pripravnejše, kadar vzdigujejo bremena, ker je lažje vleči navzdol kakor vzdigovati.

3.) Kolo na vretenu je sestavljeno iz valja, na katerem je nataknjeno kolo. Mesto kolesa so navadno samo ročice. Če ima kolo dvakrat, trikrat, štirikrat i. t. d. daljši polumer, nego ga ima vreteno, potrebujemo le polovico, tretjino, četrtno tiste sile, s katero bi vzdignili breme brez kolesa na vretenu.

Ako leži vreteno vodoravno, imenujemo kolo na vretenu motovilo. Motovila vidimo pri vodnjakih. Ako pa stoji vreteno pokonci, ga imenujemo vitlo. Vitlo rabijo zidarji in tesarji, kadar vzdigujejo stavbinsko gradivo.

Z vodom in kolesom na vretenu premagujemo z manjšo silo težje breme, s škripcem pa izpreminjamo sili samo mer. Take naprave se imenujejo — stroji.

Drugi navadni stroji so: strmina, klin in vijak.

4.) Po strmini vale kamenje i. t. d. z manjšo silo navzgor ali navzdol.

5.) S klinom razganjajo in cepijo telesa n. pr. bruna, drva i. t. d.

6.) Tudi vijak je stroj. Njegova dela sta oven (matica) in svečnik. Z njim stiskamo in pritrujemo telesa. Navadni sveder

je vijak. V vinskih stiskalnicah stiskamo z vijakom sadje. Preimeniten je pa parnik na vijak. Tu je svečnik pod ladjo, matica pa je morska voda. Parnik na vijak je izumil Čeh Jožef Reselj (umrl v Ljubljani l. 1857.).

123. Magnetizem.

Izmed dveh kosov jekla vtaknem prvega v železno pilovino ali med peresa, a jekla se ne prime nič. Zdaj pa vtaknem drugi kos jekla, a tega se prime vse polno pilovine ali peres. Tako jeklo imenujemo magnet. Sili pa, ki je v magnetu, pravimo magnetizem.

Vzemimo navadno pletilno iglo ter jo drgnimo z magnetom. Kaj se zgodi? Tudi igla se je izpremenila v magnet.

Magnetizem se lahko obudi v vsakem jeklu; treba ga je le drgniti z magnetom.

Ako posujemo magnetno palico z železnimi opilki, se prime proti koncema največ pilovine. Magnet ima torej največjo moč na obeh koncih. Te točki imenujemo magnetna pola.

Obesimo dve magnetni igli prosto vodoravno! Takoj se zavrtita tako, da kaže en pol vsake igle proti severu, drugi pa proti jugu. Pol, ki kaže proti severu, je severni pol, drugi pa južni pol.

Približajmo severni pol prve igle severnemu polu druge igle in potem južni pol prve južnemu polu druge igle! Kaj vidimo? Pola se odbijata. Zdaj pa približajmo severni pol prve igle južnemu polu druge igle in obratno! Kaj vidimo sedaj? Pola se privlačita.

Istoimenska pola se odbijata, raznoimenska pola se privlačita.

Z iglo magnetnico določujemo strani sveta. Ker pa igla ne kaže natančno proti severu, ampak se pri nas nekoliko umika proti zapadu, določujemo strani sveta z drugim orodjem, ki ga imenujemo kompas. Severna polovica igle magnetice v kompasu je kaljena na modro.

Kompas rabijo mornarji na morju, kjer ni nobenega pota, po katerem bi se ravnali. Brez kompasa ne bi našli pota domov. Stari narodi so jadrili vedno blizu obrežja. Magnetnica je dala Krištofu Kolumbu pogum, da se je odpravil na daljni pot po morju, ki ga je privedel v Ameriko. Tudi potnik v puščavi rabi kompas kakor mornar. Rudarji ga rabijo, da se zavedajo v podzemeljskih prostorih.

Vsi naši magneti so narejeni. Ponekod n. pr. na Češkem in tudi drugje pa se nahaja železna ruda, ki ima v sebi magnetizem že od prirode. Take magnetite imenujemo prirodne magnetite.

124. Voda.

Tri četrtnine zemeljskega površja pokriva voda, in več nego tri četrtnine našega telesa so sestavljene iz vode. Prav toliko vode je v živalskem telesu; v marsikateri hrani pa je še več.

Voda ne miruje v morjih, jezerih, rekah in potokih, ampak kroži neprestano: od zemlje se dvigajo v zrak vodni hlapi ali pare, v zraku nastajajo megle in oblaki, iz katerih pada voda zopet na zemljo kot dež, sneg ali toča, in prej ali slej ponovi zopet voda svoj pot.

Vrzi v kupico vode kos cukra; cukrer se raztopi. Prav tako se raztopi v vodi kuhinjska sol in marsikatera druga tvarina. Ako razpade v kapljevini trdno telo v tako majhne delce, da jih ne vidimo več, pravimo, da se je telo raztopilo. Voda pa ne topi samo trdnih teles, ampak srka in vpija tudi pline, n. pr. zrak.

Na poti v zemeljsko globočino prihaja voda do marsikaterih trdnih tvarin, ki se raztopi v njej. Take tvarine so: kuhinjska sol, sadra, apnenec, železna ruda i. t. d.

Voda, ki ima v sebi raztopljene trdne tvarine, je trda voda. Studenčnica je vselej trda voda.

Voda pa, ki nima v sebi raztopljenih takih tvarin, je mehka voda. Dežnica, snežnica, rečnica so mehke vode.

Morska voda ima posebno veliko kuhinjske soli. Ker je preslana, ni za pijačo in kuhanje. Mnogi studenci so kislega, grenkega in tudi slanega okusa. To so rudnice.

Navadna voda je brez okusa. Tako vodo imenujemo sladko vodo.

125. Ogljik in ogljikova kislina.

1.

Naše navadno oglje je skoraj čist ogljik. Oglje dobivamo iz lesa, torej ima les mnogo ogljika v sebi. — V stekleno trobel vržem nekaj rastlinskih drobcev ter jih segrevam nad plamenom. Za nekaj časa se izpremene drobci v oglje. Ako segrejem v trobeli živalska telesa, n. pr. muhe, hrošče i. t. d., se tudi izpremene v oglje.

Živalska in rastlinska telesa imajo v sebi mnogo ogljika.

Ako vlijem navadno vodo v kozarec, se dvigne iz vode nekaj mehurčkov; v teh mehurčkih je zrak. Zdaj pa vlijem v kozarec kisle vode iz sifona. V mehurčkih, ki šume v kozarcu, ni navadnega zraka, ampak drug plin — ogljikova kislina.

Ogljikovo kislino si lahko naredimo na umeten način. Denimo v steklenico nekaj koscev krede ter jih polijmo z vodenim hudičevim oljem (žvepleno kislino). Zmes v steklenici zašumi; dvigajo se mehurji, a plin, ki jih napravlja, je ogljikova kislina. Po navrnjeni cevi puhti v kozarec. Za nekaj časa pokrijem kozarec in v njem imam — ogljikovo kislino.

Ogljikova kislina je plinasto telo brez barve in duha ter kislega okusa (sodica).

H kozarcu z ogljikovo kislino postavim drug, prazen kozarec. V prazni kozarec vtaknem gorečo žveplenko, in žveplenka gori. Zdaj pa vtaknem gorečo žveplenko v ogljikovo kislino, in žveplenka takoj ugasne.

Ogenj ne gori v ogljikovi kislini. Tudi človek in živali bi se zadušile v njej. Ta kislina ni za dihanje.

Ogljikova kislina je težja od zraka; moremo jo prelitati iz posode v posodo, kar nam zopet dokaže goreča žveplenka. Ako vlijem v ogljikovo kislino apnene vode, se voda skali.

Ogljikova kislina skali apneno vodo.

Ker ima sodica mnogo te kisline, napravljamo z njo lahko vse te poizkuse.

2.

Rastlinska in živalska telesa imajo v sebi mnogo ogljika. Ako zgore, segnijo ali strohne, so njih ostanki kaj majhni. Izpremenila so se v ogljikovo kislino.

V prirodi se nareja ogljikova kislina pri gorenju, gnitju in trohnenju.

Ako piham skozi cev v apneno vodo, se voda skali. Ker pa vemo, da ogljikova kislina skali apneno vodo, nam je to dokaz, da dihamo iz sebe to kislino.

Ogljikova kislina se dela pri dihanju.

Kadar vre vino, kipe iz mošta mehurčki, v katerih je ogljikova kislina; dela se torej tudi pri vrvežu.

Ker se tvori ogljikova kislina povsod, kjer kaj gori, gnije ali trohni, dalje kjer dihamo ljudje in živali ali vre vino, je te kisline precej v zraku. Ljudje dihamo in luči gore po stanovanjih, vino vre v kletih; nabira se zlasti po teh prostorih, n. pr. spalnicah, šolah i. t. d. Ponekod puhti tudi iz zemlje ter se nabira v vodnjakih in jamah. Iz teh prostorov se razširja dalje po zraku.

Ogljikova kislina je strup za naša dihala. Zato je treba šolske sobe in stanovanja — zlasti spalnice — pridno zračiti. V neprezračeni prostorih luč slabo gori ali celo ugasne. Koliko bolj škoduje pokvarjeni zrak našemu zdravju! V kletih, kjer vre vino, morajo biti okna odprta. Preden gredo delavci v globok vodnjak, spuste luč vanj. Zakaj?

Ako pride voda do ogljikove kisline, jo posrka vase in je potem kislatega okusa. Ponekod izvirajo take kisle vode iz tal, n. pr. na Štajerskem, Koroškem i. t. d.

Največje važnosti je ogljikova kislina za rastlinsko hranitev. Deževnica se je nasrka iz zraka in ko dospe v zemljo, jo srkajo rastlinske koreninice vase. Tako prihaja z ogljikovo kislino v rastlino ogljik, ki je najpoglavitnejši del rastlinskega telesa.

126. Zrak.

1.

Če mahamo z roko okolo sebe, ali če je vetrovno, čutimo, da je okolo nas neko telo, ki ga pa ne vidimo. To telo imenujemo zrak.

V kozarcu, ki se nam vidi prazen, je tudi zrak. Poveznimo ga v posodo z vodo! Voda napolni le majhen del kozarca, zakaj zrak v kozarcu ji je na poti. Zrak je neprodiren. Ako nagnemo kozarec, se zrak umakne vodi, ki potem napolni kozarec.

Zračno neprodinost nam dokazuje tudi lij v steklenici. Ako se drži lij tesno stekleničnega vratu, ne teče tekočina v steklenico. Zakaj ne?

Položimo potlačen mehur na gorko peč ali pa ga segrejmó drugače! Kmalu se mehur napne. Kakor druga telesa, razteza toplota tudi zrak. Zrak je raztezen.

V cev, ki je na enem koncu zaprta, potisnimo bat! Bata ne moremo potisniti do dna cevi, zakaj to nam brani zračna neprodinost; vendar se je dal zrak stisniti. Zrak je stisen.

Ako pa bat izpustimo, nam odskoči proti roki. Zrak zahteva prejšnji prostor kakor iztegnjeni in izpuščeni kavčuk ali navito jekleno pero. Zrak je prožen.

Zrak je torej telo, ki ima mnogo lastnosti drugih teles, nima pa duha, ne okusa.

Ako pihamo skozi cev v čisto vodo, se dvigajo iz vode mehurci, ki se na površju razpočijo. Torej zrak, ki pride iz pljuč v vodo, ne ostane v vodi, ampak se dvigne nad njo. Zrak je torej ložji od vode. 773 l zraka tehta toliko kolikor 1 l vode.

Vtakni gobo v vodo ali vrzi kos cukra vanjo! Iz gobe in cukra se dvigajo zračni mehurčki.

Zrak se nahaja v vsakem prostoru. Zračno plast imenujemo ozračje, ki seza okolo 150 km visoko nad zemljo. Debela zračna plast je sinje barve, zato vidimo ob jasnem vremenu nad seboj sinje nebo. Tudi daljne gore se nam kažejo iz istega vzroka v modri barvi.

2.

Na vodo, ki sem jo vlil v navaden krožnik, položim ploščico od plute, na kateri stoji svečica. Zdaj poveznem čez pluto kozarec. Pluta ostane na dnu, zakaj voda ne stopi v kozarec. Zakaj ne?

Zdaj prižgem svečico in zopet poveznem kozarec. Za nekaj trenutkov ugasne svečica, voda pa se vzdigne v kozarcu ter dvigne tudi pluto s svečico.

Kam je izginil zrak, ki se je bil umaknil vodi? Uporabil se je, da je svečica gorela. Zgorel je v kozarcu le en del zraka, in ta del imenujemo kisik. V onem delu zraka pa, ki je ostal v kozarcu, se je plamen zadušil. Ta del imenujemo dušik.

Zrak je sestavljen iz kisika in dušika.

Kisik pa ni potreben samo za gorenje, ampak potrebujejo ga tudi ljudje in živali za dihanje. Brez njega ne bi mogli živeti.

V dušiku je ugasnila sveča, pa tudi živalca, ki bi jo dali pod naš kozarec, bi poginila v njem. Tudi človek bi se zadušil v dušiku. Dušik ni za gorenje in dihanje.

Poglejmo zopet kozarec! Vidimo, da se je voda vzdignila le do prve petine v kozarcu. Bilo je torej v njem $\frac{1}{5}$ kisika in $\frac{4}{5}$ dušika.

V zraku je sploh $\frac{1}{5}$ kisika in $\frac{4}{5}$ dušika.

Zrak pa nima le teh dveh plinov, ampak v njem so še druga plinasta telesa.

Iz vode se dvigajo hlapovi. Vodnih hlapov je vedno mnogo v zraku, časih več, časih manj, kakršno je vreme

ali zemeljsko površje. Vodni hlapovi so neizogibno potrebni rastlinskemu življenju.

Iz prejšnjega sestavka veste, da se dela pri dihanju, gorenju, gnitju in trohnenju ogljikova kislina.

V zraku je torej tudi ogljikova kislina. V 1000 l zraka je primeroma $\frac{1}{4}$ l ogljikove kisline.

Ali je tudi ogljikova kislina v zraku potrebna? Ako pogledamo rastlinski list skozi dobro povečalno steklo, vidimo na površju mnogo luknjic. Skozi te luknjice srkajo rastline ogljikovo kislino vase. Ogljik, ki je v ogljikovi kislini, porabijo za rast, da delajo iz njega korenine, deblo, liste, cvetje in sad. Ogljik je torej potreben rastlinam za rast. Iz prejšnjega sestavka nam je pa že znano, da prinaša tudi deževnica rastlinam ogljika.

Zrak je torej neizogibno potreben ljudem, živalim in rastlinam.

127. Zračni tlak.

1.

Skozi vso stekleno cev, ki je na obeh koncih odprta, potisnem bat, ki se tesno oprijemlje cevi. En konec cevi vtaknem pokončno v vodo in vlečem na drugem koncu bat iz cevi. Kaj opazimo? Cev ne ostane prazna, ampak voda se dviga za batom po cevi.

Kaj je vzdignilo vodo v cev? — Zrak, ki je okolo zemlje, je težak kakor vsako telo. Zaradi svoje teže tlači telesa, na katerih leži, torej tudi vodo v posodi. Zračni tlak potisne tedaj vodo v cev.

Zdaj potegnem bat iz cevi, in voda pade nazaj v posodo, zakaj sedaj tlači zrak zgoraj prav tako močno na vodo kakor spodaj, in voda pade zaradi teže.

Iz polnega soda ne teče tekočina, najsi je pipa odprta, dokler je voha zamašena. Zakaj ne? Krčmarji imajo natego. Kako dobe z njo vino iz soda? Zakaj pade vino iz natege, ako se zgoraj odmakne prst? Napolni kozarec z vodo, ga pokrij z listom papirja ter obrni — voda ne pade iz kozarca. Zakaj ne?

2.

Zračni tlak ne služi le krčmarjem pri nategah, ampak celo dečki ga uporabljajo za bezgove brizgalnice. Kako?

Tem brizgalnicam so podobne sesalke. Rabimo jih pri vodnjakih. Glavni deli sesalke so 1. troba, ki seza v vodo, 2. zaklopnica spodaj v trobi, 3. bat in 4. zaklopnica v batu.

Ako nategnemo bat, potisne zračni tlak vodo v trobo. Ko potisnemo bat navzdol, pritisnemo vodo, zaklopnica v trobi se zapre, a odpre se zaklopnica v batu, da šine voda skozi njo nad bat. Ko sedaj bat dvignemo, zapre voda zaklopnico v batu in se izlije nad batom po tanjši cevi iz trobe, kar vidimo pri navadnem vodnjaku.

Zračni tlak povečamo, ako zrak stisnemo. To nam kaže Heronova buča. Ako pihamo vanjo, šine po cevi visok vodni curek iz buče. Zakaj?

Tlak stisnjenega zraka nam služi na podoben način pri gasilni brizgalnici. Glavni del tega stroja je velik kotel, podoben Heronovi buči. Ta kotel polnita z vodo dve sesalki. Zrak nad vodo v kotlu se stisne in tišči na vodo, ki zaradi tega tlaka zopet sika po cevi iz kotla.

128. Barometer.

V stekleno cev, ki je kakih 85 *cm* dolga in na enem koncu zaprta s pečatnim voskom, vlijem živega srebra. Odprti konec zamašim s prstom, obrnem cev in jo postavim pokončno v posodo z živim srebrom. Kaj vidimo? Živo srebro ne pade iz cevi, ampak obstane kakih 70 do 73 *cm* visoko.

Zračni tlak drži živo srebro v cevi. Čim večji je tlak, tem više stoji živo srebro; čim manjši je tlak, tem nižje je tudi živo srebro v cevi.

Ako prebodem zgoraj pečatni vosek z razgreto iglo, pade živo srebro iz cevi, zakaj zdaj tlači zrak tudi zgoraj.

Tej napravi je podoben barometer ali tlakomer.

Barometer je sestavljen iz steklene cevi, ki je zgoraj zaprta, spodaj pa odprta, zavita navzgor in razširjena v oblasto ali valjasto posodo. Cev je deloma napolnjena z živim srebrom; prostor nad njim je popolnoma prazen, torej tudi brez zraka. Pri odprtem koncu pritiska zrak na živo srebro in ga drži v cevi, kakor smo rekli poprej. Cev je pritrjena na leseno deščico. Na deščici vidimo merilo, ki nam kaže višino živega srebra. Ker pa to navadno ne pada do 60 *cm*, zadošča gornji konec merila, ki seza od 60 do 80 *cm*.

V nižavah je zrak gostejši nego v višavah, zato je zračni tlak v dolini večji kakor na gorah. Zategadelj pada živo srebro v cevi, ako gremo z barometrom v višino, in se nasprotno vzdiguje, ako gremo v dolino. Odtod prihaja, da merijo zemljemerci z njim tudi gorske vrhove.

Z barometrom opazujemo nadalje vremenske izpremembe.

Jugozapadni vetrovi pihajo iz gorkih krajev in prinašajo topel, zaraditega redkejši in lažji zrak. Zračni tlak je torej manjši, in živo srebro pada v cevi. Ker pa prihajajo ti topli vetrovi čez morje, so vlažni in prinašajo dež.

Severovzhodni vetrovi pa pihajo iz hladnih, mrzlih krajev, torej prinašajo mrzel, zaraditega gostejši zrak. Zračni tlak je večji, in živo srebro se dviga v cevi. Ti mrzli vetrovi pihajo čez zemeljske celine, zato so suhi, in pričakovati nam je ob njih lepega vremena.

Ako tedaj živo srebro v barometrični cevi pada, nam je pričakovati mokrega, ako se pa dviga, suhega vremena.

129. Zvok.

1.

Ako udarimo ob napeto struno, vidimo, kako se trese. Tudi glasovne vilice se tresejo, ako udarimo z njimi. To nam dobro kaže odskakujoča strženova kroglica, ki je obešena ob njih. Da se trese tudi zvon, na katerega smo udarili, celo lahko čutimo, ako rahlo položimo roko ob njegovo plat.

Vsako telo, na katero udarimo, se trese.

Od stresljajev udarjenega telesa se trese tudi zrak, ki je okolo tega telesa. Tresoče se telo provzroča torej zračne valove, ki se širijo na vse strani; ko dosežejo naše uho, začujemo glas.

Telo, ki pade na tla, zaropoe. Preprih zaloputne duri. Tudi tukaj se streseta telo in duri, toda ker tresenje takoj poneha, je tudi ropot le trenoten.

Ako sproži deček bezgovo cev in ako ustrelji vojak s puško, začujemo pok, zakaj zamašek in krogla sta pretresla zrak.

Glas, ropot, pok i. t. d. imenujemo zvok.

Ako stojiš na enem koncu dolge klopi, ob drugem koncu pa visi nad klopjo žepna ura, ne čutiš njenega tikanja. Ako pa položiš uro na klop in nastaviš uho tudi na klop, začuješ njeno tikanje. Potapljalci čujejo še globoko pod vodo streljanje in zvonjenje nad njo.

Zvok se ne širi samo po zraku in drugih plinih, ampak tudi po kapljivih in trdnih telesih.

Kadar gledaš iz daljave drvarja, ki cepi drva, vidiš najprej, kako zamahne in šele čez nekaj časa začuješ zvok. Tudi kadar gledaš od daleč streljanje iz topov, vidiš najprej, kako se pokadi iz topa, in šele čez nekaj časa začuješ strel.

Zvok potrebuje torej nekaj časa, da pride do našega ušesa. V eni sekundi preleti skoro 340 m.

Kako daleč je od nas top, ako mine v tem, ko zagledamo dim in začujemo strel, pet sekund? Kako izračunamo oddaljenost hudournega oblaka?

2.

Žoga, ki jo vržeš ob steno, odleti od nje. Ko dospe vodni val do brega, se tudi odbije in se vrne.

Tudi zračni valovi, ki prenašajo zvok, se odbijajo, ako zadenejo ob steno. Kadar ni stena predaleč, se strinja odbiti zvok s prvotnim in se krepkeje razlega (odmev). Zato se glasi

govor, petje, godba v zaprtih prostorih krepkeje kakor pod milim nebom.

Ako se oglasimo pod milim nebom proti steni, ki je od nas vsaj 30 m daleč, dospe odbiti glas zaradi daljave še pozneje za prvotnim, in začujemo ga še enkrat. Ta odbiti glas imenujemo — jek.

130. Električna.

Približajmo stekleno palico papirnatim drobcem ali kroglicam iz bezgovega stržena! Drobci in kroglice se ne zmenijo za palico. Zdaj pa nadrgnimo palico z amalgamiranim usnjem ali s svileno krpo, jo zopet približajmo prejšnjim telescem! Drobci in kroglice poskakujejo k palici in zopet odletavajo.

S trenjem steklene palice smo obudili v steklu neko silo. Zaradi te sile privlači palica telesa nase ter jih zopet odbija. Ta sila se imenuje električna.

Obesimo leseno palico tako, da se vrti prosto vodoravno! Približajmo ji otrto električno steklo, in palica se zavrti za njo. Enak poizkus naredimo lahko s težko železno palico in sploh z vsakim telesom.

Električno telo privlači vsako drugo telo.

Ako se dotaknemo kroglice iz bezgovega stržena, ki je obešena na svileni niti, z električno palico, odskoči kroglica. Kroglica je sprejela elektriko od palice in je sedaj sama električna. Električna kroglica in električna palica se odbijata.

Električna telesa se odbijajo.

Z lesene krogle, ki je obešena na svileni niti, visita dva dotikajoča se lističa iz staniola. Dajmo krogli elektrike iz nartre steklene palice, in lističa se razkoračita. Zakaj?

Doteknimo se električne krogle najprej s kovinsko in potem s stekleno palico! — Tu opazimo, da se pri dotiki s kovinsko palico lističa takoj strneta, pri dotiki s stekleno pa ne. Po nekaterih telesih se električna prevaja hitro, po drugih pa počasi ali celo nič.

Imamo tedaj dobre in slabe električne prevodnike.

Po kovinah, oglju, vodi i. t. d. prehaja elektrika hitro v naše telo in po telesu v zemljo. Takim telesom pravimo dobri prevodniki elektrike. Človeško in živalsko truplo, kovine, oglje, voda i. t. d. so dobri prevodniki elektrike.

Ako se pa dotaknemo električne krogle s pečatnim voskom, steklom, svilo i. t. d., ne prehaja po njih prav nič elektrike v naše telo. Takim telesom pravimo slabi prevodniki elektrike. Pečatni vosek, svila, steklo, suh zrak i. t. d. so slabi prevodniki elektrike.

S trenjem steklene palice obudimo le malo elektrike, toda imamo različno orodje in marsikaj priprav, s katerimi lahko zbudimo in zbiramo prav veliko elektrike. Ako preide elektrika iz take priprave na drugo telo, ugledamo iskro in zaslišimo pok. Ako gre elektrika skozi naše telo, nam pretrese živce in mišice. Močan električni stres ali udarec nas tudi omami ali celo ubije. Močna električna iskra užge gorljiva telesa, razbije kamenje, razkolje les in raztali kovine.

131. Hudo vreme.

O hudem vremenu vidimo, kako švigne časih po nebu velikanska iskra; tudi čujemo pok. Oboje imenujemo blisk in grom. Kakor šine iskra iz električnega kolovrata na prst, ki smo mu ga približali, prav tako šine vijugasti blisk v najbližje, oziroma najvišje predmete, n. pr. v stolpe, drevesa na samem i. t. d. Takrat pravimo, da je udarila strela. Strela ruši zidovje, kolje drevesa, tali kovine, sežiga poslopja, ubija ljudi in živali. Na našo srečo pa skoči iskra največkrat iz oblaka v oblak; tedaj pravimo, da je zagrmelo.

Benjamin Franklin je dokazal, da je ta sila tudi elektrika. Ob hudi uri je spustil v zrak papirnatega zmaja. Hotel je privedi po vrvi elektriko iz oblakov. Da bi mu pa ne stekla po telesu v zemljo, je držal vrstico s svileno ruto. Na spodnjem koncu vrvice je bil privezan železen ključ. S to pripravo je dobival

Franklin električne iskre iz ključa in tako dokazal, da so oblaki električni.

Ljudje, ki so ob hudi uri na planem, beže radi pod drevo. To neopreznost je že marsikdo poplačal z življenjem. Posebno nevarno je tudi zvonjenje ob hudi uri. Zvon je iz kovine, vrv pa je vlažna zaradi mokrega vremena, torej ima strela po dobrih prevodnikih pot do zvonilca. Tudi bivanje blizu dimnikov je nevarno, ker so to najvišji hišni deli in tudi polni saj, ki so dobri elektrovedi.

Najbolj nas brani strele strelovod. Izumil ga je Benjamin Franklin. Prvi strelovod je pa postavil Čeh Prokop Diviš l. 1754. v Predicu pri Znojmu na Moravskem. V Ameriki so postavili prvi strelovod v Filadelfiji šele 1760. l.

Strelovod ima tri dele. Najvišji del na strehi je železen drog z bakreno ali pozlačeno ostjo. Od tega droga je navrnjena po strehi in hišni steni navzdol bakrena ali iz železne pocinkane žice spletena vrv. Tej vrvi pravimo odvodnik; svoj konec ima globoko v zemlji, kjer je razvodnik. Razvodnik je bakrena plošča; kjer ni plošče, tam je navrnjen odvodnik v kako vodo.

Strelovod kaže strelj pot v zemljo, ne da bi poškodovala poslopje. Brani pa razmeroma le majhen okoliš; zato vidimo na obširnejših poslopih po več strelovodov.

132. Galvanska elektrika.

1.

V stekleno posodo vlij vodene žveplene kisline (t. j. 10 do 20 delov vode in en del kisline) ter postavi v posodo po eno bakreno in cinkovo ploščo, tako da se ne dotikata! Plošči molita nekaj iz tekočine. Tako pripravo imenujemo galvanski element.

Dolgo žico, ki naj veže konec cinkove s koncem bakrene plošče, navrni okolo igle magnetnice. Igla se odkloni iz svoje leže in ostane odklonjena, dokler ne prekineš žice v galvanskem elementu.

Sila, ki provzroča ta odklon, je tudi elektrika. Imenujemo jo galvansko elektriko. Služi nam pri angleškem brzojavu ali telegrafu. Brzojavni uradnik prekinja in zopet sklepa električni tok; s tem se igla magnetnica odklanja in zopet vrača v prvotno ležo. Iz teh različnih odklonov igle magnetnice so pa sestavljena znamenja za črke in besede.

Pri naših brzojavih služi sicer tudi elektrika, toda stroji so sestavljeni drugače in bolj umetno.

2.

Ako bi proizvajali elektriko z galvanskimi elementi, bi bila jako draga; zato imamo, kadar jo potrebujemo v veliki množini, druge stroje, ki jih goni para ali pa voda.

Ako spustimo galvanski električen tok skozi tanko železno žico, zažari in pregori žica; še hitreje bi zgorela ogljena žica. Da pa celo ne zgore ogljena nit, ampak se samo žari, jo je treba zapreti v brezračno, hruški podobno stekleno posodo. To so žarnice pri naših električnih razsvetljavah. V velikih obločnicah stojita dva dolga ogljena klina drug proti drugemu. Elektrika trga drobne kosce oglja, in ti žare v prejasni luči.

133. Svetloba.

V sobi vlada ponoči tema, in v njej ne vidimo nobenega predmeta. Če pa hočemo videti, moramo prižgati luč. Temo torej lahko preženemo z gorečim telesom.

Če razbeli kovač železo, železo žari, in ob žarečem železu tudi vidimo v temi.

Predmeti, ki jih ne vidimo v temni sobi ali kovačnici, so temna telesa. Temna telesa vidimo ob gorečem ali žarečem telesu. Zdaj niso več temna za naše oko, ampak razsvetljena.

Svetlobo torej provzročujejo goreča in žareča telesa.

Goreča in žareča telesa imajo svojo svetlobo, torej so samosvetla. Samosvetla telesa so tudi n. pr. nekoliko razgreti fosfor, trhlj les, kresnice.

Za nas najimenitnejše samosvetlo telo in najmočnejši izvirek svetlobe je solnce.

Ako se vsiplje skozi ozko odprtino v zagrnjenem oknu v temno sobo solnčna luč, vidimo, da prihaja svetloba v sobo v premi črti — ta svetla prema črta je svetlobni žarek. Ako se dvigne v sobi prah, vidimo njegove delce, ki plavajo v smeri svetlobnega žarka, tudi v premi črti.

Svetloba se širi na vse strani v premih črtah.

Proti solncu držim zrcalo in pred zrcalom kos papirja, ki popolnoma pokriva zrcalo. V papir pa napravim luknjico, skozi katero pada na zrcalo solnčna luč. To svetlo piko pa zagledamo obenem na stropu, t. j. od zrcala na nasprotni strani. Ta svetla pika nam prav dobro kaže, kako se od zrcala tudi v premih črtah solnčna luč odbija.

Da vidimo ponoči v sobi, ki je razsvetljena z lučjo, vse predmete, temu je vzrok to, da pada svetloba od luči na druge predmete. Od teh se odbija svetloba, ki prihaja v naše oko, in zato jih vidimo. Isto se godi podnevi ob solnčni luči.

Ker se širi svetloba v premih črtah, ne more razsvetljevati prostora za telesi, skozi katera se ne more širiti. Časih seveda dospe svetloba, ki se odbija od drugih predmetov, tudi za taka telesa, da ne vlada za njimi popolna tema. Prostore za svetlimi telesi, ki niso ali nič ali le nekoliko razsvetljeni, imenujemo sence.

Ako gledamo skozi steklo, vidimo jasno in razločno vse predmete, ki so za steklom. Telesa, skozi katera vidimo očrte in dele drugih teles, so prozorna. Telesa, skozi katera vidimo le očrt, so prosojna. Telesa pa, skozi katera ne vidimo, so neprozorna.

Vsaka gladka plošča, ki odbija svetlobo, je zrcalo. Kakor so pa plošče ravne ali krive, tako so tudi zrcala ravna ali kriva.

Če držimo pred ravnim zrcalom katerikoli predmet, vidimo njegovo svetlobo v enaki velikosti v zrcalu. Podoba vidimo toliko daleč za zrcalom, kolikor daleč stoji predmet pred zrcalom. Podoba v zrcalu je posledica onih svetlobnih žarkov, ki se odbijajo od zrcala.

134. Leče in oko.

Steklena telesa, ki imajo podobo leče, imenujemo tudi leče. Tiste leče, ki so v sredi debelejše nego ob robu, imenujemo izbočene ali konveksne leče; tiste leče pa, ki so v sredi tanjše nego ob robu, zovemo jamaste, vbočene ali konkavne leče.

Ako držimo izbočeno lečo proti solncu tako, da padajo nanjo od ene strani solnčni žarki kolikor mogoče navpik, na drugi strani pa držimo prav blizu leče košček belega papirja, zapazimo na njem svetel krog. Ako papir počasi odmikamo od leče, vidimo, da se svetli krog bolj in bolj manjša in da prihaja svetlejši, dokler se naposled ne izpremeni v jako svetlo točko, v kateri se papir vname in pregori. V roko se spečemo, če pade nanjo ta svetla točka.

Ta poizkus nam kaže, da izbočena leča lomi solnčne žarke, da jih zbira v eno točko in da se v tej točki zbira tudi solnčna toplota. Zaraditega imenujemo to točko žarišče, izbočeno lečo pa lečo zbiralko.

Ob enakem poizkusu z vbočeno lečo ne dobimo na papirju svetlejšega kroga, temveč krog prihaja temnejši, čimbolj odmikamo papir od leče. Vbočene leče torej tudi lomijo svetlobne trakove, a jih ne zbirajo, temveč razmetavajo. Zato pravimo takim lečam leče razmetnice.

Če si ogledamo skozi lečo zbiralko raznovrstne stvari, ki so leči bliže, nego je njeno žarišče, se nam zde vse te stvari večje, nego so res. Droben tisk n. pr. se nam kaže razločen in velik.

Izbočene leče imajo torej povečalno svojstvo, zato jih imenujemo tudi večala. Ker z njimi tudi drobne reči prav dobro vidimo, jih rabimo kot drobnogled ali mikroskope. Drobnogled, ki ima le eno lečo, je prav preprosta priprava. Imamo pa tudi izborne mikroskope, ki imajo po dve leči ali tudi po več.

Ako postavimo lečo zbiralko na mizo tako, da je njena široka stran obrnjena proti oddaljenemu oknu in ako držimo na

drugi strani blizu leče listek papirja — ki ga imenujemo senčilo — ugledamo na papirju svetlo podobo, ki pa še nima natančnega obriska. Če lečo toliko časa premikamo, da jo postavimo končno v pravo razdaljo, ugledamo na papirju natančno in jasno podobo onega okna, proti kateremu je leča obrnjena. Če primerjamo to podobo oknu, vidimo, da je dokaj manjša od okna ter da stoji okno na papirju narobe: gornji del okna je na podobi spodaj, spodnji pa zgoraj.

Ako napravimo tak poizkus v temni sobi z gorečo svečo, vidimo onkraj leče na senčilu majhno, preobrnjeno podobo plamena.

Ta dva poizkusa nam kažeta, da slikajo izbočene leče preobrnjene podobe dovolj oddaljenih teles.

Sedaj se lahko seznanimo s čudovitimi skrivnostmi, po katerih je ustvarjeno človeško oko.

Oko ima dva predala ali prekata. Prvi manjši predal vidimo od zunaj, ker je sprednji del kože, ki je okolo očesa, prozoren; drugega, velikega prekata ne vidimo od zunaj. Vsak predal je poln neke popolnoma prozorne tekočine. Mejo med prekatoma dela pisana mavrična kožica, ki je pri različnih osebah različne barve; v sredi ima okroglo luknjico, ki jo imenujemo zenico. Obe vidimo od zunaj. Precej za zenico leži prozorna, leči podobna tvarina, ki jo imenujemo očesno ali kristalno lečo. Ta leča ima ista svojstva, kakršna ima leča zbiralka. Na zadnji steni velikega predala nasproti leči se razprostira koža mrežnica, katere posamezne nitke prihajajo od očesnega živca, izvirajočega iz možganov.

Svetlobni trakovi, ki padajo v oko, prelete prvi predal. Kar jih pride v zenico, ti šinejo skozi lečo v drugi predal ter trčijo naposled ob kožo mrežnico. Ti trakovi so lomljeni in naredo na tej kožici zmanjšano, preobrnjeno podobo tistega telesa, od katerega prihajajo. Ta vtisk se širi po očesnem živcu do možganov. Kadar se zavedamo takih vtiskov, takrat vidimo.

V. Dom in svet.

A. Zemljepisje.

135. Domovina.

Beseda sladka, domovina!
Ne prideš več mi iz spomina;
kot iskra živa v srcu tliš,
ljubezen k sebi mi budiš.

Ko solnca žar na tebe sije,
srce veselo v meni bije;
a žalost tare mi duha,
če megla te nesreč obda.

Če je obličje jasno tvoje,
veselo moja struna poje;
a če oko se ti solzi,
v potokih moje se topi.

O, sijaj, sijaj, solnce milo,
na ljube domovine krilo;
obličje jasni ji temno,
in krasi s cvetjem jo ljubó!

Andrej Praprotnik.

136. Ljubljana.

Ob Ljubljanici je glavno mesto vojvodine Kranjske Ljubljana, ki ima 37.000 prebivalcev. Mesto se razprostira v obliki polmeseca okrog strmega, 364 m visokega Grada med Golovcem in Šišenskim hribom. Ljubljana leži ob 46° severne širine in 32° vzhodne dolžine od otoka Fera. Ljubljana je torej malone v sredi med polutnikom in severnim tečajem.

Z Grada imaš lep razgled po krasni okolici. Na zapadu vidiš Polhograjske Dolomite, na severozapadu Julijske Alpe in Karavanke, na severu in severovzhodu Kamniške planine, na vzhodu Dolenjsko gričevje, na jugu in jugozapadu pa uzreš Kranjski Kras. Z Grada tudi pregledaš Ljubljansko barje, ki se razprostira južno od Ljubljane in je blizu 2 Mm² veliko.

Prvi prebivalci so bili mostiščarji, ki so stanovali na Šišenskem vrhu, Golovcu in Gradu. Za Rimljanov je stalo tu veliko mesto Emona, ki ga je razrušil hunski kralj Atila leta 452. Početkom 13. stoletja je dobila Ljubljana po koroških vojvodih meščanske pravice. Pozneje se je polastil mesta češki kralj Otakar II., ki ga je premagal cesar Rudolf I. Habsburški. Cesar je dal Kranjsko leta 1282. svojima sinovoma. Kranjsko pa je bilo zarubljeno Koroški in je s to deželo pripadlo tirolskemu grofu Majnhardu.

Leta 1335. je dobil Kranjsko avstrijski vojvoda Albreht II. V drugi polovici 14. stoletja je postala Ljubljana glavno mesto vojvodine. Cesar Friderik III. je ustanovil leta 1462. ljubljansko škofijo in dal mestu več novih pravic. Mesto je tudi trpelo po turških napadih. — Leta 1780. so otvorili 2 km dolgi Gruberjev prekop, ki se odcepi od Ljubljanice pred Ljubljano, teče med Gradom in Golovcem in se blizu Štepanje vasi zopet spaja z Ljubljanico.

Po dunajskem miru leta 1809. je francoski cesar Napoleon I. ustanovil Ilirijo, h kateri je spadala tudi Kranjska od leta 1809. do 1813. Napoleonov namestnik je stoloval v Ljubljani. Leta

1821. je bil v Ljubljani kongres ali shod evropskih vladarjev. V spomin tega dogodka so zasadili „Zvezdo“ in imenovali trg pred deželnim dvorcem „Kongresni trg“. Hudi velikonočni potres leta 1895. je jako škodoval mestu in razrušil mnogo poslopij. Po potresu so pa zgradili več lepih stavb in uravnali mesto, da je sedaj dokaj lepše nego prej.

Mesto ima več lepih cerkvá in poslopij. Glasovit je deželni muzej Rudolfinum, ki hrani bogato zbirko prazgodovinskih in rimskih najdb in drugih znamenitosti. Muzeju je položil temeljni kamen leta 1883. presvetli cesar Franc Jožef I. C. kr. licealna knjižnica ima nad 54.000 zvezkov in mnogo redkih rokopisov. „Slovenska Matica“ izdaja knjige znanstvene in zabavne vsebine. Za odgojo skrbe razne šole in učni zavodi. Ljubljana ima sedem ljudskih šol za dečke in sedem za deklice, dve gimnaziji, višjo realko, moško in žensko učiteljišče, mestno višjo deklliško šolo, umetno-obrtno strokovno šolo, trgovsko šolo, bogoslovnico in več dobredelnih zavodov.

V Zvezdi je spomenik Radeckega, a tudi pred podturnskim gradom je velik kip slavnega vojskovodje. Krasen je Vodnikov spomenik na Vodnikovem trgu. Izmed drugih spomenikov omenjamo marmornati obelisk ob mostu čez Gruberjev prekop. Ta spomenik je postavljen v spomin prihoda avstrijskega cesarja Franca I. in cesarice Karoline. Na pokopališču pri Sv. Krištofu je spomenik Resljev, ki je izumil ladjo na vijak in umrl v Ljubljani leta 1857. Na tem pokopališču so tudi pokopani Valentin Vodnik, baron Cojz, Kopitar, Čop, Jurčič, Bleiweis, Levstik in drugi znameniti možje.

V Ljubljani je sedež deželnega predsednika, knezoškofa, raznih oblastev in kranjskega deželnega zbora. Mesto ima svoj zakon ali statut. Občinski zastop upravlja torej za Ljubljano obenem posle okrajnega glavarstva ter ima v to svrho posebne uradnike ali magistrat. Župana potrjuje cesar.

Izmed tvornic so najvažnejše: velika tvornica za tobak, tvornice za železo in usnje, elektrarna, pivovarne, predilnica in

druge. Za trgovino in promet ima mesto jako ugodno ležo, ker se tu križajo ceste s Štajerskega na Primorsko in s Koroškega na Hrvaško. Ljubljana ima šest železniških prog, električno razsvetljava in električno železnico ter znamenit vodovod z izvrstno pitno vodo.

Ljubljana ima več lepih izprehajališč kakor obsežni Tivolski park z Lattermanovim drevoredom in mnogimi senčnatimi poti po Šišenskem hribu, na katerem je tudi Ljubljančanom priljubljeni Rožnik z lepo Marijino cerkvico.

Fr. Orožen.

137. Kranjsko.

Vojvodina Kranjska, ki je povečjem gorata dežela, meri 10.000 *km*² in je sedeminšestdesetkrat manjša od avstrijsko-ogrske države.

Ob katere dežele meji vojvodina Kranjska?

Na severu pokrivajo Kranjsko Alpe, po južnem delu se pa razprostira Kras.

Alpe delimo na Julijske Alpe (Triglav 2863 *m*, Mangart), na Karavanke ali Grintavce (Stol) in Kamniške planine (Grintavec).

Kras delimo na Hrušico (Nanos), Javornik (Snežnik 1796 *m*), Rog in Gorjance.

Med odrasleki Alp se razprostira Gorenjska ravan, kateri pripada Ljubljansko polje. Ob dolnji Krki je rodovito Krško polje.

Glavna reka na Kranjskem je Sava, ki ima dva izvirka. Bohinjska Sava prihaja iz triglavskega pogorja, Dolinska Sava pa s Planice; obe se združita pri Radovljici.

Na levem bregu sprejema Sava Tržiško Bistrico, Kokro in Kamniško Bistrico, na desnem bregu se pa iztekajo vanjo: Sora, Ljubljanica, Mirna, Krka in mejna Kolpa, ki se pa izliva v Savo šele na Hrvaškem.

Izmed kraških voda je najzanimivejša Ljubljanica. Izvira v Javornikih pod imenom Pivka. Pri Postojni ponikne kakor mnogo drugih kraških voda v otlji kraševini. Ko se zopet

prikaže na dan, jo imenujemo Unec. Ta se zopet izgubi v zemljo ter privre pri Vrhniku izpod zemlje kot Ljubljaniča.

Razen teh rek-pomnite še Idrijcō in Vipavo, ki se na Primorskem izlivata v Sočo.

Kranjska jezera so: Blejsko jezero, Bohinjsko jezero, Klanški (Belopeški) jezera in presihajoče Cerkniško jezero.

Vojvodino Kranjsko delimo na tri dele: Gorenjsko, Dolenjsko in Notranjsko. Podnebje je kaj različno. Na Gorenjskem veje hladen, a zdrav zrak; na Dolenjskem je podnebje toplo in mehko, na Notranjskem pa brije zlasti pozimi mrzla in huda burja.

Prebivalci se pečajo s poljedelstvom, s sadjarstvom, z živinarstvom, rudarstvom, vinarstvom, čebelarstvom, z obrtom in s trgovino. Kranjci ne pridelujejo toliko žita, da bi ga imeli dosti zase, ampak ga morajo uvažati. Slovi pa čebelarstvo, vino in sadje, ki ga največ pridelavajo v lepi Vipavski dolini. Jako mnogo izkopavajo živega srebra, dosti tudi železa in premoga.

Promet in trgovino pospešujejo lepo izdelane ceste in železnice. Skozi Ljubljano drži južna železnica, ki veže Trst z Dunajem, cesarjeviča Rudolfa železnica pa sklepa Kranjsko s Koroškim. Do Kamniških planin drži kamniška železnica, na Dolenjsko do Novega mesta in Kočevja pa dolenjski železnici. Od Ljubljane do Vrhnike je zgrajena vrhniška železnica.

Kranjska ima pol milijona prebivalcev. Po narodnosti so Slovenci (94%) in Nemci (6%). Po veri so malone vsi katoličani. Prebivalci volijo v deželni zbor 37 deželnih, v državni zbor pa 11 državnih poslancev.

Glavno mesto Kranjskega je Ljubljana ob Ljubljaniči (37.000 preb.). Mesta na Gorenjskem so: Radovljica, Kranj, Škofja Loka (suknarstvo), in Kamnik (tvornica za smodnik in zdravišče); na Dolenjskem: Višnja gora, Krško (vinarstvo), Kostanjevica, Novo mesto, Metlika (vinarstvo), Črnomelj in Kočevje (nemška naselbina, krošnarji); na Notranjskem: Idrija (živo srebro) in Lož.

Imenitnejši kraji so: Jesenice (fužine), Tržič (usnjarstvo in železarstvo); Zagorje (premog), Litija (cink), Ribnica (suha roba), Turjak (grad); Logatec (lesna trgovina), Postojna (jama), Vipava (raj kranjske dežele).

Kranjska je razdeljena na enajst glavarstev; ta so: Ljubljanska okolica, Radovljica, Kranj, Kamnik, Litija, Krško, Novo mesto, Črnomelj, Kočevje, Logatec in Postojna. — Ljubljana ima posebno občinsko ustavo.

138. Kras.

Slovenska zemlja se v svojem jugozapadnem delu proti Jadranskemu morju jako razlikuje od drugih dežel našega cesarstva. To zemljo imenujemo Kras. Razširja se od Vrhnike proti Gorici, Trstu, Reki in dalje na Hrvaško in v Dalmacijo.

Kraški svet se v mnogem oziru loči od planinskega. To gorovje je podobno razburkanemu, hkrati okamenelemu morju, iz katerega se vzdigujejo nizki, ostrorobati vrhunci. Pozornost vzbujajo lijaste kotline in vdrtime, ki se prikazujejo med njivami in travniki.

Od Postojne dalje izginejo gozdi izpred oči, griči in planote so kolikor toliko posute s sivim apnencem. Le kako drevo ali grmovje daje nekoliko sence. V severnem delu Krasa, okolo Planine in Cerknice, je več življenja, ker je svet bolj rodoviten in bolje obdelan. Tukaj, kakor tudi tuintam po Istri in Hrvaškem, še rasto mogočni hrastovi, bukovi in smrekovi gozdi, kakršni so se nekdanj razširjali po vsem Krasu. Prvi naselniki so jih deloma posekali, da so dobili sveta za njive in vinograde. Tudi Rimljani so dobivali v teh krajih les za ladje in stavbe. Pozneje so hodili Benečani semkaj po hrastova in bukova debela ter jih rabili doma za poslopja in palače, kakor tudi smrekovino za ladje. Ni se pa o pravem času na novo zasajalo, in vrhutega so mnogobrojne črede koz pokončale še to, kar je ostalo življenja po goličavah.

Močna burja, ki zdaj podira drevje, odkriva strehe in preobrača vozove, je začela gospodariti po kraških tleh. Odnosla je polagoma rodovitno prst s hribov v dolino, ob bregovih so jo pa nalivi spravili v morje. Tako se je prikazalo na planoti in po vrhovih golo kamenje. Zadnja leta so začeli pogozdovati gole griče in planote, ki se začenjajo pri Postojni in se raztezajo na dolgo in široko do morja.

V kraškem svetu je mnogo zaprtih in globokih kotlin razne velikosti. Okolo malih kotlin, v katere je dež splavil nekoliko zemlje, so kameniti plati; to so ograde. V njih ima pridni Kraševac skrbno obdelano njivico. Ozke, navpičnim rovom podobne vdrnine so brezdna. Večje podzemeljske jame imajo razen glavnega vhoda dosti stranskih dohodov in so polne kapnikov. Samo na Notranjskem je znanih nad 150 jam.

Glavna razlika med kraškim in planinskim svetom je v tem, da so nekatere jame v vzajemni podzemeljski zvezi. Potoki in reke izginejo kmalu pod zemljo in pridejo dostikrat v nižji kotlini zopet na dan. Nekatere vode dobe potem drugo ime. Kako ponicejuje vode, se kaže najbolj pri Ljubljani.

Jožef Žirovnik.

139. Grad Jama.

Na Notranjskem, blizu postojnske jame, stoji grad, ki mu pravijo Predjama (Lueg). Človeku se zdi, kakor da je pustila priroda ta kraj brez vse lepote, zakaj kamorkoli se ozre oko, ne vidi nič drugega nego golo skalovje, ki strmo kipi v oblake. Neizmerno brezдно zija pod tem skalovjem. Vanje se izteka s strašnim šumom bližnji potok, teče več ur pod zemljo in pride potem pri Vipavi na dan.

Pod veliko pečino v jami stoji grad, ki je dandanes zapuščen in malone že razvalina.

V 15. stoletju je tu gospodoval vitez Erazem, zadnji svojega rodu. Bil je jako pogumen vojak, zato so ga vsi tedanji

plemenitaši kranjske, koroške in štajerske dežele šteli med prve junake tedanje dobe.

Nekega dne je ubil Erazem v dvoboju cesarskega dvornika. Zaraditega so ga obsodili na smrt, a s pomočjo vernega prijatelja je pobegnil iz ječe in pribežal na Kranjsko v grad svojih pradedov. Tu je imel dvanajst zvestih služabnikov. Z njimi je začel pleniti ter se ni menil niti za zakon, niti za pravico.

Dve leti so ga iskali in lovili, a ves trud je bil zaman, ker ni nihče znal, kje biva Erazem. Tržaški poglavar Gašper Ravbar je dobil od cesarja povelje, da mora Erazma živega ali mrtvega izročiti sodišču. Erazem je bil tako drzen, da je tržaškega gospodarja opozoril na svoj grad. Toda bilo je nemogoče, da bi se bili približali trdnemu gradu. Zatorej so sklenili, da bodo Erazma mučili z gladom, dokler se jim ne vda. Obkolili so grad. Erazem pa se je sovražnikom posmehoval ter jim je naznanil, da se gosti pri gorki peči, dočim oni gladujejo v mrzli zimi pod njegovim gradom. V dokaz jim spusti po vrvi pečenega vola. O Veliki noči jim je poslal tolstih jagnjet ter naprosil tržaškega poglavarja, da bi smel brez nevarnosti poslati k njemu zvestega slugo Frančiška. Kako se Ravbar začudi, ko mu prinese Erazmov sluga košarico zrelih jagod in črešenj!

Poglavarju je bilo jasno, da ne utegne Erazma premagati z gladom. Izkušal pa je podkupiti njegovega slugo Frančiška, ki se mu je vdal ter povedal sovražnikom, na katerem kraju najlažje ustrelje Erazma.

In res! V trenutku, ko je prišel na oni kraj, se je sprožila puška, in Erazem se je zgrudil mrtev.

Iz gradu je bil pod zemljo izdelan pot, ki je držal v nanoški gozd. Po tem potu so dobivali v grad vse, česar jim je bilo treba.

Iz „Vrtea“.

140. Postojnska jama.

Nad prijaznim postojnskimi trgov se dviguje kakih 670 m visoki Sovič z razvalino prastarega gradu, ki je dal trgu ime. S hriba si lahko ogledaš gorovje na vseh straneh neba. Na jugozapadu štrli kakor visoka stena 1300 m visoki Nanos, na vzhodu Javornik in na jugu proti Trstu kameniti Kras. Na severu se pa blešče ob jasnem nebu snežni vrhovi gorenjskih planin. Pod nami je dolina, po kateri teče leno v mnogih ovinkih Pivka, kakor bi hotela čim dalje uživati blagodar dnevne svetlobe. Ali hipoma se izgubi v zemljo. Radovedni stopamo navzdol. Kmalu smo na kraju, kjer se Pivka vršec — dejal bi — nekako jezna izgublja v zemljo, v Postojnsko jama.

Parna piščal je ravnokar naznanila, da so v jami prižgane električne luči. Množici tujcev se odpro vrata vanjo. Stopiva tudi midva za njimi! Zložna pot drži preko nekoliko razširjene razpoke — vhoda. Hladen, toda svež zrak, začetni somrak, potem pa nebroj lučic naju nekoliko omami. Pa stopajva le dalje! Silno bučanje zaslišiva in že sva v veliki dvorani, ki je 28 m visoka, 45 m dolga in 30 m široka. Na njenem dnu vrši Pivka, čez njo drži most, v višini se sveti kakor bled mesec električna obločnica, kroginkrog nebroj lučic, a na stropu se vse leskeče. Kako diven in veličasten prizor! Ta del, imenovan „Stara jama“, so poznali že pred skoro 700 leti. Leta 1818. pa je zasledil jamski voditelj Luka Čič nadaljevanje. Navdušen je zaklical: „Nebesa sem našel, tako se vse leskeče in sveti!“ Mož je govoril resnico. Kapniki v tem delu jame — v Ferdinandovi jami — so izredno čisti in svetli.

Odkod pa ti velikanski prostori, odkod kapniki?

V starodavnih časih je Pivka, iščoč si pota v gorovje, toliko časa izpodjedala apnene sklade, da je izdolbila vso jama. Zajedala je pa vedno globlje, in dandanes vidimo le kratek tok čudne vode. Jama bi ostala prazna, da niso deževne kapljice, ki so padale na sivi Sovič, rinile v zemljo ter, nasičene z ogljikovo

kislino in razpuščenim apnom, obviselo na jaminem stropu. Tam je ogljikova kislina zbežala, nekaj apnene tvarine je ostalo na stropu, nekaj pa padlo s kapljicami vred na tla. V tisočletjih se je nabralo na stropu in na tleh vedno več apnenca. Nastali so kapniki, ki vise od stropa dol — stalaktiti — in oni, ki so videti, kakor bi bili iz zemlje zrasli — stalagmiti. Po nekaterih krajih se je tvorba bolj pospešila. Oba kapnika sta se združila v mogočen steber. Poleg teh pa so različne kapnine, katerim so nadeli imena predmetov, ki so jim podobni. Tako vidimo v Ferdinandovi jami: leco, svinjski boh, leva, prestol, slap, $1\frac{1}{2}$ m visok stalagmit, imenovan parobek v železu, krstni kamen i. t. d., i. t. d.

Ob teh čudih se zdi obiskovalcu, kakor bi bil zašel v deželo pravljic. Nehote se spomni zakletih gradov, ki se leskečejo od samih dragocenosti. Ure in ure bi se morala muditi, ko bi si hotela vse ogledati le nekoliko natančneje. Hitiva zato dalje! Kaj pa je to? Vesel šum se sliši, vmes pa igra godba. Ugladava velik prostor, ki je 28 m širok, 47 m dolg in 14 m visok. To je plesišče, kjer plešejo ljudje ob zvokih ubrane godbe.

S plesišča drži pot mimo kapnika, ki je podoben kipu Marije z Jezuškom v naročju, do stolpa pizanskega, orlove peroti in groba v Franca Jožefa in Elizabetino jamo. Le-ta slovi po mnogoštevilnih kapnikih, ki vise od stropa kakor zagrinjala. Vsako ima drugačno obliko in barvo, vsako je drugače zavito. V tej jami je tudi višava „belvedere“ (lep razgled). Odtod se vidi v tartarus ali peklo. Na belvederu stoji tudi spomenik, ki priča, da je bil naš presvetli cesar dvakrat (l. 1857. in 1883.) na tem mestu.

Od spomenika dalje vidimo mnogo čudeznih kapnikov. Vse pa preseza 40 m visoka gora Kalvarija. Tukaj ti je na stotine raznih kamenitih podob in stebrov. Oko ne ve, kje bi se ustavilo, čemu bi se čudilo!

Prišedši na ravno, lahko sedeva na voziček, ki teče po železnem tiru skoro 1600 m po jami.

V ostalem delu Ferdinandove jame je videti največje čudo postojnske jame, svetovnoznano zagrinjalo. Dolgo je okolo 3 m, debelo pa 8 mm. Če ne bi vedel, da je kapnik, bi šel tja ter ga radoveden hotel odgrniti, da bi videl, kaj je za njim. Tako prirodne so gube, tako je prozorno, tako je tvarina lepo bela. Obrobljena je z 10 cm širokim rjavordečim pasom. Človek ne bi nikdar mislil, da je kaj takega sploh mogoče v prirodi.

Od zagrinjala dospeva kmalu v prostore, kjer sva že bila. Vsa prevzeta od krasote, se napotiva k vhodu, kjer ugledava po dveurnem bivanju v jami — prehodila sva 3090 m — ljubo dnevno luč.

Še si lahko nakupiva nekaj spominkov na jamo: kak kapnik, steklenico s čudno živalco, s človeško ribico, ki živi v bistri jamski vodi, ali slike jamskih prostorov, potem pa kreneva na dom, ponosna, da je na naši slovenski zemlji tako prirodno čudo, s kakršnim se ne more ponašati nobena druga dežela.

Štefan Primožič.

141. Idrijski rudnik.

Na Notranjskem v globoki dolini, v podnožju visokih planin stoji mesto Idrija, ki je znana po vsem svetu po bogatih rudnikih živega srebra. Kako vse drugače je bilo v tej dolini pred štirimi stoletji! Temni, prastari gozdovi so pokrivali to pokrajino. Divje živali so se klatile po nepredirnih hostah; le ubožen oglar se je ustanovil v njih.

Leta 1497. — tako pripoveduje Valvasor v „Slavi vojvodine Kranjske“ — je našel po naključju kmet živosrebrni rudnik. Bil je škafar ter je imel baje svojo kočo blizu kraja, kjer stoji zdaj cerkev Sv. Trojice. Nekega dne pripravi leseno robo, da bi jo drugi dan ponesel naprodaj v Škofjo Loko. Ko vidi, da pušča ena posoda, jo zanese k bližnjemu studenčku, da se zamoči; pusti jo tam črez noč. Drugi dan pride ponjo, pa posoda je bila silno težka. Ko pogleda vanjo, vidi, da se leskeče na dnu nekaj srebrnkastega. Bilo je živo srebro, ki se je bilo

nateklo ponoči z vodo vred v posodo ter ostalo zaradi teže na dnu. Hajdi z njim v Škofjo Loko k zlatarju!

Silno radoveden je bil škofjeloški zlatar, kje je dobil mož to dragoceno kovino. Toda navzlic vsemu pozvedovanju ni mogel zvedeti ničesar, zakaj kmet je lepo molčal o tem in se delal nevednega. Ko je dobil za srebro svoj denar, je odšel proti domu.

Na poti pa se mu pridruži vojak Kocijan Anderlein. Temu se posreči, da izvabi iz kmeta, kje je dobil živo srebro. Škafar mu pove ves prigodek ter mu tudi pokaže kraj, kjer je zamakal posodo. — Anderlein je kmalu najel nekaj delavcev ter začel kopati. S tem je bil storjen začetek idrijskemu rudniku, o katerem se je razširil glas kmalu daleč po svetu.

Leta 1580. je nadvojvoda Karel kupil idrijski rudnik, in avstrijski vladarji so ga pridržali do današnjega dne.

Po Jožefu C. Oblaku.

142. Blejsko jezero.

Ni ga lepšega kraja na Kranjskem nego je Bled s prekrasnim jezerom. Kdor si ogleda ta kraj, vzklikne s slovenskim pesnikom:

*„Dežela Kranjska nima lepš'ga kraja,
kot je z okol'co ta, podoba raja.“*

Človek ostrmi, ko ugleda toliko lepote na tem prostoru. Zadaj moli stari Triglav sive glave k nebu; na levi in desni kipe druge gore v oblake, kakor bi se družili otroci okolo očeta-starca.

Najlepše pa je jezero. Sredi jezera stoji na precej visokem otoku med košatimi lipami cerkvice, posvečena Materi božji. Okolo jezera stoje brda, po brdih so nasejane kmetiške hiše. Okolo hiš se prostirajo lepo urejeni vrti in plodne njive. Vse to dviga lepoto Blejskega jezera. Tik jezera na visoki, strmi skali stoji blejski grad. Pod gradom je zaradi starosti imenitna cerkev

Sv. Martina, ki ponosno gleda na jezero. Pri cerkvi je vas Grad, sredi nje pa holm Bledec, po katerem ima ves kraj ime. Lepa poslopja, gosposki dvorci in poletna bivališča ob jezeru mu krase okolico.

V ta prekrasni kraj dežele Kranjske zahaja mnogo tujcev iz vseh krajev sveta. Ob jezeru vse mrgoli gospode, po jezeru pa švigajo čolni in čolničji s prepevajočimi, veselimi veslači.

Iz „Vrtca“.

143. Trst.

Pod stenami golega Krasa stoji ob zelenem Jadranskem morju Trst (170.000 preb.), bogato in prvo trgovsko mesto avstrijskega cesarstva. Mesto samo, ki je močno podobno polmesecu, deli imenitni „korso“ na novo in staro mesto. „Korso“ je najdaljša in najširša ulica med najlepšimi poslopji, med najimenitnejšimi tržnicami in prodajalnicami.

Novo mesto stoji po vsej širokosti morskega pristana. Večje je kot staro mesto, prav snažno in lepo zidano, z ravnimi, enako širokimi ulicami. Staro mesto se razprostira ob podnožju griča, na katerem so sezidali grad, a nekaj se ga razprostira na griču samem. To je kaj tesno, ima prav ozke ulice, da gresta tuintam težko dva človeka drug poleg drugega. Stanovati v takih krajih, kamor ne posije nikdar solnce in se čuje mimo tega vedno vpitje in ropotanje, je toliko neprijazneje, ker so stanovanja večinoma temna in nesnažna. Staro mesto ima to edino dobroto, da ni vanje pozimi tako nadležne in hude burje, ki hudo vihra in žvižga po ulicah novega mesta. V starih časih so sezidali mesto s tako ozkimi ulicami zato, da so se lažje branili sovražnikov.

Iz mesta drži v morje več dolgih pomolov. Najimenitnejši je pomol Sv. Karla. Ti pomoli so z mnogim trudom sezidani kameniti nasipi, po katerih prideš peš ali z vozom po suhem z morskega obrežja globoko v morje. Ob teh pomolih se ustavljajo ladje, da ondi nakladajo in skladajo blago. Pomoli so pripravljeni tudi za potnike, da lahko stopijo z ladje takoj na kopno.

Trst ima mnogo imenitnih trgov, na katerih stoje razni krasni spomeniki. Taki so n. pr.: kip nesrečnega cesarja mehiškanskega Maksimilijana, kip cesarice Marije Terezije in kip, ki predstavlja združitev Trsta s habsburško dinastijo.

Po trgih in ulicah se razlega krik prodajalcev in prodajalk. Oni ponuja smokev, ta pomaranč, datljev, jabolk i. t. d. Sem po ulici prikriči dečko in meri trakove in robce; od one strani čuješ zopet tanki glas moža, ki prodaja vsakovrstna mazila za lepšanje in zdravje. Tam doli maha žid z obleko na roki; ponuja po visoki ceni in prodaja po nizki. Iz tega hrupa se razlega glas krepkega kraškega oglarja, ki prevpije vse druge prodajalce.

Iz mesta drži več velikih cest. Najvažnejša izmed vseh je Dunajska cesta, ki je izvedena do Občine kaj umetno in krasno. Ko dospeš po tej cesti na vrh Občine, opaziš velikansko piramido iz kraškega kamena — spomenik cesarju Francu za izvedbo nove ceste.

Postoj pri tem spomeniku, ozri se še enkrat na nemirno mesto in živi pristan! Glej, pod teboj plava stotero trgovskih brodov, njih jadreniki kipe kvišku, da se ti zdi pristan podoben okleščnemu gozdu. Tvojemu pogledu se razgrinja veliko mesto, kjer je doma obilo bogastva, a tudi mnogo siromaštva.

Po Francišku Cegnarju.

144. Soči.

Krasná si, bistra hči planin,
brdká v prirodni si lepoti,
ko ti prozornih globočin
nevihte temne srd ne moti,
krasná si, hči planin!
Tvoj tek je živ in je lehak
kot hod deklet s planine;
in jasna si kot gorski zrak
in glasna si, kot spev krepak
planinske je mladine —
krasná si, hči planin!

Rad gledam ti v valove bodre,
 v valove te zelenomodre:
 temná zelen planinskih trav
 in vedra višnjevost višav
 lepo se v njih je zlila;
 na rosah sinjega neba,
 na rosah zelenih gorá
 lepoto to si pila —
 krasná si, hči planin!

Simon Gregorčič.

145. Gorica.

Naj pridemo v Gorico s katerekoli strani, z nobene nimamo lepega razgleda na mesto, zakaj mesto stoji skoro popolnoma v ravnini ter je poldrugi kilometer daleč od levega brega bistre Soče.

Tik mesta opaziš 156 m visok grič, na katerem se vzdiga sivo zidovje starega goriškega gradu. V tem gradu so stanovali nekdanji goriški grofi. Ob desni strani tega grada vidiš lepo kopo hiš, ki je opasana s trdnjavskega zidom. To je prava Gorica, ob kateri se je pozneje v podobi polmeseca razvilo novo mesto.

Središče goriškega mesta je trg Travnik. Trg se razprostira ravno pod gradom in ima trikotno obliko. Sredi njega stoji lep vodnjak in kip sv. Ignacija. Na koncu trga vidiš cerkvico z majhno kupolo; to je domača kapela knezonadškofa goriškega, ki vlada škofijo ljubljansko, tržaško, puljsko in krško (na otoku Krku). Precej za kapelo stoji nadškofova palača s krasnim vrtom.

Najveličastnejše poslopje na Travniku je nekdanja jezuitska, sedaj druga mestna župna cerkev sv. Ignacija.

Na stolnem trgu stoji goriška stolna cerkev sv. Hilarija in sv. Tacijana. V stranski kapeli je vzdian kamenit spomenik zadnjega goriškega grofa Leonharda, ki je umrl l. 1500. in zapustil deželo cesarju Maksimilijanu.

Najlepša in najprostornejša goriška ulica je tekališče cesarja Franca Jožefa, ki drži na jug proti kolodvoru. Ob obeh straneh te ulice so najlepše palače in vile za prezimovanje. V novejšem času je namreč zaslula Gorica zaradi mehkega in toplega podnebja daleč na okrog kot jako zdrav kraj. Kdor pride pozimi iz severnejših krajev v Gorico, se mora čuditi solničnim dnevom in bogatemu rastlinstvu, kakršno goje drugje samo po cvetličnjakih. Posebno krasno lice ti kaže Gorica, ako prideš vanjo začetkom pomladi, ko začenja solnce klicati iz zemlje neštete cvetke in ko krase ozelenelo drevje neštevilni dehteči cvetovi.

Najzanimivejši in najlepši kraj v Gorici je Kostanjevica, ki stoji na hribu, odkoder je lep razgled na vso Gorico. Tu je frančiškanski samostan in romarska cerkev Matere božje. V tej cerkvi je rakev zadnjih francoskih kraljev.

Gorica ima 25.000 prebivalcev. Po narodnosti so Italijani in Slovenci; nekaj je tudi Nemcev. Po veri so skoro vsi katoličani. Nekoliko je židov in protestantov. Meščani se najbolj bavijo s trgovino in z rokodelstvom. Na Dunaj in v druga mesta pošiljajo zgodaj spomladi sadje in sočivje.

Gorica ima na vse strani krasno okolico. Vidimo lepe vrtove in gosto zarasle parke, ali se pa širi prelepo polje, na katerem raste vinska trta, ki je v vencih navrnjena po sadnem drevju. Vmes pa se šibi bogata pšenica, ali pa dviga turščica vršičke proti nebu. Blizu Gorice je tudi sloveča božja pot Sv. Gora.

Marsikoga, ki pride v Gorico, pa zanima starodavni Oglej, kjer je tekla zibel krščanske omike večini Slovencev. Oglej je zdaj jako siromašen in uboren, ali povsod vidimo ostanke nekdanje njegove slave. Za rimskega gospodstva je štelo mesto do pol milijona prebivalcev, naposled pa so ga razdejali Huni in Longobardi.

Po Simonu Rutarju.

146. Nazaj v planinski raj!

Pod trto bivam zdaj,
v deželi rajskomili,
srce pa gor mi sili
nazaj v planinski raj —
Zakaj nazaj?
Nazaj v planinski raj!

Glej ta dolinski svet,
te zlate vinske griče —
te nič, te nič ne miče
njih južni sad in cvet?
Zakaj nazaj?
Nazaj v planinski raj!

Tu zêlen dol in breg,
tu cvetje že budi se,
tu ptičji spev glasi se,
goré še krije sneg —
Zakaj nazaj?
Nazaj v planinski raj!

In to ti nič ni mar,
da dragi srénovdani
ti kličejo: „Ostani,
nikar odtod, nikar!“
Zakaj nazaj?
Ne vprašajte, zakaj!

O, zlatih dni spomin
me vleče na planine,
po njih srce mi gine,
saj jaz planin sem sin!
Tedaj nazaj,
nazaj v planinski raj!

Simon Gregorčič.

147. Solarnice v Istri.

Kolikor pomni zgodovina, so že najstarejši prebivalci v Istri pridobivali morsko sol in z njo trgovali daleč tja proti Dunavu. Priroda sama jih je naučila, da pod solnčnimi žarki izpariva morska voda in mesto nje ostanejo sama solnata zrna.

Začeli so torej napravljati grede in plitve kotanje ter navračati vanje po umetnih vodotočih morsko vodo, da je tam izhlapela in so se iz nje napravili slani kristali. To je bilo pa le mogoče ob izlivih rek, ki so nanesele že toliko tvarine, da so se ob njih napravile nižine, ki se komaj vzdigajo nad morsko gladino in katere o plimi preplavlja morje.

Sedaj imamo samo dve veliki solarnici pri Kopru in Piranu. V teh je poleti kaj živahno. Delavci si postavijo prav blizu šatore ali pa hite na vse zgodaj iz mesta tjakaj. Njih delo pa ni lahko, ker morajo ob neznosni solnčni vročini morsko vodo pretakati iz nabiralnika v nabiralnik, kristalizirane dele zbirati v kupčke in iz teh v kupe ter te spravljati v vreče in na čolne. Sol pobirajo z leseno lopatico.

„Solni vrtovi“ so napravljeni prav blizu obrežja. Tam izkopljejo najprej štirioglate otlino in poravnajo njena tla s tolkači. Pri tej kotlini puste sprednji manjši del prazen, večji zadnji del pa razdele na majhne, štirioglate grede, ki jih ločijo nizki nasipi. V vseh teh nasipih so napravljene zatvornice.

O vročem poletju spuste morsko vodo najprej pred kotlino, da se tam v nekoliko dneh sesede in ogreje. Črez dva do tri dni jo spuste v gredice, da jih pokrije blizu 12 cm visoko. Potem zapro zatvornice, da voda izpariva na solncu in vetru.

Najprej se napravi tanka solna skorja ob nasipih gredic, ki prihaja vedno gošča in večja, čim več soli se kristalizira ob izparovanju. Naposled pokrije sol kakor tanek led vsa vodo v gredicah. Kakor hitro se napravi ta trda skorja, jo razbijejo z drogovi, izvlečejo posamezne kose s kljukami ter jih polože ob vrtnem robu, da se dobro posuše. V osmih do desetih dneh se je vsa voda izpremenila v solne kristale. Potem zopet spuste mlačno morsko vodo iz predkorita v gredice, in to ponavljajo ves čas, dokler je solnce zadosti žgoče in vreme dovolj suho.

Tako dobljeno sol preneso v varilnice, da jo tam zopet razkuhajo in zvare ter jo pri tem očistijo z različnimi pomočki.

V solarnicah pri Kopru in Piranu dela vsako poletje po več tisoč delavcev. Soli pa ne pridobivajo vsako leto enako veliko, nego le po potrebi, kolikor določi država. Izdelano sol oddajajo državi, ki jo prodaja kot svoj monopol.

Po Simonu Rutarju.

148. Avstrijske Alpe.

1.

Velik del avstrijskih dežel pokrivajo Alpe. V Alpah se dvigajo mogočni in ponosni gorski velikani, med njimi pa se razprostirajo plodne doline. Tu vidiš pustinjo polno golih skal, tamkaj se ti odpira prelepa pokrajina. Tu šepečejo vrelci in šume slapovi s strmih pečin. Z visokih obronkov odmeva zvon pasočih se goved ali koz, vmes pa zveni pesem veselih planinarjev. Ob vznožju golega skalovja se razprostirajo zeleni pašniki, visoko gori pa leži večni sneg in led. Prekrasen je pogled na te snežene in v led zakovane višave, kadar jih obsevajo zlati solnčni žarki!

Po širokih dolinah in nižjih gorskih planotah je zemlja največ pripravna za poljedelstvo. Globoki, temni gozdi iglastega in listnatega drevja krijejo tuintam planinski svet. Čim više pa prihajamo, tem bolj gine listnato drevje. Naposled pa se bolj in bolj krčijo tudi gozdi iglastega drevja, samo tuintam še sameva pritlikav grmič.

Našemu pogledu se razgrnejo krasne planine, bujno obrasle s travo in z raznimi planinskimi cveticami. Tod se pase divja koza.

Polagoma pa prehajajo zelene planine v pusta, skalovita tla, koder ni življenja, koder vlada grobna tihota. Samo časih zaropče kamen, ki se je sprožil kje v visočini, in grmi v brezmejne globočine, ali pa zatrepeče s perutmi ujeda — drzni planinski orel — ki se je dvignil iz skritega gnezda v zračne višave, odkoder se spusti na plen.

2.

Kadar se pa dvigne vihar, zavlada v gorah groza in strah.

Trudni pastirji so ravno pospali, in živina leži zunaj okolo koč. Kar se zabliška daleč na obnebju, in bližnji snežniki so nekoliko trenutkov taki, kakor bi bili v ognju. Temni, težki oblaki se kopičijo nad vrhovi, in od zapada se drevi rumenkast oblak, v katerem se neprenehoma blisketa. Po dolinah leži

črna tema, ki pokriva mirno zemljo. Krave se prebude in prihajajo nemirne, med čermi popuhava topel veter in šumi po nizkem planinskem ruševju. Ledniki se začno tajati, in potoki zašume. Od daleč nekaj zamolklo bobni. V višavah se tepo vetrovi. Nad najvišjimi gorami pa švigajo ognjeni bliski. Krave vstajajo in se začno zbirati. Vodnica zamolklo muka, in vsa čreda se gnete okolo koč.

Na planoti leži sparna tišina; posamezne težke kaplje padajo na streho, pod katero mirno spe pastirji. Zdajci švigne iz oblaka rumeni blisk in šine kakor ognjena kača po pečinah. Povsod na okolo se vnamejo oblaki, grom zaropoče in stotero odmeva od gorá, da se trese nebo in zemlja. Sedaj se usuje gosta toča po živini, ki razbegne na vse strani.

Na pol oblečeni planinarji, s poveznjenimi golidami na glavi, planejo med čredo. Planinar kliče in vabi, ali besna žival nič ne vidi, nič ne čuje. Planinar si ne ve pomagati. Okolo njega je sedaj temna noč, sedaj spet svetli ogenj. Toča ropoče po golidi in ga seka po golih mečah in rokah.

Naposled vendar zbere nekoliko živine. Vetrovi so pregnali nevarne oblake in za točo se ulije ploha. Krave stoje do kolen v vodi, v blatu in v toči — toda ena ali dve najlepših krav ležita ubiti v prepadu.

3.

Po najvišjih gorskih krajih dežuje malokdaj, ampak navadno sneži. Zato so povečjem pokriti z neizmernimi snežninami. Če se utrga sneg ob strmem gorskem bregu na dolgo in široko ter se vali in drše s hriba v doline, nastanejo plazovi.

Ponekod se trga zlasti pozimi ob jako strmih rebrih suhi, drobni sneg ter se drsa v nižino. Taki suhi ali plašni plazovi niso posebno nevarni sami na sebi. Jako nevaren je le zračni pritisk, t. j. silni veter, ki ga napravljajo ti plazovi. Mnogokrat podira ta strašni piš gozde, ruje drevesa, trga velikanske skale, ruši zidane hiše in prestavlja lesene koč.

Mokri plazovi nastanejo, ko začne kopneti sneg. Če se strdi v hladni noči razmočeni sneg in potem leze snežnica med snežnino in zemljo, ju razmoči ter provzroči, da se jame pomikati navzdol velikanska snežnina. Takim plazovom se je lože ogniti nego prvim, a vendar so nevarni in pogubni dotičnim krajem, ker zasujejo z neizmernim snegom doline, gozde in travnike.

Posebno nevarni so ledniški plazovi. Če pridejo velikanski ledniki, ki se pomikajo navzdol, do prestrme rebri, se utrgajo in padajo s strašno silo v nižino. S tem provzročajo premočan piš in pokončajo vse z gruščem, kamenjem in skalovjem, ki ga prevrnejo z ledom v dolino.

Kjer se utrga mesto snega in ledu skalovje in zemlja ter drše s hribov v nižine, nastanejo zemeljski usadi.

149. Gradec.

Tam, kjer plovna Mura zapušča ozko sotesko ter prestopa v ravnino, skoraj sredi zelene Štajerske, stoji eno najlepših alpskih mest — prijazni Gradec (138.000 prebivalcev).

Skoraj sredi mesta se dviguje strmi Grad, ki je jako podoben ljubljanskemu Gradu. Okolo njega se razprostirajo krasne hiše in palače.

Ko izstopiš na južnem kolodvoru, prikorakaš po lepi, široki Anski cesti čez Muro na Glavni trg.

Najprej ugledaš spomenik nadvojvode Ivana, največjega prijatelja in dobrotnika Štajerski. Prav tam se dviguje krasna mestna palača, pravi biser stavbinske umetnosti. Za mestno hišo pa stoji stara deželna hiša s prostornim dvoriščem in z veliko zbirko orožja iz starodavnih časov. Ne daleč odtod sta c. kr. poštno poslopje in deželni muzej, velikanski palači, ki dičita mesto.

Francov trg krasi soha cesarja Franca I., deželno gledališče, stolna cerkev in staro vseučilišče. Ker pa to poslopje ni

zadoščalo učnim zahtevam, so postavili novo palačo učeči se mladini. Enake stavbinske lepote sta tudi nova tehnika in cerkev presv. srca Jezusovega.

Novo mesto veže s starim mestom veliki mestni park. Lepi drevoredi se menjujejo s cvetičnimi nasadi, vmes pa so nastavljene sohe znamenitih mož. Sredi parka stoji najlepši vodomet vse Avstrije.

Mestni Grad je Gradčanom najbolj priljubljeno izprehajališče. Gosto zasajeno drevje jim daje hladno senco, in z Grada razveseljuje krasen razgled njih oko. Največje zasluge za te nasade si je pridobil baron Welden, čigar soha krasi senčnate prostore.

150. Zajčki samostan.

V dvanajstem stoletju po Kristusovem rojstvu so bile po gorah in dolinah okrog Konjic strašne goščave. Zveri so prebivale po teh ravninah in planinah; volkovi in medvedi so bili doma v teh krajih. Ni bilo ne ceste, ne pota; le vitezi in drugi mogočni gospodi so hodili časih semkaj na lov.

Takrat je dobil te zarasle, pa rodovitne kraje Otakar V. Travengavski, mejni grof Štajerski. Da bi spoznal te svoje pridedovane kraje, je prišel v Konjice. Konjiški vitez Leopold sprejme vladarja na visokem gradu in priredi njemu na čast v konjiških gorah velik lov.

Zgodaj zjutraj se odpravijo z lovskim orožjem v zarasle loge, kjer so se pasli jeleni med košatimi jelkami. Lovci se razkrope in puste Otakarja samega. Stal in čakal je zverine, ki so jo gonili lovski psi.

Hipoma pridere velik jelen z visokim rogjem skozi goščavo. Otakar naglo napne lok, izstreli pušico in zadene jelena globoko med rebra. Ta zdirja ranjen pred lovcem za potokom v drugo goščavo. Otakar odhiti po krvavem sledu za jelenom in zajde daleč od drugih lovcev v gozd.

Ves truden in upehan leže pod košati dob in zadremlje prav sladko. V spanju se mu prikaže sveti Janez Krstnik,

oblečen v dolgo belo haljo. Veli mu, naj sezida v tem kraju samostan takim menihom, ki bodo nosili take bele halje, kakršno ima sam. Otakar hoče vprašati svetnika, kje prebivajo taki menihi, kar ga zdrami bližnji hrup. Izpregleda in zapazi v svojem krilu zajca, ki je pribežal pred psi in se skrnil v njegov plašč.

Mogočni gospod otme upehanega zajca, ga pogladi in spet izpusti. Po lepih sanjah spozna, da je volja božja, naj postavi v tem kraju samostan. Imenoval ga je „Zajčki samostan“ po zajcu, ki je bil pribežal k njemu.

Po Antonu Martinu Slomšku.

151. Celovec.

Dragi prijatelj!

V Celovcu sem. Obljubil sem Ti ob slovesu, da Ti napišem s potovanja tuintam pismo. S tem izvršujem obljubo ter Ti hočem opisati Celovec, glavno mesto koroške dežele.

Celovec stoji na desnem bregu Gline, ki se izliva v Krko. Uro hoda odtod je Vrbsko jezero, ki je največje v deželi.

Celovec šteje okolo 24.000 prebivalcev ter ima lepe in ravne ulice. Največji in najlepši je Novi trg, kjer stoji velik vodnjak. Ta vodnjak je znamenit zato, ker je na njem velik kip zmaja in moža, ki ga je ubil, kakor pripoveduje pravljica. Na zapadnem koncu tega trga stoji tudi kip cesarice Marije Terezije, na vzhodnem pa Marijino znamenje, ki so ga postavili pred 200 leti v spomin, da so premagali Turke.

V Celovcu je več ljudskih šol, meščanska in poljedelska šola, gimnazija, realka, učiteljske in bogoslovje.

Lepa je stolna cerkev sv. Petra in Pavla in mestna župna cerkev z visokim zvonikom, ki stoji sam zase. S tega zvonika je prelep razgled na celovško okolico. Tudi jaz sem se naslajal ob tem razgledu. Daleč okolo mesta se razprostira rodovitna ravnina, okolo katere kipe visoke Alpe. Najbolj pa me je zanimal

pogled na gole, raztrgane stene in strme vrhove Karavank, ki se dvigajo na meji Kranjske in Koroške. Preko Karavank drži Ljubeljski prelaz.

Za gorami, ki kipe na severu proti nebu, se razprostira sloveče Gosposvetsko polje, kjer so ustanavljali koroške vojvode.

O lepih nasadih cesarja Franca Jožefa, ki krase okolico tikoma pred mestom, in o drugih rečeh Ti povem kaj več, ko se vrnem. Do takrat mi bodi zdrav!

Srčno Te pozdravlja Tvoj prijatelj

Andrej.

V Celovcu, dne 11. maj. srpana 1901.

152. Vrbsko jezero.

Pred davnim časom še ni bilo pri Celovcu jezera. Kjer stoji zdaj voda, se je razprostiralo prej najrodovitnejše polje. V lepih vaseh so stanovali bogati ljudje. Bogastvo in sreča pa človeka lahko popači, da pozabi Boga.

Tudi prebivalci tega kraja so se prevzeli. Niso se menili za cerkev in božje praznike, ampak so se posmehovali božjim rečem. Na Velike sobote večer so se zbrali v vaški gostilnici. Tamkaj so jedli in pili, imeli godce, plesali in vriskali, da se je razlegalo daleč na okrog. Niso se spomnili prihodnjega jutra, Odrešenikovega vstajenja.

Kar se odpro vrata in prikaže se star in suh možiček sivih las. Jezen se ozira po plesalcih in jih opominja, naj nehajo razsajati. Razbrzdanci se mu zasmejejo; starček pa žalosten odide.

Čas hiti; bliže in bliže prihaja polnočna ura. Vrata se zopet odpro, starček stopi s sodcem pod pazduho

— v izbo, povzdigne glas in reče: „Še enkrat vas opominjam! Nehajte, preden vam ura odbije! Spokorite se! Glejte ta sodec! Gorje vam, če me prisilite, da odprem pipo!“

Vsi zaženo smeh in grohot ter reko: „Le izderi pipo, da vidimo, kaj bo! Za pokoro je nocoj še pre zgodaj, bomo že opravili brez tebe.“

Starček reče: „Svaril sem vas, a nečete me slušati, zato ste izgubljeni!“ Nato naglo odide.

Ura odbije polnoči. Ob zadnjem udarcu prihrušči strašen vihar. Luči ugasnejo. Črna noč ovije plesalce. Blisk šviga, grom bobni, kakor bi se svet podiral. Huda ploha se ulije. Studenci in potoki se razlijo. Voda raste ter vre skozi vrata in okna v hiše. Nesrečni veseljaki zbeže plašni na strehe in višine — pa zaman! Valovi jih dohite. Vsi žalostno utonejo.

Drugo jutro se je poglela nevihta, pa voda je še vedno dotekala in zakrila celo visoki zvonik. Ta voda pa ni več odtekla, ampak je ostala do današnjega dne, in to je Vrbsko jezero pri Celovcu.

153. Mutec Osojski.

„Pozdravljam te, oj temni, stoletni samostan,
pozdravljam te, zelena jezerska, tiha plan!
Prelepi, skriti biser koroške ti zemljé,
bo li miru kraj tebe tu našlo mi srce?“ . . .

Popotnik kdo si tuji, ki sam s seboj golčiš?
Ob jezeru Osojskem po cesti mi hitiš?
Junaška ti je hoja in plemenit je stas,
oči žare ti živo, a bled je tvoj obraz . . .

Priromal je pod goro, do samostanskih vrat,
pred samostanom sivi sprehaja se opat . . .
A romar ta je mutec, nagovora ne zna;
odgovor on menihu na listu pisan da . . .

„Kaj čitam v pismu tvojem? Iz Rima si prispel?
In tu pri nas ostati, počiti bi si htel? —
Le z mano, mož pobožni! Če srce ti zvesto,
za hlapca nam očetom boš služil ti lahko!“

Molče gre za opatom črez samostanski prag.
Najnižje posle v hiši on dan opravlja vsak.
Najprvi je na nogah, ko jutro se rodi,
poslednjemu na večer sen stisne mu oči.

In nihče več ne vpraša, kdo on je ter odkod,
kje zibelka mu tekla in kje njegov je rod;
neznan, kot bil je prišel, in tuj ostane vsem —
kdo pač bi z njim se menil — saj mož je tih in nem!

*

Bolnika dnes previdet Osojski gre opat.
Tam v celici tesnobni leži mu nemi brat.
Na postelji ubožni je mutasti bolnik;
s popotnico približa se mu izpovednik . . .

„Oh, oče moj častiti, poslušajte me zdaj!“
Čuj, govori li mutec? Godi se čudo — kaj?
Ni bil li v samostanu nad sedem dolgih let?
In zdaj zna govoriti, kar mogel ni popred! . . .

Počasi govore si razbremenjuje vest . . .
O dneh preteklih burnih — oj, dolga je povest!
Povest o škofu svetem — Stanislav mu ime —
ki z mečem on je nekdaj prebodel mu srce . . .

*

In ko je na Osojah napočil tretji zor,
mrtvaške pesmi v cerkvi menihov pel je zbor.
Na sredi cerkve v krsti je hlapec nemi spal,
za njega v plašču črnem opat je mašo bral;

pel mašo oča Tenho in molil je tako:
„Naj pride njega duša, o Bog, tja gor v nebo!
Glej, delal je pokoro naš nemi samotar,
brat Boleslav, kralj poljski . . . zavreči ga nikar!“

Anton Aškerc.

Opomba. Boleslava II., kralja poljskega, je škof krakovski zaradi lahkomišelnega življenja izobčil iz cerkvene občine. Drzni kralj umori škofa pred oltarjem. Za ta greh se gre pokorit v Rim. V Osojskem samostanu je pa delal pokoro do smrti l. 1099.

154. Na moje rojake.

Slovenec, tvoja zemlja je zdrava,
za pridne nje lega je prava;
polje, vinograd, gora, morjé,
ruda, kupčija tebe rede.

Za uk si prebrisane glave,
pa čedne in trdne postave;
išče te sreča, um ti je dan,
našel jo bodeš, če nisi zaspan.

Glej, stvarnica vse ti ponudi,
le jemat' od nje ne zamudi;
lenega čaka strgan rokav,
pal'ca beraška, prazen bokal.

Valentin Vodnik.

155. Tirolsko.

Tirolska in Predarelska dežela se razprostira po najzapadnejšem delu našega cesarstva ter je polna planinskih gorá, kolikor je dolga in široka. Tu je najvišji vrh Ortles (3900 m).

Glavno mesto je Inšpruk (44.000 prebivalcev) ob obeh bregovih reke Ine. Mesto ima vseučilišče, več srednjih in ljudskih šol, muzej „Ferdinandeum“ z lepo zbirko deželnih prirodnih pridelkov in umetniških izdelkov, knjig in pisem. Zlasti znamenita je dvorna cerkev z mnogimi spomeniki. Imenitno je tudi nadgrobje cesarja Maksimilijana I. Okrašeno je s 24 marmornatimi tablami, ki kažejo v izklesanih podobah cesarjeva dela, in z 28 velikanskimi bronastimi kipi Maksimilijanovih pradedov in drugih krščanskih vitezov.

Pobožni junak Andrej Hofer, poveljnik Tirolcev 1809. l., počiva v tej cerkvi. Na gori Islu pri Inšpruku so bile 1809. l. krvave bitke, v katerih so se Tirolci prav pogumno bojevali za cesarja Franca ter pognali sovražnike iz dežele.

Martinova stena blizu glavnega mesta je imenitna zato, ker je ondi cesar Maksimilijan I. zašel na lovu v največjo nevarnost, iz katere pa se je srečno otel.

Tirolci so krepak, jako pogumen in pobožen narod. V stavbah imajo poseben slog. Tirolsko kmetiško sposlopje spoznaš takoj po zunanjem licu. Malone vsaka hiša ima nad velikimi vrati lep in kaj okusno izdelan hodnik.

Živinarstvo je pri Tirolcih na jako visoki stopnji, ker ima dežela travnatega sveta skoro petkrat toliko kolikor oralne zemlje. Zato imajo Tirolci najlepšo govejo živino, ki slovi po vsem našem cesarstvu.

Tirolsko je pridobil Rudolf IV. Ustanovnik. Prepustila mu ga je grofica Marjeta Širokoustna.

Glavni kraj na Predarelskem je Bregenc ob Bodenskem jezeru.

Iz „Vrtca“.

156. Lov na divje koze.

Lov na divje koze je neizrečno težaven in nevaren. Lovec mora biti trdnega života in vaje vsakršnih težav. Ne sme se bati večdnevnega truda, kljubovati mora mrazu in viharjem, zraven mora biti zmeren, hladnokrven, pogumen in drzen. Razen zanesljive puške mu je potrebna mirna roka, bistro oko, posebno pa vedra glava, ki nima omotice.

Lovec vstane kmalu po polnoči, obesi torbo s strelivom preko rame, vtakne vanjo malo kruha, sira in steklenico žganja, vrže puško čez pleča, v roko pa vzame težko gorjačo. Ko se začne daniti, je že na visokih planinah. Še preden vzide solnce, prehodi hribe in doline ter pregazi sneženo polje; z ostrimi kramžarji na črevljih praska po ledenih strmcih kraj globokih brezden ter se vedno ozira, kje bi ugledal kako žival ali vsaj našel njen sled.

Ako zapazi žival, se mora plaziti časih daleč po trebuhu ter se skrivati za skale. Časih mora pa še hoditi ure in ure, preden obide žival tako, da jo ima proti vetru, zakaj koza kmalu zavoha lovca, ki stoji za vetrom. Potem je zaman ves njegov trud. Najbolje je, ako obide kozo, ki se pase, ter jo prestreže, ko se vrača s paše. Skrit za skalo čaka nanjo, da mu pride na strel. Puška počí, od gorá odmeva strel, zadeta koza poskočí, se prevrne in obleži mrtva. Toda vsak lovec ni tako srečen; večkrat lazi ves teden po strminah in se vrne naposled prazen domov.

Na lovca preži od vseh strani smrtna nevarnost. Povsod mu zija naproti odprt grob. Lahko mu zdrsne noga ob gladkem kamenu, ali počí pod njim varljivi led ter ga zagrebe živega v temno globočino. Lahko ga zadene kamen, ki se sproži nad njim, ali pa ga odnese s seboj plaz, ki ga zavije v sneženi grob. Časih pade hipoma na gore gosta megla, da ne vidi roke pred seboj; kmalu začne mesti s snegom, lovec mora sestí —

truden zaspi in zmrzne. Zgodi se tudi, da ga zavede koza na hud strmec, odkoder ne more nazaj. Večkrat se prevrne s kozo na plečih v brezno.

Kozjemu lovcu je veselje za ta nevarni lov nepremagljiva strast, ki goni tudi sedemdesetletnega starca iz gorke hiše v ledene gore.

Po Francišku Erjavcu.

157. Salcburško.

Razen Šlezije je Salcburško najmanjša avstrijska kronovina. Kakor Tirolsko, krijejo tudi to deželo visoke gore. Važno je živinarstvo, ki daje prebivalcem največ dobička. Tudi dobivajo mnogo soli.

Glavno mesto je Salcburg (33.000 prebivalcev). Na jugu so znamenite toplice Gastein.

O nastanku teh toplic pripovedujejo to-le:

Pred več kot tisoč leti, ko je bil sv. Rupert škof salcburški, sta šla dva lovca na lov. Eden sproži pušico in rani jelena. Jelen pa zbeži in izgine lovčema izpred oči. Lovca gresta po krvavem sledu in končno najdeta jelena, ki je držal ranjeno nogo v vrelec, iz katerega se je dvigala para. Lovec sproži še enkrat in usmrti žival.

Kmalu je zaslovela zdravilna moč tega studenca po vsej deželi, pa tudi izven nje.

158. Pastirčevanje na planinah.

Ko začne spomladi po dolini z velikim zvoncem zvoniti planinar, ki vodi živino na planino in jeseni s planine v dolino, prihaja živina po hlevih nemirna. Veselo mukajoče krave se zbirajo in radostne poskakujejo. Največji in najlepši kravi, ki je vodnica vsej čredi, obesi pastir okolo vratu zvonec na lepem traku, med roge pa ji priveže šop cvetja. Tudi druge krave dobe zvonce, nekatere večje, nekatere manjše. Planinar pazi posebno na to, da se glasovi dobro ujemajo.

Vodnica hodi zmerom prva, in nobena se ne upa iti pred njo. Drugim kravam vtaknejo molzne stolčke med roge. Tovornemu konju natovorijo posteljino, velik sirni kotel, drugo potrebno mlekarsko orodje in posodje ter živež za ljudi. Ko je vse oskrbljeno, se odpravi ves vlak. Spredaj gre pastirček, za njim stopa mogočno vodnica in za njo vsa čreda poredoma. Zadaj gre planinar s tovrnim konjem. Zvonci žvenkljajo, krave mukajo, praznično oblečeni planinarji pa pojo in vriskajo, da se razlega daleč po dolini.

Živina je jako rada na planinah. Čisti planinski zrak ji de boljše nego oni v smradnih in zatohlih hlevih. Tukaj jí, kadar se ji ljubi; v višavah tudi ni take vročine, kakršna je po dolinah, in sitne muhe in obodi je ne nadlegujejo tolikanj. Zato je živina na planinah čvrstejša, zdravejša in veselejša ter v tem času manj boleha nego ona, ki je ostala v hlevih.

Planinsko govedo je tudi pametnejše in razumnejše od dolinskega. Planinska krava pozna na planini vsak grm, vsako mlako. Ve, kje je najboljša paša; ve, kdaj je čas molžnje; že od daleč pozna pastirjev glas. Znano ji je, kdaj je čas iti h koči ali na vodo, razločuje škodljiva zelišča od dobrih in sluti nevihto.

Najsi je to planinarstvo zanimivo, vendar peša živinarstvo v takih krajih, ker je paše vedno manj, a poleg tega je paša od leta do leta slabša. Zato so jeli ponekod opuščati planinarstvo in rede z mnogo večjim pridom živino doma v hlevih. V teh krajih se živinarstvo povzdiguje od dne do dne.

Francišek Erjavec.

159. O mraku.

Iz stolpa sem mi zvon doni,
ko vlega mrak se po vasi —
Le dóni, zvon, iz temnih lin,
le zbujaj mi na dom spomin!

Le zvôni mi tako glasan
in milo poj črez tujo plan;
dasi mi v srcu polje jad,
zvonjenje tvoje slušam rad!

Ob glasih teh se mi zazdi,
da v daljnji svoji sem vasi,
kjer ni mi tuj noben obraz,
pozna me vsak, vsakogar jaz!

Zato pa, zvon, le zvôni mi,
na tuji zemlji dôni mi,
ti zvon večerni, zvon iz lin,
le zbučaj mi na dom spomin!

Anton Funtek.

160. Dunaj.

Glavno mesto mogočne Avstrije je ponosni, veliki Dunaj, kjer biva presvetli naš cesar. Dunaj stoji ob Dunavu. Skozi mesto teče Dunavski prekop. Dunaj šteje 1,675.000 prebivalcev.

Dunaj ima staro, staro zgodovino. Tu, kjer se širi sedaj to velikansko morje hiš in palač, je stalo za Rimljanov mesto *Vindobona*. Ko se je razbila slava in moč rimskega cesarstva, je tudi *Vindobona* izgubila ime in veljavo. Kmalu pa se je dvignilo na istem mestu neznatno mestece Dunaj, ki mu je zasijala zarja slave, moči in veljave, ko ga je izbral Babenberžan Henrik II. za glavno mesto mlade Avstrije.

Za slavne vlade Babenberžanov in Habsburžanov se je Dunaj razvijal bolj in bolj, da je bil že ob turških navalih mogočno in trdno mesto, ki se je uspešno in preslavno borilo proti krutemu sovražniku (l. 1529. in 1683.).

Leta 1858. so podrli zadnje ostanke starega Dunaja; za sedanjega našega cesarja so podrli stare okope, nasipe in staro zidovje, kar vse je bilo razvitku stolnega mesta v napotje. Tako se je jel Dunaj razvijati daleč na okolo, in ob starem, notranjem

mestu je zrasel novi Dunaj. Tam pa, kjer je prej stal trdnjavski zid, se širi danes ena najlepših ulic vseh mest — prekrasni Ring.

Ob Ringu se dvigajo najlepše palače in najkrasnejša javna poslopja: operno gledališče, dvorna muzeja, državna zbornica, vseučilišče, mestna hiša, votivna cerkev i. t. d. Med temi veličastnimi in dragocenimi poslopji se širijo krasni vrtovi, kjer stoje tuintam lepi kipi duševnih velikanov in slavnih vladarjev avstrijskih; tako se dviga n. pr. med obema muzejema prekrasni spomenik slavne cesarice Marije Terezije.

Sredi Dunaja stoji veličastna cerkev sv. Štefana, ki slovi zlasti zaradi 138 m visokega zvonika. Ta velikanski zvonik seza nad vsa druga dunajska poslopja, in ugledaš ga že od daleč. V njem visi mogočen zvon, ki so ga ulili iz topov, ugrabljenih Turkom. V notranjem mestu stoji cesarski dvor; tvorijo ga mnogobrojna poslopja, ki jih vežejo široki trgi. Na enem stoji spomenik cesarja Jožefa II., na drugem pa cesarja Franca I. Pred novim dvorom pa vidimo spomenik princa Evgena in nadvojvode Karla.

Razen notranjega mesta ima Dunaj še osemnajst okrajev, izmed katerih bi bil že vsak zase veliko mesto.

In v tem stolnem mestu avstrijskem — na cesarskem Dunaju — živi veselo, zabavno, živahno in dobrosrčno ljudstvo, ki se shaja k najrazličnejšim zabavam, a stoji z odprtimi rokami tudi v pomoč trpečemu ljudstvu. Ko je silni potres razdejal belo Ljubljano, je bil Dunaj prvi, ki ji je prihitel z izdatno podporo na pomoč.

Najbolj priljubljeno zbirališče veselih Dunajčanov je Prater, velikanski prostor z obširnimi logi, gozdi, travniki, z gostilnicami in kavarnami, z gledališči in raznimi zabavišči. Semkaj dohaja nebrojna množica ljudstva zlasti ob nedeljah in praznikih.

Blizu Dunaja je cesarski grad Schönbrunn, kjer je bil rojen naš cesar Franc Jožef I. Schönbrunn ima krasne vrtove, kjer je vsakomur na vpogled bogat zverinjak. Nekoliko dalje od Dunaja je grad Laksenburg; tam je vrt, ki se lahko meri z najlepšimi vrtovi v Evropi.

161. Sudetske dežele.

Češko, Moravsko in Šlezijo krijejo Sudeti, zatorej imenujemo te tri dežele sudetske dežele.

V Alpah se dvigajo visoki, skalnati, zasneženi in z ledom pokriti vrhovi, kjer spi vsako življenje; v Sudetih pa nimamo tako visokih gorá. Malone vse sudetsko pogorje krijejo lepi gozdi; kjer pa ni gozdnatih tal, tam je nasuta orna zemlja, ki jo je sicer treba tuintam pridno in vztrajno obdelovati, ki je pa vendar rodovitna in bogato plačuje kmetovalčev trud. Zato so sudetske dežele gosto naseljene; vasi stoje blizu druga ob drugi, kaj hitro se večajo in širijo, in iz sel rasto lepi trgi in ponosna mesta. Vir blaginji jako delavnega prebivalstva sudetskih dežel pa so kmetijstvo in živinarstvo, trgovstvo in obrt.

Kmetijstvo daje tem deželam obilo dobička. Žita pridelujejo toliko, da ga izvažajo. Zlasti rodovitna je lepa Hana na Moravskem. Bogato uspeva bela pesa, iz katere izdelujejo cukrer. Mnogo pridelujejo tudi konoplje in lanu. Iz hmelja, ki je doma v teh deželah, varijo pivo. Tudi vinska trta raste tuintam. Sadno drevje rodi toliko okusnega sadja, da ga celo prodajajo drugam.

Kmetovalci sudetskih dežel rede lepo domačo živino. V ribnikih, ki so večji nego nekatera jezera v Alpah, švigajo karpi in ščuke; drugje pa imajo fazanjake, kjer rede fazane, ki jih drago prodajajo zaradi okusnega mesa. Rede tudi mnogo ovac, ki dajo izvrstno volno.

Sudetske dežele imajo mnogo raznih kopanin, zlasti premoga in železa. Imajo pa tudi srebrne rudnike (n. pr. v Příbramu). Češka, Moravska in Šlezija so dežele, kjer najbolj cvete obrt v našem cesarstvu. V mnogobrojnih tvornicah izdelujejo prtenino in volnenino, steklo in porcelan, platno in sukno (n. pr. v Brnu), cukrer in pivo.

Sudetske dežele so premrežene z lepimi, širokimi cestami in z brzimi železnicami, ki pospešujejo trgovstvo. Tudi reke so plovne.

Ob češkonemški meji se razprostirajo: Češki les, Smrečinek, Krušne gore in Krkonoši.

162. Kako je Liberecun drvaril.

V Krkonoških gorah je bival nekdam duh, ki so se ga bali hudobneži, a dobri ljudje so ga ljubili. Imenoval se je Liberecun.

Zgodi se, da si da pripeljati meščan v Hrušici iz gozda drv za kurjavo. Ko so mu jih spravili ubožni kmetiči domov, so zahtevali za storjeno delo, kar je pravica. A trdosrčni skopuh jih grdo ozmerja ter poplača skopoma. Vozniki odidejo zatorej s potrtem srcem in srditi domov.

Meščanu, ki je hotel dati razcepiti drva, se ponudi v to službo tuj mož. V plačilo ni hotel drugega nego perišče tresak. Naglo sta se dogovorila mož in Hruševce, ki je bil jako vesel, da bode imel tako dober kup kurjave za vso zimo.

Zmenila sta se, da se prične delo takoj drugi dan zarana. Že preden se je danilo, je bil tujec na mestu. Izdril si je iz kolka levo nogo ter udrihal z njo tako silno po kladah, da so letela polena in treske daleč na okrog.

Meščana prebudi ta silni ropot čudnega drvarja. Naglo se obleče ter pohiti gledat, kako se vrši delo. Ko vidi moža, kako stoji na eni nogi, a z drugo mlati po panjih, se jako ustraši. — „Stoj!“ zavpije, „in brzo odidi, odkoder si prišel!“

Tujec mu odgovori mirno: „Od srca rad, samo poprej moram dokončati to delo in prejeti plačilo.“ Delal je zopet čvrsto in hitro ter se ni menil za vpitje meščanovo.

Razklal je zadnje poleno. Drvar vtakne nogo v kolk ter potegne iz torbe veliko vrečo, kamor spravi vsa polena do zadnje iveri. To vse zadene na ramo ter odide z dvorišča.

Ves osupel gléda meščan za njim ter kliče na vse grlo: „O, moja drva, moja drva!“

Drv je bilo v vreči nad štiri seznje.

A drvar se obrne še enkrat, mu zaničljivo zaželi dobro jutro in potem odide svojim putem.

Ubogi kmetiči so našli prihodnje jutro cele kupe drobno razcepljenih polen pred svojimi hišami. Ker ni nihče povpraševal po tem obilem lesovju, so si ga osvojili v zameno, ki jim jo je dal dobri gorski duh zato, ker jih je bil tako silno drl trdi meščan iz Hrušice.

Francišek Levstik.

163. Praga.

Glavno mesto češke dežele je Praga, ki je zaradi krasne leže in zaradi prelepih, ponosnih javnih in zasebnih poslopij po pravici pravijo — zlata Praga (430.000 prebivalcev).

Široka Veltava deli mesto na dva dela, ki ju vežejo znameniti Karlov most, dva železniška mosta in še štirje mostovi. Na levem bregu se dviga gora Sv. Lavrencija in Hradštin, kjer stojita veliki, zgodovinsko veleznameniti kraljev grad in divna cerkev sv. Vida. Vzhodni, večji mestni del polagoma prehaja v hribovit svet, ki se širi v okolici. Tu je tudi trdnjava Višegrad.

Praga je razdeljena na sedem delov, in sicer so štirje deli na desnem, trije pa na levem bregu Veltave. Najživahnejše je staro mesto, ki je središče trgovstva in obrta. Ulice tega mestnega dela so ozke in krive, hiše so visoke in starinske. Glavni trg krasi lepe palače. Tu stoji tudi stara mestna hiša, ki ima na zvoniku čudno, jako umetno izdelano uro.

V Jožefovem mestu so stanovali v prejšnjih časih samo Judje. Hiše so stare ter stoje tesno druga ob drugi v ozkih ulicah. Sredi med hišami je staro judovsko pokopališče, kamor pa že več sto let ne pokopavajo mrličev. Tu vidimo na tisoče sivih, z mahom obraslih kamenitih nagrobnih spomenikov, ki nosijo že izprane, čudne hebrejske napise.

Po Karlu IV. ustanovljeno novo mesto ima širše ulice nego staro mesto.

Na Višegradu se je dvigal nekoč grad enakega imena, ki je bil najstarejši prestol čeških vojvod. Zdaj stoji tamkaj razen drugih poslopij še ena cerkev.

Med Hradšinom, Veltavo in goro Sv. Lavrencija se razprostira Mala stran s prekrasnimi, visokimi hišami, z bogatimi palačami in z lepimi vrtovi.

Karel IV. je tudi sezidal grad na Hradšinu. Kakršen je sedaj, ga je popravila in predrugačila Marija Terezija. V cerkvi sv. Vida je srebrn nagrobni spomenik sv. Janeza Nepomuka.

Nekoliko od gradu je grajski vrt, poleg njega ljudski vrt, v čigar bližini se razprostirajo lepi in okusni nasadi cesarjeviča Rudolfa.

Praga napreduje in se razvija od leta do leta. Čehi ljubijo svojo Prago, ki jim je srce in ognjišče vede in umetnosti, obrta in trgovine.

164. Libuša.

Na zlatem Višegradu je vladal modri in pravični knez Krak. Ko je umrl, je zapustil tri hčere: Rozo, Teto in Libušo.

Libuša je bila sicer najmlajša, ali najmodrejša izmed sester, zato je postala kneginja. Vladala je dobro; pravično je sodila in bila ljubezniva bogatinu in beraču. Zato jo je spoštovalo vse ljudstvo.

Nekoč se razpeta zaradi očetove dedščine dva brata, Hrudoš in Staglav. Libuša pokliče vladike na Višegrad, da bi se posvetovali o pravu. Zbero se, da bi sodili bratoma. Kneginja pride v beli obleki in sede na visok stol.

Vse utihne. Libuša vstane in reče: „Hrudoš in Staglav, rodna brata! Moja volja je, da bi vidva vladala skupaj vsemu imetku, ki ga je vama zapustil oče.“

Vladike so pohvalili izrek kneginjin, in mlajši Staglav je bil zadovoljen z njim. Ali Hrudoš se razjezi in zakriči na vse grlo: „Sramota možem, ki jim vlada ženska!“

Te besede užalijo kneginjo. Ni hotela vladati dalje. Vladike pa naprosijo kneginjo, naj si izbere moža; njega bodo slušali kakor kneza.

Kneginja ukaže osedlati svojega konja belca in izbere dvanajst poslancev. Dá jim zlat plašč, belo žezlo in knezov

klobuk, rekoč: „Jezdite za mojim belcem! Našli boste moža, ki bo sedel pri železni mizi in jedel v senci velikega drevesa. Moj belec se bo ustavil pred njim in pokleknil predenj. Ogrnite moža s knežjo opravo in pridite z njim na Višegrad. Ta bo moj izvoljenec in vaš knez.“

Poslanci se odpravijo za belcem. Jezdili so dolgo preko gorá in dolin, preplavali že Veltavo in Labo in prišli k Stadicem. Tam zdirja belec po novo izorani njivi, se ustavi in pokloni pred oračem. Poslanci najdejo vladiko Premisla, ki je sedel na preobrnjenem plugu. Na železnem lemežu je imel svoj kruh kakor na mizi, košato drevo mu je delalo senco, a voli so se pasli po njivi.

Poslanci spoznajo svojega novega kneza, se mu globoko priklonijo in mu razodenejo Libušino voljo. Potem ga opravijo z zlatim plaščem, mu dajo v roko žezlo in ga pokrijejo s klobukom. Belec priskače sam ter pusti mirno sestti novemu gospodarju na svoj hrbet. Veseli se vrnejo na dvor Libušin.

Libuša se je radovala svojega moža, in narod se je veselil novega kneza. Premisl je prinesel s seboj na Višegrad leseno torbo in črevlje iz ličja v znamenje, da je prišel iz kmetiškega stanu na prestol. Kadar so ugledali njegovi sinovi in vnuki torbo in črevlje, so se spomnili svojega deda Premisla. Spominjali so se, da je bil kmet, in so se čuvali ošabnosti.

Češka narodna pravljica.

165. Macocha (Mačeha).

Za Kranjsko nima nobena pokrajina našega cesarstva toliko podzemeljskih čudnih jam kolikor Moravska. V zvezi s takimi jamami so grozni prepadi. A največji v naši državi je Macocha (Mačeha) na Moravskem.

Glavno mesto mejne grofije Moravske je Brno, ki šteje 109.000 prebivalcev. Brno je veliko tvorniško mesto, kjer izdelujejo največ onega sukna, ki ga kupujemo pri naših trgovcih. V mestnem muzeju je shranjen znameniti plug, s katerim je nekoč oral cesar Jožef II.

Od Brna proti severu se vije železniški tir med gorami do Blanskega. Ako gremo odtod poldrugo uro v breg, pridemo na hrib, kjer je širna ravnina. Gozdi in pašniki te razveseljujejo; veselo koračiš dalje. Hipoma pa ti obstane noga, zakaj tik pred teboj zija strašen prepad, kakor bi se bila odprla zemlja. Prepad je podoben nepravilnemu čveterokotniku ter je 136 m globok, 174 m dolg in 76 m širok.

Zakaj pravijo temu prepadu Mačeha?

V neki vasi je živel kmet Holka. Žena mu umrje in zapusti sinka Vaclava. Oče ni mogel gospodariti sam; zato se je oženil drugič z mlado vdovo Venceslavo, ki je imela že sina Jakoba. Mačeha pa ni bila dobra Vaclavu, ampak sovražila ga je. Ubogi pastorek se je hodil jokati na grob svoje dobre mamice, ali tudi to mu je prepovedala zlobna mačeha. Premišljala je, kako bi odpravila pastorka, da bi podedoval vse imetje njen sin Jakob.

Nekega dne gre mačeha s pastorkom iskat gob. Ideta k prepadu, kjer so rastle gobe ob prepadu. Tu je mačeha silila pastorka, da jih je trgal na najnevarnejšem kraju. Kjer ne bi mogel do njih, bi ga držala za nogo. Vaclav sluša, a mačeha ga sune v grozno globino. Doma pove svojemu malovrednemu sinu, kaj je storila.

Kmalu pride oče domov. Jakob mu pove, kaj se je zgodilo z Vaclavom. Holka steče po sosede, odhiti z njimi k prepadu, se skloni črez rob ter kliče in sluša v grozno tišino. Iz nje pa se začuje slabi glas ubogega Vaclava. Kmalu ugledajo dečka, ki se je krčevito s poslednjimi močmi držal za grm. Vrli sosedge ga z vrvmi srečno potegnejo iz prepada, potem pa srditi planejo v hišo Holkovo, zgrabijo brezsrčno mačeho in jo pahnejo v brezdno, kamor je bila sunila pastorka. Odslej so imenovali ta prepad Macocha, po naše Mačeha. Po Frančišku Simoniču.

166. Vielička.

Galicija je pokrajina na severovzhodu naše države. Proti jugu meje deželo Karpati, ki se na gališki strani polagoma znižujejo ter prehajajo v Gališko nižino.

V Galiciji pridobivajo obilo kamene soli, premoga in petroleja.

Glavno mesto Galicije je Lvov (130.000 prebivalcev), prej pa je bil glavno mesto Krakov, trdnjava ob Visli, kjer so nekdanji stolovali poljski kralji in kjer leži pokopan kralj Sobieski.

Blizu Krakova stoji mestece Vielička, kjer se razprostirajo sloveči solni rudniki. Že v trinajstem stoletju so tu kopali sol; spravili so je torej že ogromno množino na dan, a zemlja krije še neizmerno veliko kamene soli.

Če gremo v ta solni rudnik, pridemo najprej na temen prostor, odkoder nas privede 325 stopnic in več različnih hodnikov v pravi rudnik. Kako se začudimo ob tem pogledu! Našim očem se odpre docela nov svet. Pred nami se razprostira široka ravan, po kateri mrgoli množica ljudi — delavcev in rudarjev.

Nad seboj vidimo obok iz same kamene soli. Ta velikanski obok sloni na stebrih, ki so tudi iz kamene soli. Ker gori po tem neizmernem prostoru neštevilno luči, se lomi njih svet ob gladki, čisti in svetli kameni soli v nebrojnih barvah, da se razgrinja začudenemu očesu gledalčevemu nepopisno krasen prizor. Kakor najlepši dragoceni kameni se žare v najrazličnejših barvah stene kamene soli v tem čarobnem podzemeljskem svetu.

Tod biva navadno do 500 ljudi. Ob slovesnih prilikah daruje duhovnik sv. mašo v lepi kapelici, ki je vdolbena v solneno steno. Vse, kar je v kapelici, je iz soli: oltar, leca, stene in strop.

Po sredi rudokopa se vije široka cesta, po kateri prevažajo s soljo obložene vozove. V plitvi globini se nabira slana voda.

Rudarji lomijo sol s kladivi in z dleti. Mnogokrat pa jo morajo razstreljevati s smodnikom. Velike kose potem razdrobe v manjše, te pa razmeljejo v nalašč za to prirejenih mlinih v prah. Iz trših in lepših kosov izdelujejo razne stvari, ki jih prodajajo daleč po svetu.

167. Ogrska nižina.

Kraljestvo Ogrsko je po površju in številu prebivalcev največji del naše države. Glavno mesto je Budim-Pešta, ki stoji ob obeh bregovih Dunava ter šteje 710.000 prebivalcev. Oba mestna dela veže lep most na verigah. V Budim-Pešti je krasni kraljevski grad, vseučilišče in mnogo drugih šol. Mesto krasi lepe ceste, ulice in trgi z raznimi spomeniki. Budim-Pešta ima mnogo tvornic, zlasti parnih mlinov. V bližini so vroči žvepleni vreli, v okolici pa pridelujejo izvrstno vino.

Najznamenitejša je na Ogrskem velika nižina, ki se razprostira med Karpati in Alpami in po kateri bi lahko razgrnil deset kranjskih dežel.

Kakor daleč sezajo oči, ne vidiš drugega nego samo neizmerno planjavo. Lahko hodiš po več ur, celo po več dni, pa ne srečaš žive duše. Okolo in okolo tebe se razprostira brezmejna pustinja: ni grmiča, ni drevesa, da bi legel v hladno senco! Ves upehan in utrujen dospeš končno do lesene kočice, kjer vidiš zopet ljudi in kjer se moreš nekoliko odpočiti in okrepčati.

Ta kočja je najbrže tanja — samotno gospodarsko poslopje. Nekateri gospodar ima tako obširna posestva, da mora hoditi po več ur, preden dospe od konca do konca svojega polja. Zato si postavi tanjo ali puščo, da se spomladi preseli vanjo. Tu začne obdelovati rodovitno, črno zemljo, iz katere zraste tako visoka turščica, da se jeseni jezdec lahko skrije v njej. Tod raste lepa pšenica, ki jo razpošiljajo tudi iz države.

Okolo tanje se pa razprostirajo brezkončni pašniki, koder se paso črede konj, ovac in goved.

Jako predrzni, ponosni in vztrajni konjski pastirji so čikoši, ki ustrahujejo in ukrote vsakega, tudi najbolj divjega žrebca. Velike, divje konjske črede se paso po ogrskih stepah po več let, dokler teh živali ne ukrote. Zgodaj zjutraj si poišče čikoš žrebca, ki mu najbolj ugaja. Prijazno mu govori, se mu

bliža, izteza roko proti njemu, kakor bi se mu hotel dobrikati. Konj ga gleda plaho od strani, kakor bi se bal za svobodo, in se že hoče spustiti v beg, ali v tem hipu mu vrže čikoš zanko okolo vratu in jo zadrigne s tako močjo, da telebi konj kakor mrtev na tla.

Kakor blisk šine zdaj čikoš na žrebea in porahlja zadrigo. Konj skoči kvišku, se spenja z jezdecem ter dirja z njim kakor besen po obširnih stepah, da na vse strani razbegava konjske črede, ki se paso. Z eno roko se drži čikoš dolge konjske grive, z drugo pa vihti bič. Tako jezdi v divjem diru, dokler konj ne onemore in se ves upehan ne vda. Pravijo, da je vsak konj krotak, ako ga je samo enkrat prijela krepka roka čikoševa.

Tudi goveji pastirji jezdijo brze konje, ker jim časih preti nevarnost, da jih ne podero na tla razljučeni, na pol divji biki.

Ogrskim pastirjem so močni ovčarski psi zvesti tovariši in krepki pomočniki, kadar je treba strahovati razdivjano živinče ali pa v mrzli zimi odganjati izstradanega volka od črede.

Iz „Vrtea“.

168. Zagreb.

Zagreb je glavno mesto kraljevin Hrvaške, Slavonije in Dalmacije. Šteje 58.000 prebivalcev. Najstarejša zgodovina zagrebška nam je malo znana. Ker pa je ogrski kralj Ladislav ustanovil leta 1093. v Zagrebu škofijo, je moral biti Zagreb že ondaj večje mesto.

Zagreb se je razprostrl komaj pol ure daleč od Save, ki se je tamkaj izpremenila že v mogočno reko. Proti jugu in vzhodu od Zagreba se širi lepa ravnina, a proti severu se začenja zagrebška gora, katere najvišji vrh je Sleme. Prijazni hribčki z lepimi vinogradi in belimi hišicami, hladovite doline se prav lepo podajajo belemu Zagrebu, ki se je sam naslonil na dva hriba, na katerih je najstarejši del mesta. Med njima teče potočič Medveščak, doli pod njima se pa razprostira novejši del mesta, ki se širi in lepša od dne do dne. Po silnem potresu dne 9. listopada l. 1880. se je Zagreb razširil in kakor prerojen vstal iz ruševin.

Zagreb krasi široke, čiste ulice. Najživahnejša ulica, v kateri so vse večje trgovine, je Ilica, po kateri prideš v srce in središče mesta, na prostorni Jelačićev trg. Sredi trga je lep bronast spomenik glasovitega bana Jožefa Jelačića. Od tega trga se spneš le malo in že prideš do stolne cerkve sv. Štefana, kralja ogrskega, ki bo sedaj, ko bo povsem izdelana, najlepši okras kraljevega Zagreba. Prostorna je in veličastna, vitki stebri se vzdigujejo do visokega, lepo prepletenega oboka, a spredaj kipita dva visoka, šiljasta zvonika. Če zaviješ po drugem potu, prideš v starikavo gorenje mesto, kjer vidiš banovo palačo, mestno hišo, deželno zbornico, poslopja raznih oblasti in starodavno cerkev sv. Marka. V zgornjem mestu je tudi Strossmayerjevo izprehajališče, odkoder je prekrasen razgled po Zagrebu.

Dolenje mesto se jako širi. Ravne, široke ulice z lepimi hišami se križajo na vse strani. Kmalu od Jelačićevega trga proti jugu se prostira lepi trg bana Zrinskega s prekrasnimi nasadi, okrog katerih so se porazvrstile mogočne palače. Tam je tudi akademijska palača, ki je sezidana največ po dobroti slavnega škofa Jožefa Strossmayerja. V tej palači je v prizemlju lepa starinska zbirka, v prvem nadstropju so prostori jugoslovanske akademije z lepo knjižnico, v drugem nadstropju pa je bogata zbirka raznih dragocenih slik. S tega trga vidimo tudi hišo Matice Hrvaške, ki izdaja knjige za bolj naobrazene ljudi, in hišo društva sv. Jeronima, ki izdaja knjige za preprosti narod kakor naša družba sv. Mohorja.

Zagreb ima tudi vseučilišče, dve gimnaziji, realko, učiteljišče in strokovne šole. Vsi ti zavodi imajo lepe zgradbe, ki so največ v dolenjem mestu. Na vseučiliškem trgu stoji tudi novo, lepo gledališče.

Prebivalci so — razen malo naselnikov — vsi Hrvati, prikupljive, živahne naravi. Ponosni so na svoj Zagreb, ki je ne samo največje in najlepše mesto vse hrvaške zemlje, nego tudi duševno središče vsega hrvaškega naroda.

Janko Barle.

169. Avstrijska-ogrška država.

1.

Prebivalci vsakega kraja potrebujejo mnogo stvari, ki so jim v splošno korist. Treba je graditi cerkve in šole, ceste, pota in mostove, treba je skrbeti za sirote, siromake in bolnike, treba je čuvati pravice in imetek prebivalcev, njih zdravje in varnost, treba je paziti na pravičnost v trgovstvu, na mero in vago in še na druge take in enake reči.

Da je vse to mogoče oskrbovati in varovati, so združeni vsi prebivalci enega kraja v skupino, ki jo imenujemo občino. Večkrat je tudi več krajev združenih v eno občino.

Glava občini je župan. Njega podpirajo možje, ki jih izvolijo občani za določen čas, da zastopajo občinske koristi. Ti možje skupaj so občinski svet ali občinski odbor; iz svoje srede si izberejo župana. Šolske stvari v vsaki občini oskrbuje krajni šolski svet.

Več občin je združenih v okrajno glavarstvo, kateremu načeluje okrajni glavar; ta skrbi s pomočjo uradnikov za blaginjo okrajnega glavarstva. Okrajni glavar mora skrbeti, da se vzdržujeta v njegovem okraju mir in red, da so varne ceste in mostovi, da napreduje promet in trgovstvo ter da so javne zgradbe varne in popolne. Predseduje tudi okrajnemu šolskemu svetu, ki nadzira in pospešuje šolstvo v okrajnem glavarstvu.

Deželo tvori več okrajnih glavarstev. Naštej okrajna glavarstva vojvodine Kranjske! Najvišja oblast v deželi je cesarsko namestništvo ali deželno predsedništvo, kateremu načeluje cesarski namestnik ali deželni predsednik. Ta najvišja oblast skrbi za občne deželne koristi in stvari. Šolstvo nadzira in vodi deželni šolski svet, ki mu predseduje cesarski namestnik ali deželni predsednik.

2.

Vse dežele so združene v državo, katero vlada cesar. Cesar vlada po svetu svojih ministrov, ki podpisujejo cesarske

ukaze in naredbe in so odgovorni zanje. Vladar deli z ljudskimi zastopi zakonodavno oblast, sam ima pa izvrševalno oblast. Naše mogočne avstrijsko-ogrske države poglavar, gospodar in vladar je od dne 2. grudna 1848. l. Njegovo cesarsko in kraljevo apostolsko Veličanstvo cesar Franc Jožef I.

Presvetli cesar razglša v družbi z zastopniki vseh narodov, z deželnimi ali državnimi poslanci, ki zborujejo v deželnem ali v državnem zboru, zakone, veljavne za posamezne dežele ali za obe državni polovici. Cesar je vrhovni poveljnik vojski, s katero brani državo sovražnikov. Pravico čuvajo v njegovem imenu sodni uradi; drugi uradi skrbe za napredek in povzdigo verstva, šolstva, trgovstva, obrta, kmetijstva in prometa.

Za izvrševanje zakonov in cesarjevih ukrepov skrbe ministri.

3.

Našo državo delimo na avstrijske in na ogrske dežele. Avstrijske dežele so:

1. Nadvojvodina Avstrijska pod Anižo ali nadvojvodina Nižjeavstrijska. Glavno mesto, ki je obenem stolno mesto vsega cesarstva, je Dunaj (Wien);

2. nadvojvodina Avstrijska nad Anižo ali nadvojvodina Gorenjeavstrijska, glavno mesto Linc;

3. vojvodina Salcburška, glavno mesto Salcburg;

4. poknežena grofija Tirolska in Predarelska, glavno mesto Inšpruk (Innsbruck, Bregenz);

5. vojvodina Koroška, glavno mesto Celovec (Klagenfurt);

6. vojvodina Štajerska, glavno mesto Gradec (Graz);

7. vojvodina Kranjska, glavno mesto Ljubljana (Laibach);

8. Primorsko, t. j. poknežena grofija Goriška in Gradiščanska, mejna grofija Istrska in samosvoje mesto Trst z okolico, glavno mesto Trst (Triest);

9. kraljestvo Dalmatinsko, glavno mesto Zader (Zara);

10. kraljestvo Češko, glavno mesto Praga (Prag);

11. mejna grofija Moravska, glavno mesto Brno (Brünn);

12. vojvodina Šleska, glavno mesto Opava (Troppau);

13. kraljestvo Gališko, glavno mesto Levov (Lemberg) in

14. vojvodina Bukovina, glavno mesto Črnovice (Czernowitz).

Ogrske dežele so:

1. Kraljestvo Ogrsko, glavno mesto Budim-Pešta. S kraljestvom ogrskim je združeno Erdeljsko (Sedmo-graško) in

2. kraljestvo Hrvaško in Slavonsko, glavno mesto Zagreb (Agram).

Vse te kronovine so nerazdelni deli avstrijsko-ogrške dedne države.

Od leta 1878. sta v avstrijsko-ogrski upravi tudi Bosna in Hercegovina, glavni mesti Sarajevo in Mostar.

170. Avstrijsko-ogrsko gorovje.

Država je večinoma hribovita, zakaj nad tri četrtine vsega površja pripadajo gorovju, in le na vzhodnem delu se razprostirajo velike nižine. Najvišja so tla na zapadu države, najnižja pa v Dunavski nižini na Ogrskem.

Po cesarstvu se razprostirajo štiri poglavitna pogorja.

1. Avstrijske Alpe se razprostirajo od Bodenskega jezera in švicarsko-italijanske meje proti vzhodu do srednjega Dunava, ki meji Alpe na severu in vzhodu. Ob italijanski meji

je najvišji vrh vsega cesarstva, Ortler (3900 *m*), okolo katerega stoje mogočni ledniki. Proti vzhodu se Alpe vedno bolj razširjajo in znižujejo.

2. Kras se začena južno od reke Idrije in Ljublanice ter se razprostira po Kranjskem do gorenje Krke, po Primorju, Hrvaškem, Dalmaciji, Bosni in Hercegovini. Najviše se vzdiguje na tleh naše države (ne vstevši Bosne in Hercegovine) ob črnogorski meji v Orjenu (1900).

3. Sudetsko pogorje se razprostira severno od Dunava po Češkem, Moravskem in Šleziji ter seza proti vzhodu do Odre in Morave. Sudetsko pogorje se vzdiguje najviše v Krkonoših, kjer je vrh Snežka (1600 *m*).

4. Karpati se razprostirajo od Dunava pri Požunu v polkrogu po Ogrskem, vzhodnem Moravskem, vzhodni Šleziji, južni Galiciji, Bukovini do Dunava pri Oršovi. Najvišji del je v Tatri (Gerlsdorfski ščit, 2660 *m*).

Karpati obkoljajo Veliko Ogrsko nižino, ki prehaja proti jugu v Hrvaško-slavonsko nižino, proti severu-zapadu pa v Malo ogrsko nižino. Ob severnem pobočju Karpatov je Slovanska nižina, ki seza iz Rusije v Galicijo.

Fr. Orožen.

171. Avstrijsko-ogrsko vodovje.

Glavna reka avstrijsko-ogrške države je Dunav, ki izvira v Schwarzwaldu na Nemškem in prestopi pri Pasavu avstrijsko mejo. Dunav združuje malone vse vodovje, ki izvira v avstrijsko-ogrskem gorovju, zatorej je mogočen veletok, ki meri na najozjem kraju 150 *m*, na najširšem pa 1100 *m*.

Pri bavarskem mestu Pasavu sprejema Dunav Ino s Salico. Pod Lincem se vanj izteka Travna, ki priteka iz prekrasnega Salzkammerguta.

Aniža se izliva v Dunav vzhodno od izliva Travnice in loči Gorenje in Dolenje Avstrijsko. Izvira pa na Salcburškem in teče po Gorenjem Štajerskem.

Pod Melkom tečeta v Dunav Ips in Erlaf.

Pod Kremsom se razprostira ob Dunavu rodovitno Tulnsko polje. — Bližamo se Dunaju. Na parniku se razvija živahnejše življenje, ko nas pozdravi ponosni, velikanski zvonik cerkve sv. Štefana. A pred dawnimi leti je bilo tod vse drugače! V rimski dobi je stalo tu mesto Vindobona, ki pa so ga sovražniki pozneje razdejali. Novo mesto, ki so ga sezidali na razvalinah, je začelo cvesti in se razvijati šele takrat, ko ga je izbral Henrik Jasomirgott za stolno mesto. Ob dunajskem obzidju se je razbila l. 1529. in 1683. turška moč.

Zgodovinsko znamenito je Moravsko polje, ki ga namaka Morava z Dijo. Tu je mogočni češki kralj Otokar II. l. 1260. premagal ogrskega kralja Belo IV. ter si je pridobil Štajersko. Leta 1278. pa je izgubil v boju z Rudolfom Habsburškim pri Dirnkroku zmago in življenje. — Pri Aspernu je zmagal Napoleona I. nadvojvoda Karel, a pri Wagramu se je moral kmalu potem umekniti preveliki francoski moči.

Po nerodovitnem Kamenitem polju teče mejna reka Litava, ki se izliva v Dunav šele na Ogrskem. Tam se širi po Mali ogrski nižini in tvori dva velika in rodovitna otoka. Na desnem bregu sprejema Rabo, na levem Vag, pri trdnjavi Komornu pa Nitro ter nekoliko niže Gran in Eipel.

Pri Vacovu se zavije Dunav proti jugu, teče skozi glavno mesto Budim-Pešto, ter se počasi vali med plitvim obrežjem in skozi močvirja po Veliki ogrski nižini.

Na desnem bregu stoji mesto Mohač, kjer so Turki l. 1526. premagali ogrsko vojsko.

S Tirolskega prihiti Drava z Muro in ta z Murico. Drava se izliva pod Osekom v Dunav.

Iz Karpatov prihaja ribata Tisa s Samošem, Križem (Körösem) in z Morišem. Tiso veže z Dunavom Francov prekop. Pod Tiso teče v Dunav Temeš, na desnem bregu

pa se izteka med Zemunom in Belgradom Sava, ko je sprejela razen drugih dotokov tudi Savino, Sotlo, Uno, Vrbas, Bosno in Drino.

Pri Stari Oršavi zapusti Dunav našo državo. Zunaj dežele sprejema Aluto, Seret in Prut ter se v treh panogah izliva v Črno morje.

Naravnost v Črno morje teče iz Galicije Dnjester.

V Jadransko morje se izlivajo: Adiža z Izako, Soča, Krka in Neretva.

V Severno morje tečeta Ren in Laba. Laba izvira v Krkonoših ter sprejema Izero, Ogro in Veltavo. Ta pa sprejema Votavo, Berovnko, Lužnico in Sazavo.

Na Moravskem izvira Odra, ki po kratkem teku prehaja v Nemčijo. Visla izvira v Šleziji ter ima pritoke: Dunajec, San in Bug. Te reke se izlivajo v Vzhodno morje.

Avstrijsko-ogrška država ima mnogo majhnih in velikih jezer. Zaradi krasne leže slove zlasti jezera v Alpah: Gardsko jezero, Bodensko jezero, gorenjeavstrijska in koroška jezera. Največje jezero je Blatno jezero na Ogrskem. Tam je tudi plitvo Nežidersko jezero.

Naša država slovi tudi zaradi mnogih rudnic ter zdravilnih vodá in kopeli, katerih je največ na Češkem in na Ogrskem.

172. Studenca.

*Vštric 'zpod gore zelene
izvirata studenca dva
in, kakor pot ju žene,
hitita v plan nevtegoma.*

*Na dvoje gresta pota,
na dvoje bolj in bolj navzdol;
končala teke bota,
a več se videla nikol'.*

Simon Jenko.

173. Prebivalci avstrijske-ogrške države.

Naša država šteje okolo 43 milijonov prebivalcev, in sicer jih je na Avstrijskem 25, na Ogrskem pa približno 18 milijonov; Bosna in Hercegovina štejeta 1,560.000 prebivalcev.

Prebivalce delimo po jeziku na Slované, Nemce, Romane in Madjare.

1. Slovanov je 20 milijonov. Ločimo jih na južne in severne Slované.

Jugoslovani so:

a) Slovenci (1,280.000), ki prebivajo po Kranjskem, južnem Štajerskem in južnem Koroškem, po Goriškem, v severni Istri in po jugozapadnem Ogrskem.

b) Hrvati in Srbi (4,500.000) bivajo v Istri, na Hrvaškem in v Dalmaciji, v Bosni in Hercegovini.

Severni Slované so:

a) Čehi (7,410.000), ki prebivajo na Češkem, na Moravskem, v Šleziji in na severozapadnem Ogrskem (Slovaki).

b) Poljaki (3,720.000) stanujejo v zapadni Galiciji in v vzhodni Šleziji.

c) Rusini ali Malorusi (3,500.000) bivajo v vzhodni Galiciji, na severovzhodnem Ogrskem; nekaj jih je tudi v Bukovini.

2. Nemcev je nad 10 milijonov; prebivajo v Avstriji pod Anižo in nad Anižo, na Salcburškem, na Štajerskem in Koroškem, na Tirolskem, ob čeških mejah, na južnem in severnem Moravskem, v Šleziji in ob avstrijsko-ogrskih mejah. Stanujejo tudi po drugih deželah med drugimi narodi (n. pr. Kočevci na Kranjskem).

3. Romanov štejem 3 $\frac{1}{2}$ milijonov ter jih ločimo na zapadne in vzhodne Romane.

a) Vzhodni Romani so Italijani, ki so se naselili po južnem Tirolskem ter po primorskih in dalmatinskih mestih in otokih. K Italijanom štejem tudi goriške in gradiščanske Furlane in tirolske Ladine.

b) Rumuni ali Vlahi prebivajo skoro po vsem Erdeljskem, na vzhodnem Ogrskem in v Bukovini.

4. Madjarov je nad 7 milijonov. Bivajo v notranjih pokrajinah Velike ogrske nižine. Nekaj jih je tudi na Erdeljskem, na Hrvaškem in v Bukovini.

Poleg teh poglavitnih narodov žive v državi Izraeliti (zlasti v Galiciji), Grki (v Trstu, na Reki in na Dunaju), Albanci (v Zadru) in Cigani (posebno na Ogrskem in Erdeljskem).

Prebivalci so po veri skoro vsi kristjani. Izmed teh je največ katoličanov, a dokaj je tudi protestantov in pravoslavni kristjanov. Razen teh je še nekaj izraelitov in mohamedancev.

Kolikor se ločijo vsi ti mnogoštevilni prebivalci avstrijske-ogrske države po veri in jeziku, po običajih in nošah, vendar so edini v ljubezni do mogočne in krasne domovine, v zvestobi in vdanosti do presvetlega cesarja in prejasne vladujoče rodbine habsburške-lotarinške.

Žive in delajo po cesarjevem geslu: *Viribus unitis* — Z združenimi močmi!

174. Pridelki avstrijske-ogrske države.

Avstrijska-ogrska država ima jako mnogo pridelkov, ki jih potrebujemo v življenju. Zemlja je malone vsa rodovitna. Nekatere pokrajine se lahko merijo z najplodnejšimi evropskimi deželami.

Na Ogrskem, Češkem in Moravskem pridelujejo mnogo različnega žita. Ogrri imajo obilo dobrega vina in tobaka. Na Češkem raste najboljši hmelj. Po severnih krajih našega cesarstva pridelujejo mnogo lanu in konoplje.

Na Ogrskem, Češkem, v Galiciji, na Moravskem in v Šleziji imajo mnogo lepih goved, ovac in konj; Ogrri in Hrvati rede tudi prašiče. Na Češkem imajo mnogo fazanov, na Štajerskem pa obilo lepih kapunov. Svilarstvo je razširjeno po južnih deželah.

Jako bogate solne jame so na Gališkem v Velički in Bohniji; pa tudi na Salcburškem, Ogrskem in Štajerskem so lepi skladi kamene soli. Naše cesarstvo ima jako veliko dobrega železa; najboljšo železo je na Štajerskem in Koroškem. Zlato dobivajo

na Ogrskem in Erdeljskem, srebro kopljejo na Češkem, Ogrskem in Erdeljskem, živo srebro v Idriji na Kranjskem, baker na Ogrskem, Erdeljskem, Tirolskem in Salcburškem, cink na Kranjskem in svinec na Koroškem. Po nekaterih deželah kopljejo mnogo črnega in rjavega premoga.

Najboljši izdelki domačega obrta so različne tkanine iz prediva, bombaža, volne in svile, usnje in razno usnjeno blago, srebrnina in zlatnina, orodje in posode iz železa, bakra, stekla in gline. Več milijonov ljudi živi samo ob obrtu.

Avstrijska-ogrska država ima s pridelki obilo trgovine, ki jo pospešujejo mnogovrstna občila: ceste in železnice, ladje na Dunavu, Labi, Veltavi, Tisi in Dravi, zlasti pa brodarstvo na Jadranskem morju. Najznamenitejša tržišča v državi so: Dunaj, Praga, Pešta, Debrečin, Lvov, Brodi, Brno in Olomuc. Za pomorsko trgovino sta znamenita Trst in Reka.

175. Avstrija moja.

Domovje moje, Avstrija,
ti biser vsega si sveta!
Le zate, zate jaz gorim
in zate, zate le živim.
Ko bi v izbiro dal mi Bog,
da doma iščem si okrog,
ne dvomil bi in rekel koj:
Ti, Avstrija, ti dom si moj!

O, domovina, Avstrija,
ti biser vsega si sveta!
Bogastvo ti rodi morjé,
visoka gora in poljé.
Goji se v tebi mož modrost,
doma je ženska tu krepost,
zato mi duša vneta poj:
O, Avstrija, ti dom si moj!

O, domovina, Avstrija,
ti biser vsega si sveta!
In kaj te druží, kaj krepí,
da vsak sovrag se te bojí?
Edinost tvoja jim je jez,
edinost Avstriji je vez;
edini gremo zanjo v boj —
o, Avstrija, ti dom si moj!

176. Evropa.

Morje obkolja Evropo od treh strani, le na vzhodu ima Evropa suho mejo ob gorovju Ural, ki ji sledi proti jugu reka Ural, Kaspiško morje in Kavkaz.

V navpični izobrazbi se kaže velika razlika, ker se vrste planine, sredogorja in gričevje v različni obliki. Planinam pripadajo Alpe (Mont Blanc 4800 m), Pireneji, Sierra Nevada in Skandinavsko gorovje. Gorati del Evrope je po večjem sredogorje. Nižavju pripadata dve tretjini evropske zemljine. Veliko nižavje se razprostira na severovzhodnem delu, gorovje pa večinoma na jugozapadnem delu.

Evropa ima mnogo rek in jezer. Največja njena reka Volga se izliva v Kaspiško morje. V Sredozemsko morje se izlivajo: Don, Dnjeper, Dnjester, Dunav, Pad, Rodan i. dr. V Atlantsko morje se izlivajo: Loire (Loar), Seine (Sén), Ren, Laba, Odra, Visla, Njemen i. dr. V Severno Ledeno morje se izlivata Pečora in Dvina. Največja jezera so v vzhodni Evropi in v Alpah.

Zaradi ugodnega podnebja uspevajo z majhnimi izjemami v vseh deželah glavni sadeži; le na skrajnjem severu je rastlinstvo jako ubožno. Radi teh ugodnih razmer je Evropa skoro povsod obljudena.

Vsa Evropa ima 389 milijonov prebivalcev, ki živijo po teh-le državah:

V srednji Evropi:

1. Avstrijska-ogrska država (Dunaj).
2. Kneževina Liechtenstein.
3. Republika Švica (Bern).
4. Nemško cesarstvo (Berlin).
5. Kraljestvo Dansko (Kopenhagen).
6. Kraljestvo Nizozemsko (Amsterdam).
7. Kraljestvo Belgija (Bruselj).
8. Velika vojvodina Luksemburška.

V zapadni Evropi:

9. Republika Francija (Pariz).
10. Kneževina Monako.
11. Kraljestvo Velikobritansko in Irsko (London).

V južni Evropi:

12. Kraljestvo Špansko (Madrid). 13. Republika Andora. 14. Kraljestvo Portugalsko (Lisbona). 15. Kraljestvo Italija (Rim). 16. Republika San Marino. 17. Kraljestvo Grško (Atene). 18. Turško cesarstvo (Carigrad). 19. Kneževina Črnogorska (Cetinje). 20. Kraljestvo Srbsko (Belgrad). 21. Kneževina Bolgarska (Sredec).

V vzhodni in severni Evropi:

22. Kraljestvo Rumunija (Bukarešt). 23. Carstvo Rusija (Petrograd). 24. Kraljestvi Švedija in Norvegija (Stokholm in Kristjanija).

V teh državah stanujejo trije glavni narodi, in sicer Slovani, Germani in Romani.

Slovani (Rusi, Rusini, Poljaki, Čehi, Slovaki, Lužiški Srbi, Slovenci, Srbi, Hrvati in Bolgari) stanujejo po vzhodni Evropi in na Balkanskem polotoku. Po številu jih je okolo 120 milijonov.

Germani (Nemci, Nizozemci, Angleži, Švedi, Norvežani in Danci) prebivajo po srednji, severni in severozapadni Evropi. Germanov je kakih 110 milijonov.

Romani (Španci, Portugaleci, Francozi, Italijani in Rumuni) stanujejo po jugozapadni Evropi, v Rumuniji, na Ogrskem in v Bukovini. Romanov je blizu 105 milijonov.

Razen kakih 15 milijonov drugovercev (izraelitov in mohamedancev) so malone vsi prebivalci kristjani. Izmed teh je polovica katoličanov, drugi pa so pravoslavni in protestanti.

Po Fr. Orožnu.

177. Deli naše zemlje.

Površje naše zemlje je večinoma pokrito z morjem, in sicer je tri četrtine morskega in le ena četrtina suhega površja. Suhi svet pa delimo na pet delov, katerim pravimo deli sveta ali zemljine. Ti so: Evropa, Azija, Afrika, Amerika in Avstralija. A tudi morsko površino ločimo na

pet delov ali oceanov, in sicer: na Severno Ledeno morje, Južno Ledeno morje, Atlantsko morje, Indijsko morje in na Veliko morje.

Evropa je sicer najmanjša, a najvažnejša zemljina in je le velik polotok sosednje Azije, od katere jo loči na vzhodu pogorje Ural. Na severu jo obliva Severno Ledeno morje, na zapadu Atlantsko morje in na jugu Sredozemsko morje, ki je pa le del Atlantskega morja.

Azija je največja zemljina ter je blizu petkrat tolika kolikor Evropa. Na severu jo obliva Severno Ledeno morje, na vzhodu Veliko morje, na jugu Indijsko morje in na zapadu Sredozemsko morje.

Severna polovica Azije je ruska Sibirija; sem pošiljajo Rusi svoje zločince v pregnanstvo. Na vzhodu je znamenito Kitajsko (Peking) in napredno Japonsko cesarstvo (Tokio). Na jugu v bogati Indiji (Kalkuta) je najvišje pogorje naše zemlje: Himalaja (Gavrisankar 8840 m). Na zapadu je pa za nas najzanimivejša sveta dežela: Palestina (Jeruzalem).

Afrika je izmed vseh zemljin najmanj členovita in se razprostira na obeh straneh polutnika med Atlantskim in Indijskim morjem. Od Azije jo loči Sueški prekop. V Afriki se razprostira velika puščava Sahara, ki je desetkrat večja od avstrijsko-ogrske države. Najznamenitejša država je Egipt. Glavno mesto je Kairo ob Nilu.

Onkraj Atlantskega morja se razprostira Amerika. Za Ameriko je Veliko morje, na severu pa Severno Ledeno morje.

Amerika se loči v Severno, Srednjo in Južno Ameriko.

V Severni Ameriki so Združene države (Washington, izg. Vošingtn). V Južni Ameriki je najvišji ameriški vrh Akonkagua (7000 m). Tu nas zanima republika Brazilija, odkoder dobivamo mnogo kave. Ameriko nam je odkril Krištof Kolumb šele 1492. l., in zato jo imenujemo novi svet. Novemu svetu se prišteva tudi

Avstralija med Velikim in Indijskim morjem. Avstralsko celino imajo v oblasti Angleži, nekatere otoke pa tudi drugi evropski narodi.

Število ljudi na vsej zemlji se ceni na 1500 milijonov. Po postavi in polti jih razločujemo na tri pglavitna plemena:

1. Belo (kavkaško ali sredozemsko) pleme. To pleme ima proti severu belo, na jugu pa od solnca zagorelo kožo in prebiva po Evropi, južni in zapadni Aziji, severni Afriki, v Ameriki, Avstraliji ter po evropskih naselbinah.

2. Žolto (mongolsko) pleme ima žolto ali rjavo polt, majhne razporjene oči in naprej stoječe licne kosti. Stanuje po večjem delu Azije. Tudi Madjari in Turki se prištevajo temu plemenu.

3. Črno (zamorsko) pleme je črne polti ter ima kodraste lase, debele ustnice in močno razvite čeljusti. Zamorci prebivajo po Afriki; veliko jih je tudi v vročem delu Amerike.

178. Naša zemlja.

V starodavnih časih so mislili, da je zemlja velika plošča, na kateri stoji ob skrajnjem robu nebeški oblok. Mnogo razlogov pa govori, da zemlja ni plošča.

Postavimo se na morsko obalo ter zasledujmo po morju plavajočo ladjo! Nekoliko časa jo še vidimo vso, potem pa nam izgine spodnji del in pozneje vidimo samo še jadrenike; na posled izginejo izpred oči še jadrenikovi vršički. Ako bi bila zemlja plošča, bi videli še dolgo vso ladjo, dasi vedno manjšo, ploska, in zdajci bi izginili vsi njeni delci.

Že iz tega vidimo, da zemlja ni plošča, ampak da je krivoploska, in sicer ima obliko krogle.

Kroglo, na kateri je narisano vse zemeljsko površje, imenujemo zemeljsko oblo ali globus.

Zemlja se suče okrog svoje osi, ki ji pravimo zemeljska os.

Obe točki koncem zemeljske osi sta tečaja ali pola. Zgornja točka je severni tečaj, spodnja pa južni tečaj.

Na zemeljski krogli vidimo narisanih mnogo krogov, ki tvorijo skupaj stopinjsko mrežo.

Od obeh tečajev enako oddaljen je velik krog, ki deli zemeljsko kroglo na severno in južno polovico ali na dve poluti ter se imenuje polutnik, ravnik. Delimo ga na 360° .

Skozi vsako polutnikovo stopinjo si mislimo potegnjen polkrog od severnega do južnega tečaja. Tak polkrog imenujemo poldnevnik ali meridijan, ker imajo poldne hkrati vsi kraji, ležeči na tistem polkrogu. Poldnevnik nam kaže severno-južno smer in meri kot polkrog 180° . Vsi poldnevniki so enake velikosti.

Skozi vsako poldnevnikovo stopinjo si mislimo potegnjene vzporedno s polutnikom kroge, katerim pravimo vzporedniki. Vzporedniki se zmanjšujejo proti severnemu in južnemu tečaju bolj in bolj. Na tečaju je vzporednik samo še točka.

Od polutnika $23\frac{1}{2}^\circ$ oddaljena vzporednika se zoveta povratnik, in sicer severni povratnik (rakov) in južni povratnik (kozorožčev).

Od tečajev $23\frac{1}{2}^\circ$ oddaljena vzporednika se imenujeta tečajnika ali polarnika, in sicer severni tečajnik in južni tečajnik.

Po Fr. Orožnu.

B. Zgodovina.

179. Stavbe na koleh.

Krasne sledove iz predzgodovinske dobe nam podaja okolica mesta Ljubljane. Na njenem jugu se širi Ljubljansko barje ali močvirje.

Sedaj je močvirje močno izsušeno, lepe ceste se križajo po njem, in mnogo vasi je po njegovem svetu.

Sedaj reže plug rodovitno brazdo, a nekoč je krila vse zemljišče nepristopna šota — in še poprej se je lesketalo med gorami prostrano jezero.

Na tem jezeru pa ni bilo pusto in dolgočasno. Priden rod je imel tu svoja domovanja. Bili so tedaj divji in nevarni časi. Pest je odločevala v neprestanem boju s sosedom in proti zverini, ki je polnila šire in temne gozdove. Zato se je človek umaknil na jezero in si postavil domove na kole, zabite v blatno dno. Zaradi večje varnosti so zgradili vso vas in pomagali drug drugemu s svojim okornim orodjem.

Moški so hodili v boj in na lov, ženske pa so skrbele za dom. Krmile so domačo živino, pripravljale jedi in obleko, ki so jo šivale večinoma iz živalskih kož. Rokodelci so tesali leseno orodje, izdelovali čolne in vezali plave iz posameznih debel. Vrtali so luknje v kamenito in koščeno orodje, se pečali z lončeno robo in njenim olepšavanjem ter jo žgali v primernih pečeh. Otroci so pomagali pri delu, vezali mreže in sake, manjši drobiž pa se je igral s čolnici, lončki in pušicami ter skakal in plaval za kratek čas po plitvem jezeru. —

Velik medved je bil v zadnjem času napadel črede, in zato so sklenili možje, da gredo na kosmatinca. Rano zjutraj so odrinili na enodrevnih čolnih, oboroženi s kamenitimi sulicami in težkimi koščeni sekirami. Eden ima celo bronast meč in ostro bronasto bodalo s seboj. Dolgo jih ni nazaj. Skrbno se ozirajo žene po jezeru in gledajo na bregove. Že je legel mrak na jezero; tam pa tam se posveti goreča treska, in tožno se glasi pesem deklic, ki čakajo z materami lovcev. Nekatero so se okrasile z lončenimi kroglicami in raznimi zobmi, ki so nanizani na niti.

Kar se začuje lovski rog z bližnjega hriba. Lovci se bližajo. Kmalu režejo vesla mirno vodo; dva čolna

sta zvezana, na njih pa leži velikanski medved, ki je delal toliko časa škodo vsej naselbini. Hitro se poizgube možje po kočah. Vsak stopi še pred lončeno podobno hišnega malika, opravi zahvalno molitev, pogasne tlečo tresko in kmalu zaspi v mehkem senu, ki je pokrito z gorko kožuhovino.

Naposled zavlada mir nad seliščem in velikim jezerom, le valovi bijejo skrivnostno ob kole in žubore večno svojo pesem . . .

Po Ivanu Šubicu.

180. Rimljani v naši domovini.

Okolo slavnega Rima so ustanovili Latinci imenitno kraljestvo. To državo so počasi razširili čez ves Italijanski polotok in pozneje še po sosednjih zemljah. Približali so se tudi našim krajem ter jih podjarmili. Naselili so se najprej na majhnem prostoru in od tam so začeli širiti moč na vse strani. Iz tega namena so ustanovili naselbino Akvilejo ali Oglej (182. l. pred Kristusom).

Kakor ujedna ptica je ugrabila in podjarmila Akvileja vsa bližnja mesta, strahovala vse sosednje narode ter ovirala sovražno ljudstvo, da ni moglo napadati Italije.

Iz tega dobro utrjenega mesta so Rimljani premagali vse narode do Dunava (Vindobona-Dunaj). V teh deželah so bili kmalu neomejeni gospodarji. Prvo, kar so storili, je bilo, da so uvedli latinski jezik, svoje šege in zakone. Veliko Rimljanov se je naselilo po novo pridobljenih deželah. Ti in rimski vojaki so razširili ondi v kratkem času svojo vero in svoj jezik.

Po naših krajih pa niso širili samo vere in jezika, ampak tudi omiko. Hoteli so imeti od pridobljenih dežel veliko dobička. To pa je bilo le mogoče, ako so skrbeli za povzdigo trgovine in rokodelstva. Zato so učili ljudi obdelovati polje, sušiti močvirje, saditi trte, žgati prstenino in opeko i. t. d.

Najbolj pa so Rimljani skrbeli za ceste, da bi pospeševali trgovino in hitreje razpošiljali vojake proti upornikom. Ob cestah so gradili selišča, postaje in prenočišča. V takih postajah so počivali trudni potniki, kupčevalci in uradniki. Tu so ostajali tudi vojaki, kadar so morali oditi v drug kraj ali kadar so hiteli na sovražnika. V mirnem času pa so delali vojaki sami ceste, zidali mostove, sekali skalovje in ravnali klance ali pa so zasipavali močvirja.

Nasproti tem dobrotam so morali premagani narodi mnogo trpeti pod rimskim nasilstvom. Rimljani so trdili, da je vsa premagana zemlja last rimskega ljudstva in — pozneje — rimskih cesarjev. Prejšnji lastniki zemljišč so bili zdaj samo najemniki in užitniki. Cesarski namestniki so jim poviševali najemnino in jih žulili po svoji volji. Kdor ni plačeval davka od zemljišča, ga je moral plačevati od rokodelstva, od trgovine ali od glave. Sinove so morali pošiljati v rimsko vojsko, ki je bila silno velika.

V četrtem stoletju po Kristusu pa je začelo hudo vreti med vzhodnimi in severnimi narodi. Stara bivališča so se jim zdela preslaba, zato so si želeli novih in boljših bivališč. Tako se je začelo preseljevanje narodov. Staro rimsko cesarstvo je bilo v nevarnosti; oslabelo je bilo tako, da ni moglo več braniti svojih mej, ter je končno razpadlo.

Po Simonu Rutarju.

181. Atila.

Ko udari hunski kralj Atila — imenovan šiba božja — 452. leta z veliko vojsko na laško zemljo, pride k trdnemu mestu Ogleju blizu morja niže današnje Gorice. Tri mesece je zaman oblegal ter naskakoval oglejsko trdnjavo. Pripovedka govori, da je hodil neko noč sam okrog ozidja in premišljal, kje bi se dalo lažje prijeti. Mahoma ga zapazi ter plane nanj hrabra četa oglejskih mož. Ali on se nasloni s hrbtom ob zid in prime v roko lok, v zobe meč ter se postavi v bran. Nagomilil je kupe mrtvecev in srečno ubežal. Poznali so ga, ker so mu žarele oči tako kakor sam ogenj.

Nastala je za obsedanja poletna vročina; niti ni bilo ljudem s polja hrane, niti konjem krme. Hunska družina je začejala tožiti in mrmrati. Kralj že sam ni vedel, kam bi se del. Na Lahe ni smel iti, ker še ni bil osvojil Ogleja, a vrniti se ni hotel, da ne bi rekel svet: Oglej mu je ustavil korake.

Prigodi se, da ugleda štorklje, ki so prenašale nekega dne mladiče iz posutega stolpa, kjer so bile gnezdzile, in odletavale daleč na polje. Mladiče so si devale na hrbet ter jim pomagale letati; zakaj niso bili še zredili krepkega perja. Atila postoji, se obrne k družini ter reče potem: „Ptiči znajo, kaj bo. Iz Ogleja, svoje domovine, beže, ker je usojeno, da pride to mesto meni v roke.“

Kraljeve besede se bliskoma razlete po taborišču. Huni si razpalijo dušo, pripravijo vse, česar je bilo treba, ter planejo na trdnjavo, ki jo vzemo, opleni in razgrade. Njih jeza je bila strašna: morili in divjali so kakor Levi.

Kar je Oglejanov uteklo smrti, so pobegnili v mesto Grad.

Francišek Levstik.

182. Atila in slovenska kraljica.

Kraj Atila, Hunov veliki voj,
beneške ugleda ravnine;
pohotnost užge se do njih mu takoj,
zamičejo brž ga sklomine.

„Prehodil že dosti sem svetá,
pokoril ga s svojim mečem;
krasnejše dežele nego je ta
ni, bogme, je, to vam rečem.

In ker je lepa — moja zato
ta zemljica bodi slovenska;
dobiti je pač ne bo pretežko,
kraljiica samo jej — ženska.“

In Atila reče, in zemlja bobni,
 vsa trese se plan valovita;
 to niso potresa podzemske moči,
 to konj so hunskih kopita.

Kobilic je roj na Benečijo pal,
 žrè, pase po njej se po ceni;
 vragóv je to lačna in gladna drhal,
 ki krade in ropa in pléni.

Kresovi po zemlji beneški goré,
 oj, svetli nebrojni kresovi;
 Bog vas se usmili, ubogi ljudje:
 gorijo vam vaši domovi!

Zveri pridivjale so skok na skok
 morit med orače beneške,
 čuj krik njih in vik in jok in stok . . .
 koljó jih zveri človeške.

Hun vlada ob Nádiži bistri pavsod,
 ni varnega več pred njim zida.
 Kje vojski domači je trdni kot?
 Kje zdaj si, kraljica Vida?

Pod Krasom, kjer stena skalna zija,
 kjer širi se Landrijska jama,
 tam vojska kraljičina tabor ima,
 tam našla skrivišče je sama.

Pred Vido prijaše Atilov sél:
 „Predaj se nam sama rada!
 Če ne, ti kralj glavico mlado bo vzél,
 pogine ti tabor od glada.“

„Gladu in Pesjanov se jaz ne bojim!
 Tu vzemi za dar si meh žita,
 k rojakom povrni se hitro z njim,
 če vojska še vaša ni sita!

Čuj, kolikor zrn ta-le hrani meh,
 vreč žita še tol'ko imamo —
 po tajnih donašajo nam ga hodeh —
 nikdar se vam mi ne udamo!“

Ustraši kralj Atila se zelo
 odveta kraljice Vide;
 Benečiji lepi on dá slovo
 ter z dolgim nosom odide.

Ko Vida pa hoče peči kruh,
 zmrači se ji krasno lice:
 odnesel bil Atilov je ogleduh
 poslednji ji mernik pšenice. —

Trdnjava Slovencev današnji dan
 še zove se Landrijska jama,
 spominja se dan, ko je bežal Pesjan,
 spominja kraljica se sama.

Anton Aškerc.

Opomnja. Landri je postalo iz italijanskega „L'antro“ (jama). Ta jama je pod hribom Krasom blizu Tarčeta in ima v sebi kapelico svetega Janeza ter celico za puščavnika.

183. Stari Slovani.

Stari Slovani so živeli v zadrugah. Zadruga se imenuje skupno življenje vse družine. Vsi sinovi in njih potomci so ostali na istem domu. Vse imetje je bilo skupna last vseh zadržanov. Vsi so delali drug za drugega. Vsaka zadruga je imela svojega glavarja ali starejšino. V začetku je bil prvi in

najstarejši oče obenem starejšina, po njegovi smrti pa niso izvolili najstarejšega, temveč najzmožnejšega sina. Starejšina je hranil zadružne svetinje, daroval bogovom, določeval vsakemu zadružanu opravila ter vodil gospodarstvo. Vsi so ga morali slušati in spoštovati. Podobe rajnih starejšin so spoštovali kakor svetinje.

Sčasoma pa so se pomnožili prebivalci ene in iste zadruge tako, da niso mogli več ostati skupaj. Tedaj se je ločilo od stare družine nekoliko zadružanov, ki so se izselili v bližnji kraj. Tu so izvolili novega starejšino ter ustanovili novo zadrugo. S staro zadrugo so ostali v prijateljski zvezi. Zvezo vseh zadrug, ki so se razrasle iz prvotne zadruge, so zvali žup^o, a vsi župni prebivalci so bili eno pleme. Starejšine ene župe so se shajali na skupno posvetovanje, so sklepali o potrebah vsega plemena ter si izvolili vrhovnega glavarja ali župana.

Vsako pleme je imelo svoj župni grad, kjer je hranilo svoje dragocenosti. Ob vojski so pribežali vanj vsi oni, ki se niso mogli braniti sami zoper sovražnike. Kadar se je kako pleme jako pomnožilo, da že ni imelo dosti polja, so se preseljevala tudi cela plemena v druge dežele. S seboj so jemali podobe rajnih starejšin. Ko so prišli v novo bivališče, so dali vodam in goram ista imena, ki so jih bili vajeni na prejšnjem domu.

Kakor so se razvila plemena iz zadrug, tako se je razrasel iz plemen narod, bodisi da se je kako pleme samo jako pomnožilo, ali pa da se je združilo med seboj več plemen. Vsako pleme je imelo v novi domovini dalje časa svojega župana ali vojvodo, in ob vojski so izvolili enega izmed teh za velikega župana ali velikega kneza, ki je pa ostal tudi v mirnih časih vrhovni vladar.

Vsak narod je imel glavno mesto, ki se je zvalo navadno Višegrad. Bilo je dobro utrjeno; v njem so hranili narodne svetinje, v njem je bival knez in v njem se je zbiral narod k narodnim skupščinam.

Po Jožefu Starému.

184. Domače življenje in verstvo starih Slovanov.

Slovani so najrajši obdelovali polje, a poleg tega so redili živino ter gojili čebele. Prvi so poznali plug. Pečali so se tudi z obrtom. Najbolj so sloveli od nekdanj kot dobri strojarji in tkalci.

Malokatero krepost so cenili tako kakor gostoljubje. Potnika so prijazno sprejeli, ga dobro pogostili ter ga celo spremili do drugega sela.

Če je bila sila, se niso bali vojske. Vselej so se izkazali v boju kot hrabri junaki. Bojevali so se navadno peš. Za brambo so imeli močne in težke ščite, a z lesenim lokom so izstreljavali ostrupljene pušice. Borili so se tudi z meči, sulicami in bati. Na ravnem polju so bili slabi, a zato so se bojevali srečneje v soteskah, po gozdih in na močvirjih.

Stari Slovani so bili malikovalci ter so oboževali narodo. Ločili so dobra in hudobna bitja. Dobra bitja so zvali bogove, hudobna pa bese; bogovi so bili močnejši od besov.

Najvišji bog je bil Svarog ali Perun, stvarnik nebes in zemlje, svetlobe in toplote, bliska in groma. Njegovi sinovi so bili Dažbog ali Solnce, Ogenj in Mesec. Boginja pomladi je bila Vesna, boginja rodovitnosti Živa, Radegost pa je bil bog gostoljubnosti. Triglav je bil bog zemlje, morja in zraka. Izmed besov je bila Morana gospodarica zime in smrti. Kurent je bil bog razbrzdanosti.

Verovali pa so tudi v druga bitja, ki so bila manj od bogov, pa so imela v narodi veliko moč, tako vile, rojenice, škрати, more i. t. d. Nekatera izmed teh bitij so bila ljudem prijazna, druga sovražna.

Posebnega duhovskega stanu niso imeli v početku, ampak starejšine in plemenski glavarji so darovali sami bogovom na posvečenih krajih. Prazniki so se strinjali s prirodnimi izpremenami v letnih časih. Praznik Radegostov je bil jeseni, Kurentov

god so praznovali predpustom z burkami in veselicami. Ko je skopnel sneg, so sežigali podobo boginje Morane, a nosili so na okolo podobo boginje Vesne. Poleti o kresu je bil god Solnea in Ognja, katerima na čast so zažigali po gorah grmade. Najimenitnejši praznik v letu pa je bil o zimskem kresu ali Božiču.

Po Jožefu Starétu.

185. Sv. Ciril in Metod.

Že pred tisoč leti so bili naseljeni Slovani po prostorih, kjer bivajo še sedaj. Bili so razdeljeni že tedaj na razna plemena, vendar se še niso razlikovali v jeziku tako kakor danes. Večina je še bila poganska. Niso bili vešči ne čitanju ne pisanju, saj niso imeli niti črk niti knjig, tudi niso imeli svojih učiteljev.

Da bi Slovane otel tujemu vplivu, to je poizkusil najprej moravski knez Rastislav. Ta vladar zaprosi l. 862. grškega cesarja v Carigradu, Mihaela III., naj mu pošlje veroučiteljev, ki bi utegnili poučevati ljudstvo o resnicah svete vere v domačem jeziku.

Cesar odloči za ta posel učena brata, meniha Cirila in Metoda. Ko začuje Ciril cesarjevo odločbo, odgovori: „Slab sem in bolan, vendar grem radosten, ako imajo Slovani svoja pismena. Učiti brez pisma, brez knjig, to je vse prav tako, kakor pisati besedo na vodo. Treba je učiti po knjigah, v katerih je točno in zvesto napisana beseda božja. A brez knjig je človek lahko krivoverec.“

Odločil se je, da prevede svetopisemske in bogoslužne knjige na slovenski jezik. Tako je sodil mož z vzvišenimi mislimi, nesebičen učitelj, ki je gojil samo božje in duhovne namene. Ni se bal novih sovražnikov, nevarnosti in truda. Vdanost svojemu visokemu delu, ljubezen do Boga in ljudi odkrivata pred nami vse veličje sv. Cirila, vso silo in nesmrtnost njegovih podjetij. Pri vsem njegovem delovanju ga je zvesto podpiral njegov brat, sv. Metod.

Sveta brata sta nam dala Sveto pismo in svete knjige v našem jeziku. Med Slovani sta položila temelj narodni omiki. Zato pa čutimo tudi Slovenci veliko ljubezen do njiju in blagrujemo spomin sv. Cirila in Metoda.

Po Andreju Fekonji.

186. Ustanovitev Vzhodne krajine.

Slovenci so se naselili v kraje, kjer bivajo še dandanes, v šestem stoletju. Obdunavske ravnine pa so zasedli divji Obri, ki so — kakor pred njimi Huni — pridri iz Azije. Obri so bili divje ljudstvo, ki je živelo ob razbojništvu in boju. Dobro so se skrivali Obri v varnih zavetjih ter so iz skrivališč na brzih konjih plenili sosednje narode. Tudi Slovenci so mnogo trpeli ob teh neprestanih napadih. Spomin na Obre nam hranijo narodne pravljice, ki nam govore o groznih psoglavcih.

Tako so se pribojevali do meje mogočne francoske države, ki jo je vladal Karel Veliki. Pripravljal se je dve leti, da naskoči divje sovražnike. Leta 791. je nabral tri vojske, ki so obenem udarile na Obre. Karel je imel srečo. Pobil je Obre, jim vzel trdnjave in ograde, v katerih je našel mnogo nakopičenega plena. Odslej je izročal poveljstvo vojsk drugim možem, zlasti svojemu sinu Pipinu, ki je pobil Obre še dvakrat v letih 796. in 798. ter se polastil vse zemlje med Dravo in Dunavom. V velikem obrskem taborišču je našel neizmerno bogastva, ki so ga bili Obri naplenili v dveh stoletjih.

Po opustošenih krajih je naselil Karel Veliki delavno ljudstvo ter je med Anižo in Rabo ustanovil Vzhodno krajino, ki je morala braniti frankovsko državo proti vzhodnim narodom.

Obri so polagoma izginili: nekateri so se združili s Slovani, drugi pa so se zedinili in spojili z Madjari ali Ogri, ki so prišli v Evropo v devetem stoletju iz notranje Azije.

Tudi Madjari so bili divje ljudstvo — pastirski narod. S čredami goveje živine in z iskrimi konji so se klatili od kraja

do kraja. Bahali so se, da je ni sile, ki bi se jim mogla upreti. Grozili so, da bodo njih konji popili vso vodo in da bodo konjska kopita poteptala vse vasi in vsa mesta. Veliki tabor so si napravili ob reki Lehu. Tja so zganjali jetnike in znašali plen. Nemški cesar Oton I. zbere l. 955. vojsko. Češki knez Boleslav I. mu pošlje na pomoč tisoč hrabrih čeških konjnikov. Zaupaje v pomoč božjo, naskoči Oton I. divjega sovražnika ter ga slavno premaga po ljutem, obupnem boju. Bojišče je krilo takrat 60.000 madjarskih mrličev. Kar je ostalo Madjarov živih, so se hoteli osvetiti Boleslavu, ta pa jih je še enkrat užugal doobra.

Nemški cesar jim je vzel ob Dunavu vso zemljo, ki so si jo bili polagoma prisvojili, ter je zopet ustanovil Vzhodno krajino. Imenovali so jo Ostirichi. Iz tega se je razvilo ime Österreich — Avstrija.

Ogri so bili še okolo l. 995. malikovalci. Njih tedanji knez pa se je poročil z Gizelo, hčerjo bavarskega vojvode. Gizelin soprog se je dal krstiti in je dobil pri svetem krstu ime Štefan.

Med svojim ljudstvom je razširjal sveto vero kar najgorečneje. Ustanavljal je škofije ter delal za svoje ljudstvo kot pravi apostol. V priznanje velikih njegovih zaslug mu je tedanji papež podelil zlato krono in naslov „kralj apostolski“ (l. 1000.). Iz za združitev Ogrske z Avstrijo imajo vsi avstrijski vladarji kot ogrski kralji še dandanes naslov „apostolsko veličanstvo“.

187. O vitezih.

V srednjem veku še ni bilo takih zakonov za ljudsko varnost, kakršne imamo zdaj: debela pest močnejšega človeka je razsojala pravico. Kdor je trpel krivico, je moral brauniti samega sebe ter si sam priboriti pravico. Ustanovili so viteški stan, da brani slabe in neoborožene ljudi.

Vladike in posestniki obsežnih zemljišč so jeli zidati močne gradove na nepristopnih krajih po gorskih vrhovih. Okolo

njih so napravljali globoke prekope, čez katere so mogli le preko visečega mostu prihajati do grajskih vrat. Grad je imel vsaj po eden visok stolp, kjer so bili zaprti globoko pod zemljo v groznih temnicah nesrečni jetniki.

Prebivalci bližnjih vasi so bili naposled vitezovi podložniki; obdelovali so mu polje ter mu opravljali razne službe v gradu.

Ko je vitezov sin dovršil sedmo leto, ga je oče poslal k tujemu vitezju. Služil mu je kot vojanič ter se je vadil v orožju in borjenju. Ko je dopolnil štirinajsto leto, je bil oproda ter je smel nositi orožje in spremljati gospoda k različnim igram in viteškim slavnostim. Tako se je seznanil z mnogovrstnimi viteškimi navadami in obredi. Ko je minilo zopet sedem let, so oprodi svečano podelili plemstvo. Pokleknil je pred viteza in obljubil, da se hoče vse žive dni bojevati za vero in čast. Vitez se je z golim mečem dotaknil njegovega vratu, in klečeči oproda je vstal kot vitez z vsemi pravicami in viteškimi dolžnostmi.

Uplemenitev se je vršila z velikim bleskom in sijajem. Prirejali so turnirje ali bojne viteške igre, kjer so lomili kopja in se borili peš ali na konjih.

Obleka vitezov je bila dragocena in neprodorna. Glavo so si pokrivali s šlemom. Vrh njega se je vila krasna perjanica. Obličje jim je zastirala mrežica. Prsi, ramena in noge so imeli v samem železju. Oboroženi so bili s težkimi meči in z dolgim kopjem. V brambo jim je bil ščit. Kdor je potisnil nasprotnika s sedla ali mu izbil meč, ta je zmagal. Iz rok plemenite gospe je dobil v dar verižico, ostroge, šlem ali meč. Časih se je pa tudi jako žalostno končala igra, in mnogoteri hrabri vitez je s svojo krvjo močil prah na igrišču.

Nekateri vitezi pa so pozabili svoj poklic ter so jeli po cestah pleniti neoborožene trgovce. S skalnatih gradov so prežali nanje, in potnik si ni bil svest življenja, če se ni pridružil večji oboroženi četi ali se pa odkupil z dragimi novci.

Ko je naposled začel grmeti strelni prah iz pušk in topov, niso zadoščali trdni zidovi, da bi branili viteza. Telesna moč in osebna hrabrost sta izgubili nekdanjo važnost. Vitezi so odlagali ščite, obešali oklepe v orožnice, zamenjavali kopja s puškami ter zapuščali gradove na nepristopnih krajih.

Iz «Vrtea».

188. Križarske vojske.

Kraji, kjer se je rodil naš Odrešenik, kjer je učil in umrl, so bili kristjanom od nekdanj dragi in sveti. Ko so Rimljani nehali preganjati kristjane, so začeli hoditi pobožni romarji v Sveto deželo. A Palestine so se polastili divji Turki. Ti so začeli strašno preganjati tamošnje kristjane in pobožne romarje. Na poti ni bil nihče več varen razbojnikov, a kdor je ušel tem, je moral plačati pred Jeruzalemom davek, da je smel v mesto. Jeruzalemski kristjani so bili v strašnih stiskah. Turki so pridri kar med službo božjo v krščanske cerkve ter oskrunili oltarje in druge svetinje.

V Jeruzalem pride tudi puščavnik Peter, doma iz Amiena na Francoskem. Tu vidi, koliko trpe kristjani pod jarmom grozovitih Turkov. Takoj začne premišljati, kako bi se dale odpraviti strašne nadloge. Jeruzalemski patrijarh mu dá pismo na papeža in krščanske vladarje. S tem pismom se napoti v Rim. Papež Vrban II. se začudi preprostemu romarju, ga pohvali ter obljubi pomoči, čim bo mogoče. Pošlje ga med svet, rekoč: „Hodi od vasi do vasi, od mesta do mesta in pravi povsod, kar si videl in slišal!“

Gologlav in bos je potoval Peter od kraja do kraja. Dolgo sivo haljo si je opasal z debelo vrvjo, v roki pa je imel lesen križ. Povsod je nagovarjal in rotil ljudi na trgih in cestah, naj gredo v boj za sveto Kristusovo vero.

Kmalu skliče papež shod v Klermont na Francoskem. Tu se je zbralo nad 200 škofov in brez števila drugih ljudi. Zbranimu ljudstvu sta govorila Peter in sveti oče tako živo, da so začeli vsi navzoči klicati na ves glas: „Bog hoče vojsko!“

Po vseh krajih so se začeli oboroževati in pripravljati na pot v Palestino. Mož se je ločil od žene, oče od otrok, kmet je zapustil polje, pastir čredo, in celo tihi menihi so šli iz samostanov in se pridružili bojevnikom. Po znamenju križa, ki so si ga pripenjali na desno ramo, so se zvali križarji, vojske pa križarske vojske.

Leta 1096. se je napotila v boj prva križarska vojska, ki je štela 600.000 mož. Vrhovni poveljnik je bil vojvoda Bogomir Buljonski. Od te ogromne vojske pa je prišlo zaradi krvavih bojev, lakote, bolezni in strašne vročine le nekaj nad 20.000 vojakov pred Jeruzalem.

Do solz ginjeni so pokleknili trudni potniki in poljubili zemljo, po kateri je bil nekdanj hodil naš Zveličar. Po dolgem obleganju in po hudih bojih so naposled križarji premagali besne Turke in se polastili svetega mesta. Pobožnega Bogomira Buljonskega so izvolili za jeruzalemskega kralja. Toda ponižni vojvoda ni hotel nositi zlate krone ondi, kjer je bil nekdanj nosil Kristus trnjevo krono. Bil je sicer prvi krščanski vladar v Jeruzalemu, a zval se je samo „varuh božjega groba“.

Vseh križarskih vojsk je bilo sedem. A jeruzalemsko kraljestvo ni obstalo. Razpadlo je, ker so bili knezi nesložni in ker so divji Turki neprestano pritiskali nanje. Naposled so si zopet Turki osvojili Jeruzalem.

Po Jožefu Starétu.

189. Babenberžani na Avstrijskem.

Otona I. naslednik je bil Oton II., ki je izročil l. 976. Vzhodno krajino Leopoldu I., grofu babenberškemu. Tako je zavladal na Avstrijskem slavni rod Babenberžanov, ki je razširil svojo posest do reke Litave in vodil usodo avstrijskih dežel malone tristo let.

Babenberžani so imeli nalogo, braniti deželo proti navalom vzhodnih narodov. To težko nalogo so izpolnjevali natančno in pogumno. Njih najstarejše stolno mesto je bil Melk. Mejni

grof Henrik II. Jasomirgott pa si je izvolil Dunaj za glavno mesto. Pridobil si je večji del sedanje Avstrijske nad Anižo. Tedanji nemški cesar Friderik Rdečebradec je podelil Henriku posebne pravice in povzdignil povečano krajino l. 1156. v vojvodino.

Henrikov sin Leopold V. Krepostni se je udeležil tretje križarske vojske, kjer se je boril pri obleganju mesta Akona tako junaško, da je bila njegova bela obleka proti večeru vsa rdeča od krvi, le pod pasom je ostala še bela. V spomin na to hrabrost mu je podelil cesar grb: srebrno poprečnico v rdečem polju.

Takrat je vladal na Štajerskem vojvoda Otakar VIII. Bil je brez otrok. Na božjem poti v jutrove dežele si je nakopal neozdravno bolezen, za katero je hiral bolj in bolj. Izvolil je torej sorodnika Leopolda V. za dediča na Štajerskem. Po Otakarjevi smrti (l. 1192.) je zasedel štajerski vojvodski prestol avstrijski vojvoda Leopold V., ki ga je tudi nemški cesar priznal in potrdil za vojvodo štajerskega.

Leta 1194. so priredili v Gradcu Leopoldu na čast velik turnir. Pri tej igri pa je padel Leopold s konja in si zlomil nogo. Ni bilo zdravnika, da bi ga bil rešil groznih bolečin. Moral je umreti.

Njegov sin Leopold VI. Slavni je pospeševal trgovino in umetnost ter skrbel za blaginjo in izobrazbo svojih podložnikov. Pomnožil je svoje dežele s posestvi na Kranjskem.

Friderik II. Bojeviti je bil poslednji vojvoda iz rodo-vine slavnih Babenberžanov. Padel je v bitki z Ogrji l. 1246.

190. Rudolf Habsburški.

Leta 1250. je umrl nemški cesar Friderik II. Treba je bilo torej voliti novega cesarja. Volilni knezi pa niso bili složni; vsaka stranka si je volila svojega cesarja. Ena si je izvolila nekega angleškega, druga pa nekega španskega kneza. Prvi je

prišel nekolikokrat na Nemško, drugega pa sploh ni bilo nikdar v deželo, kateri so ga bili postavili za cesarja. Tako pravzaprav ni bilo vladarja.

Vitezi so gospodarili na svojo roko. Ob cestah in rekah so napadali mirne potnike in kupčevalce ter jim jemali blago, ali pa so se vojevali s sosedi. Sodnika in pravice ni bilo, zakaj veljala je le močnejša pest.

Tako je bilo 23 let. Po cesarstvu samem se je že rodilo prepričanje, da treba domačega cesarja, ki bi krotil razbojnike in branil trgovino in podložnike. Na dan sv. Mihaela 1273. l. so izvolili volilni knezi grofa Rudolfa Habsburškega za rimsko-nemškega kralja.

Obilo opravka je imel novi vladar. Mnogo podložnikov je prihajalo iskat pravice; drugi so se pritoževali zoper krivične gospode, ki so zahtevali od svojih kmetov preveč davka, ki so pobirali od kupčevalcev davek za to, da so smeli prevažati blago po cestah i. t. d. Skoraj je videl Rudolf, koliko težav bo še imel, preden pomiri deželo in dá vsakomur pravico.

Kar najstrože in najodločneje je zatiral razbojniške viteze. Šestinšestdeset gradov takih vitezov je dal popolnoma razrušiti.

Kako so ga spoštovali podložniki, kaže pregovor, ki se je ohranil po njegovi smrti. Če kdo ni izpolnil svoje obljube, so dejali: „Ta ni poštenjak kakor Rudolf.“

Rudolf Habsburški je oče naše avstrijske cesarske rodovine.

Po Francišku Hubadu.

191. Rudolf in Otakar.

1.

Vojvoda Friderik II. Bojeviti je podedoval po svojem očetu vojvodini Avstrijo in Štajersko ter del Kranjskega. Leta 1246. pa pade v boju z Madjari na Litavi. Z njim je izumrla slavna rodovina Babenberžanov.

Njegove dežele si prisvoji češki kralj Otakar. Pridobil si je tudi Koroško in kos Furlanije. Bil je najmočnejši knez tedanje nemške države ter ni hotel pripoznati Rudolfa za svojega gospoda.

Rudolf je zahteval, da mora vrniti nemškemu cesarstvu dežele, ki si jih je bil prisvojil po Friderikovi smrti. Mogočni Otakar pa se ni menil za Rudolfove ukaze; zatorej je moral odločiti meč med njim in Rudolfom.

V tem se je začela rušiti Otakarjeva vlada po Koroškem, Kranjskem in Štajerskem. Ker je strogo nastopal proti plemenitašem, ki so tlačili kmeta, so bili plemenitaši nezadovoljni.

Rudolf sklene, da prime nasprotnika v Dunavski dolini. Otakar se torej odpravi proti jugu in dospe po mnogih težavah na Avstrijsko. V tem mu pa vstanejo sovražniki za hrbtom — na Češkem. V tej zadregi začne misliti na mir. Odpove se vsem pravicam do Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske ter sprejme od Rudolfa v fevd svoji dedni deželi Češko in Moravsko.

2.

Otakar se je vrnil v svoje dežele. Peklo ga je, da se je moral pokoriti nasprotniku. Prijatelji so ga naganjali, naj novič poizkusi bojno srečo. Leta 1278. se napoti Otakar iz Prage v boj. Ker je bil slab vojskovodja, se ni upal kreniti naravnost proti Dunaju, ampak je oblegal manjše gradove in mesteca ter tako tratil čas.

Odločneje je nastopal Rudolf. Prekoračil je Dunav in zbral vojsko na Moravskem polju. Pridružilo se mu je tudi 8000 Madjarov.

Dne 26. velikega srpana 1278. l. sta si stala nasproti Rudolf in Otakar. Kmalu zazvene kopja, zarožljajo meči, zatrobijo rogovi — vname se krvav boj. Trajal je več ur, a nobena stran ni mogla zmagati. Otakar sporoči povelje Miloti, naj pritisne s svojo rezervo, ali Milota — izdajalec je pobegnil z bojišča. V tem je bila odločena bitva. Češke čete so se zagnale v divji beg. Obupan se zapodi Otakar v najgostejše sovražnikove trume.

Dolgo in srečno se bojuje, dokler ne pade brez zavesti na krvava tla. Ko zve Rudolf, da je ujet njegov nasprotnik, ukaže, naj skrbe za njegovo varnost. Ko je bil končan boj, odhiti k Otakarju, ali najde ga ubitega in opljenjenega. Osebni sovražniki so ga namreč prebodli z meči in s sulicami.

Solznih oči ukaže Rudolf, naj opero okrvavljeno truplo Otakarjevo in naj ga prepeljejo na Dunaj. Odtod so ga prenesli Čehi v Prago, kjer so ga pokopali jako slovesno.

Z dovolitvijo volilnih knezov podeli Rudolf svojima sinoma Albrehtu in Rudolfu Avstrijo, Štajersko in Kranjsko dne 27. grudna 1282. leta.

Tako se je ustanovila habsburška vlada po teh naših krajih. Dne 27. grudna 1282. leta se je rodila sedanja Avstrija.

Po Frančišku Hubadu.

192. Ubežni kralj.

Noč je temna, konjsko jeklo poje;
 čuj, po gozdu kralj ubežen jaha,
 nima vojske, nima zemlje svoje;
 skriva se kot zver po lesu plaha.
 Nima žene, hčere, niti sina:
 vse krvava vzela je sekira;
 kočja vsaka duri mu zapira,
 in ne spremlja s kopjem ga družina.

In zajezdi v goščo med drevesa;
 konj se zdrzne, stogoma se stavi,
 v stran zahrska, kvišku pne ušesa,
 plaši brezen ga pred njim zijavi.
 Kralj pogleda, a zaman ugiblje;
 s konja stopi, k veji ga priveže,
 plašč pogrne, nanj upehan leže;
 sen sladak nad brezdomom ga zaziblje.

In dehnó mu sanje v trudno glavo:
 Stol kraljev mu iz zemljé izrase;
 zopet seda nanj s častjo in slavo,
 bogat, venčan kot nekdanje čase.
 Zida se nad njim poslopje širno,
 razsvetljeno, v zlatu lesketaje,
 stavijo se veže na vse kraje;
 zunaj hodi vojna straža mirno.

Zazvoči mu bobnov ropotanje,
 tromb grmenje zazvoči vojaških;
 vstane mečev in ostrog zvenčanje;
 ide vrsta vojevod junaških,
 a med njimi kralj države tuje,
 ki mu hotel je deželo vzeti —
 zdaj pobit je, sluge z njim ujeti,
 pokleknivši bojni meč daruje.

Trombe zopet zazvene mu glasne,
 in prikaže se obraz kraljice,
 z njo sinovi, hčere njene krasne,
 ter visoke nji stregó device.
 Zdaj gospoda kralju vsa zavpije:
 „Bog daruj ti slavo čase večne,
 svetlim vnukom tvojim dneve srečne!“ —
 Hrup veseli po dvoranah bije.

Zdahne v sanjah živih: „Oh, kraljujem!
 A prikazni sem imel neznane,
 da po tujih deželah begujem!“
 V sanjah kvišku kakor jelen plane;
 hoče k svojim — roke širi — pada!
 Meč z oklopom v brezdno zabrenkoče,
 konj se strga, podkev zaropoče —
 krokotajo vrani iz prepada.

Francišek Levstik.

193. Gosposvetsko polje.

Albreht I., sin Rudolfa Habsburškega, si je moral šele priboriti cesarsko krono. Tudi Albrehtov sin Friderik Krasni se je mnogo bojeval za cesarsko žezlo, a bil je vendar cesar le po imenu. Po njegovi smrti sta bila njegova brata Albreht Modri in Oton Veseli le avstrijska vojvodi. Odslej so ostali Habsburžani le avstrijski vojvode do leta 1437.

Habsburžani so skrbeli kot avstrijski vojvode za slavo in okrepitev avstrijskih dežel. Albreht II. in Oton Veseli sta pridobila l. 1335. Koroško.

Na Gosposvetskem polju je zasedel Oton vojvodski prestol koroške dežele. Ustanavljanje koroških vojvod se je vršilo tako:

Dve uri od Celovca pod Krnsko goro je stal kamen, na katerem je sedel preprost kmet. Z eno roko je držal marogastega bika, z drugo pa enakobarvno kobilo. Nedaleč od njega je stal v sivi suknji in kmetiških črevljih vojvoda z deželno zastavo sredi plemičev in vitezov.

Ko se približa vojvoda kmetu na kamenu, vpraša kmet: „Kdo se tam približuje?“

Nato odgovore vsi: „To je deželni knez.“

Kmet vpraša dalje: „Ali bo pravičen sodnik? Ali je prosto rojen? Ali bo varuh prave vere?“

Nato vsi odgovore: „Je in vselej bo.“

„Po kaki pravici“, vpraša kmet, „me more pregnati s sedeža?“

Vsi odgovore: „Dobiš šestdeset beličev, marogastega bika, kobilo in obleko, ki jo ima zdaj knez, in tvoja hiša bo prosta vseh davkov.“

Kmet potem kneza rahlo udari v lice ter ga opomni, naj bo pravičen sodnik. Potem stopi s kamena in odžene živinčeti. Knez pa stopi na kamen, izdere meč,

mahne z njim na vse štiri strani ter se zaroti, da bo vsem sodnik po dolžnosti in pravici.

Potem so šli v gosposvetsko cerkev k veliki maši in k cerkvenemu blagoslovu. Šele po cerkvenem opravilu se je vojvoda preoblekel ter sedel k obedu. Po obedu so se vrnili na Gosposvetsko polje. Vojvoda je zopet sedel na kameniti prestol, delil fevde in razsojal pravde.

194. Rudolf IV. Ustanovnik.

Po smrti Albrehta II. je zavladal njegov sin Rudolf IV. Sklenil je povzdigniti habsburško rodovino. Zato je posnemal svojega tasta, nemškega cesarja in češkega kralja Karla IV.

Po zgledu cerkve sv. Vida v Pragi je pričel na Dunaju prezidavati veličastno cerkev sv. Štefana. Po Karlovem zgledu je ustanovil dunajsko vseučilišče ter napravil Dunaj za središče vede in umetnosti. Poleg tega je skrbel za blaginjo svojih podložnikov. Vabil je na Dunaj trgovce, rokodelce in delavce ter jim obljubil, da jih oprostí davka za tri leta, če se naselijo na Dunaju.

Prijatelj meščanstvu se je pokazal tudi na Kranjskem, ko je ustanovil Novo mesto (Rudolfovo) na Dolenjskem ter zemljišča, potrebnega za ustanovitev, nekaj primenjal, nekaj pa kupil. Na Kranjskem si je pridobil toliko posestev, da se je že imenoval vojvodo kranjskega (1364. l.)

Najimenoitnejša pa je bila pridobitev tirolske dežele. Tam je gospodovala Marjeta Širokoustna; to je Rudolf pridobil za to, da mu je l. 1363. podarila Tirolsko.

Dve leti pozneje je umrl na poti v Milan za mrzlico, ko je bil star šele 26 let.

Po Ivanu Vrhovcu.

195. Kako je bil iznajden smodnik.

Nemci so trdili dolgo časa, da je iznašel smodnik nemški frančiškan Bertold Schwarz, o katerem pa ni vedel nihče, kdaj in kje se je bil rodil.

Nekega dne je slučajno zdrobil nekoliko solitra, žvepla in oglja v možnarju ter položil na vse skupaj težek kamen. Ko jame nato kresati, pade iskra v možnar, in — kakor bi trenil — se vname stolčena zmes, kamen pa odleti s strašno silo proti stropu. Schwarz je kar ostrmel in je še večkrat ponovil ta poizkus, a vedno z enakim uspehom.

Čudno iznajdbó razodene drugim, in kmalu so jeli ulivati železne cevi, iz katerih so streljali v vojski težke krogle na trdnjave in mesta. Nove naprave so zvali najprej možnarje, pozneje pa topove. Človeški um jih je vedno popravljal in izboljševal, dokler ni iznašel puške, ki jo nosi s seboj lahko vsak vojak. Odslej torej ni več odločevala v vojski osebna hrabrost in moč. —

Skoraj gotovo pa je, da smo dobili strelni prah od Kitajcev, ki so ga poznali baje že za Kristusovega rojstva. Rabili so ga pa samo za rakete in umetni ogenj.

Po Jožefu Starétu.

196. Papir.

V starem in tudi še v srednjem veku niso poznali takega papirja, kakršnega imamo dandanes. Stari Egipčani so pisali na kožo papirjevega drevesa, po katerem je dobil sedanji papir ime. Ali ta egiptovski papir je bil jako drag, in ker ga v Egiptu niso imeli preveč, ga ni bilo mogoče dobiti tudi v drugih deželah za težke novce.

Ljudje so si torej morali pomagati drugače. Začeli so pisati na ovčje in kozje kože, ki so si jih strojili prav za to posebe. Tristo let pred Kristusom so narejali v maloazijskem mestu Pergamu najboljše kože za pisavo; zvali so jih po mestu pergament. Ob Kristusovem rojstvu so pisali po vseh rimskih deželah na pergament, ki pa nikakor ni bil tako pripraven kakor naš papir; zakaj niso ga mogli vezati v knjige, ampak morali so ga zviti, a pri čitanju zopet odviti.

Kitajci, ki pa niso mnogo občevali z drugimi narodi, so bili v tem srečnejši. Že 150. l. pred Kristusom so narejali iz

sirovega bombaža tanek papir, na katerem so lahko pisali prav dobro. S Kitajskega se je ta obrt polagoma zanesel v Evropo, kjer se pa ni mogel udomačiti, ker je bil bombaž predrag.

Nekoliko pocenil se je papir, ko so ga začeli delati v dvanajstem stoletju na Španskem iz bombažastih cunj, med katere so mešali pomalem tudi platnene. Ljudje pa niso mirovali, dokler se jim ni posrečilo izdelovati papir iz samih cunj. Zdaj šele so mu znižali ceno, da si ga je lahko kupil vsakdo. Začele so se množiti knjige, vendar pa so bile še vedno tako drage, da si jih je mogel omisliti le imovit človek, zakaj prepisovanje je stalo mnogo časa in truda. Prepis Svetega pisma je stal 800 do 1000 kron našega denarja.

Jožef Starè.

197. Tiskarstvo.

Izmed premnogih koristnih stvari, ki jih je izumil človek proti koncu srednjega veka, je gotovo najiminenitnejše tiskarstvo. Šele odkar so jeli tiskarji hitro in ceno tiskati knjige na tisoče izvodov, se je mogla znanstvena omika prav razvijati. Zdaj si je lahko vsakdo za majhne novce kupil knjige.

Že v začetku štirinajstega stoletja so izrezavali pobožni redovniki v samostanih v lesene plošče podobe svetnikov, jih mazali s kako barvo ter jih odtiskavali na pergament ali papir. Poleg svetnika so tudi izrezavali njegovo ime. Nova umetnost se je razvijala čimdalje bolj, in ljudje so že izrezavali cele besede, molitve ali pripovedke v lesene plošče ter jih tiskali na papir. Tako bi bilo mogoče tiskati tudi knjige, ali treba bi bilo izrezati toliko plošč, kolikor naj bi bilo v knjigi strani. To pa bi stalo mnogo truda in novcev.

Janez Gutenberg, doma iz Moguncije na Nemškem, je izumil način, kako bi se olajšalo tiskanje knjig. Mesto celih besed ali izrekov je izrezaval iz bukovega lesa posamezne črke, ki jih je bilo mogoče zlagati in razstavljati ter tako z istimi črkami tiskati več knjig. A lesene črke so bile preslabe

in so se lomile pod tiskalnico. Poizkušal je torej s svinčeniimi črkami, pa zopet ni šlo, kakor je želel. S tem poizkušanjem je potrošil imetje in se zadolžil.

Sprijazni se z bogatim zlatarjem Janezom Fustom, a pridruži se jima tudi Peter Schöffler. Schöffler je pospešil tiskarstvo najbolj s tem, da je začel ulivati črke iz neke kovinske zmesi, ki se ni lomila pod tiskalnico. Tudi je izumil boljše črnilo. Nova umetnost je hitro napredovala, in lotili so se tiskanja Svetega pisma, ki so ga dovršili do leta 1455.

Jožef Starè.

198. Tabori v turških časih.

V prejšnjih časih so po Hrvaškem, Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Primorskem jako mnogo trpeli od Turkov. Premnogokrat je bil Turek prej v deželi, preden je bila pripravljena cesarska vojska. Ljudstvo si je moralo pomagati samo. Napravljali so si trdnjave med obzidjem okolo cerkve, si delali tabore, skladali na najvišjih gorah grmade, da so lahko naznanjali na vse strani, ako se je bližal Turek.

Tabori so bili dobro zavarovani kraji. Stavili so jih na griče, kamor je dospel sovražnik le težko. Ako je stala na takem kraju cerkev z dobrim obzidjem, so izpremenili hišo božjo z obzidjem in s pokopališčem v tabor. Tam so čakali sovražnika.

Ko so zagorele po gorah grmade, ki so naznanjale, da je pridrl Turek, so hiteli ljudje v tabore. V cerkev so zbežali starčki, žene in otroci ter molili za zmago. Na obzidju, na braniku in na stolpih so stali krepki možje in pogumni mladeniči, ki so srčno odbijali napade sovražnikovih čet. Ako niso odbili teh navalov, je Turek vzel tabor, pomoril stare ljudi ter odgnal v sužnost vse one, ki niso bili padli pod turškimi meči. Če pa so brambovci pognali v beg prve turške čete, so udrli za bežečim Turkom ter ga pregnali in pobili.

Z obzidja in s stolpov so pozdravljale žene in otroci, so hvalili starčki zmagovalce, ki so se vračali iz vročega boja. Možje so se okrepčali in se, pokopavši mrliča, s svojci vrnili v ravnino.

199. Bitka pri Mohaču.

Ne samo slovenske dežele, ampak vso Evropo je preletel nepopisani strah, ko so Turki krščansko vojsko pobili pri Mohaču l. 1526. Sultan Soliman je bil prignat na Ogrsko tristo tisoč mož. Med njimi je bilo mnogo janičarjev, t. j. poturčenih mladeničev, ki jih je bil nagraabil po krščanskih deželah. Imel je s seboj tudi tristo topov. Ogrska vojska je štela le osemindvajset tisoč mož.

Vname se boj. Strahovito pokajo topovi in puške. Gost oblak smodnikovega dima pokriva ravan. Junaška četa Ogrov sklone, da se prerije z mečem v roki do sultana. Ostala vojska pritisne za njo. Ali premalo jih je proti taki sili. Mogočne turške čete jih obkrožijo in popolnoma zmanejo. Dvajset tisoč mrtvih kristjanov, med njimi cvet ogrskega plemstva in duhovščine, je pokrivalo bojišče. Turški veliki vezir natakne po zmagi okolo svojega šatora na kole 135 glav, ki jih je odrezal ubitim imenitnim premagancem, namreč 7 škofom, 28 velikašem in 100 ogrskim plemenitašem.

Ludovik II., zadnji samostojni kralj ogrski in češki, se je hrabro bojeval v tej bitvi in je bil tudi ranjen. Golo življenje si je sicer še rešil iz boja, a precej potem je nesrečno umrl. Jahal je proti Pečuhu. Spotoma se mu spotakne konj, ko skoči čez vodo. S konjem vred se kralj pogrezne v globoko blato ob reki. Šele čez dva meseca so našli kraljevo truplo in ga pokopali z vso častjo.

Avstrijski vladar Ferdinand I. je bil poročen z Ludovikovo sestro Ano. Ker Ludovik ni zapustil naslednika, so se združile avstrijske, češke in ogrske dežele pod žezlom slavne habsburške rodovine.

Po Antonu Koblarju.

200. Bitka pri Sisku.

Mnogo nesrečnih dni je s krvavimi črkami zapisanih v zgodovini naših pradedov zaradi silovitih turških napadov na slovensko zemljo. Izmed njih se pa lesketa dan slave in veselja, ki je napočil 22. rženega cveta 1593. Pri Sisku so ta dan Slovenci, združeni s Hrvati in z Nemci, pokončali grozovite Turke.

Za naše kraje je bila Bosna ono gnezdo, iz katerega so se usipali turški morilci in požigalci na slovenska tla. Časih ni minilo leto, pa so novič kazala poteptana polja ter popaljene cerkve in vasi sledove turških kopit. Toda Slovenci in Hrvati so vrnili Turku, kar jim je bil provzročil zla. Zgodilo se je to v bitki pri Sisku na dan sv. Ahacija l. 1593.

Bosenski paša Hasan, ki se je bil prelevil iz kristjana v strašnega turškega krvoloka, je že l. 1591. poizkusil vzeti trdnjavo Sisek, a brez uspeha. Novič jo je oblegal meseca rženega cveta l. 1593. Poveljnika v Sisku sta bila zagrebška kanonika Blaž Gjurak in Matej Fintič. Vseh brambovcev je bilo samo 300. Zaslomba je bila Sisku močna kula ob Kolpi.

Hasan je napravil čez Kolpo širok most. Iz Banjaluke je prignal nad 40.000 vojakov in pripeljal mnogo velikih topov. Dne 15. rženega cveta je začel streljati na Sisek od treh strani.

V tej nevarnosti je ukazal nadvojvoda Ernst, naj vse avstrijske vojske, ki so stale na krajinah, odrinejo proti Sisku in odpode Turka. Pod poveljstvom generala Ruperta Eggenberga so se zbirali v Zagrebu vsi nemški polki in štajerski Slovenci, na povelje hrvaškega bana Tomaža Erdedija pa plemiči in brambovci iz vse hrvaške kraljevine. Nato so se odpravili proti Turkom. Nad Siskom jih je že pričakoval glavni poveljnik Slovencev, junak Andrej Turjaški, s karlovško posadko ter s kranjskimi in koroškimi brambovci. Pridružil se jim je „jaki“ Adam Ravbar s četo kranjskih vitezov na konjih. Vsa krščanska vojska je štela le 4000 mož.

Dne 22. rženega cveta zgodaj zjutraj prihiti iz mesta sel in zakliče krščanski vojski: „Ako danes ni pomoči, pade jutri Sisek.“ — Generali se zbero na posvet, kaj bi storili. Nekateri reko, naj bi počakali, ker je Turkov preveč. Andrej Turjaški pa vstane in reče: „Ne glejmo na sovražnikovo število, Bog nam bo pomagal!“ — Te besede razvnamejo vse.

Kmalu prinese glasnik Hasanu naznanilo: „Bobni že ropočejo, in gjaurske zastave vihrajo; vsa vojska gre proti nam!“ — Hasan naglo zbere 20.000 najboljših vojakov in udari z njimi iz tabora črez most na kristjane. Drugo vojsko pa pusti v taboru. Na ravni med Savo, Kolpo in Odro trči naša vojska ob turško vojsko.

Hrvaški ban se s svojim krdelom prvi zakadi v Turke, a Turki ga potisnejo nazaj. Ko pa pridejo Turki do slovenskih čet, se vname najsrđitejši boj. Ko naskoči Adam Ravbar s kranjskimi vitezi turško vojsko od strani, se ta spusti v obupnem begu proti mostu. Ko to zapazi načelnik Turjaški, ukaže most zaježiti, da ne bi mogli Turki črez vodo. Turki začno sedaj skakati v reko, da bi jo preplavali. Tudi Hasana zavlēejo v Kolpo. A voda je bila pregloboka, in zmešnjava tolika, da so drug drugega tlačili pod vodo. Vse se je potapljalo: ljudje in konji. Kolikor je bila Kolpa široka in kolikor daleč so nesle oči, povsod so pluli po vodi turški mrličji med konjskimi glavami.

Od 20.000 Turkov, ki jih je bil prignal Hasan v boj, se jih je rešilo le 3500. Vsi drugi so obležali na bojišču ali pa so utonili. Utonil je tudi Hasan. Kristjani so izgubili le malo vojakov. Dobili pa so v turškem taboru velikanski plen: devet velikih topov, vse turške zastave, zlatino, bisere in 2000 konj. Iz Hasanovega plašča so naredili mašni plašč, ki ga še sedaj rabijo na dan sv. Ahacija pri sveti maši v ljubljanski stolni cerkvi.

Veselja zaradi zmage pri Sisku ni mogoče popisati. Vsi so hvalili Boga in slavili naše junake. Cesar Rudolf II. je poslal Andreju Turjaškemu zlato ovratno verižico, sveti oče Klemen VIII. pa mu je izrekel v svojeročnem pismu občudovanje in zahvalo.

V spomin na to zmago so dali deželni stanovi (t. j. tedanji deželni zbor) iz vzbočenega bakra izdelati podobo bitke pri Sisku, ki še dandanes visi v deželnem muzeju v Ljubljani.

Po Antonu Koblarju.

201. Mea Kulpa!

Kaj bahá se Hasan paša?

On kristjane oponaša:

„*Mea culpa — mea Kulpa!*“

*Tam, kjer Sava Kulpo pije,
tabor turški polje krije.*

*Nad šatori poleg Siska
potumesec, glej, se bliska.*

*Sred ostroga šator krasen,
pod šatorom pir je glasen.*

*Hasan paša god praznuje,
zmag sijajnih se raduje,
gostom pravi, beseduje:*

„*Hej, junaki, vince pijte!
Korana se mar bojite?*“

*Allah sam je vino vstvaril,
nam v veselje ga podaril.*

*Bil menih benediktinski,
znan moliti sem latinski.*

*Zdaj molitve so mi bitve,
druge zabil sem molitve.*

*Danes pomnim le še eno,
kratko, ali preiskreno.*

*Ko končana dnes bo bitev,
staro molil bom molitev:*

Mea culpa — mea Kulpa!“ . . .

*Brž na noge, v boj na Sisek!
Džaur bliža se ko blisek.*“ —

*Memi-beg pred pašo plane,
to mu reče . . . nem obstane.*

*Ni še noč na Kulpo pala,
bitev že se je končala.*

*Čuj, s Hrvatom sredi Siska
brat Slovenec uka, vriska.*

*Teče Kulpa vsa krvava —
Hasan paša mrtev plava.*

Sred tovar'šev na okoli,

sred mrtličev Hasan moli:

„*Mea Kulpa — mea culpa!*“

Anton Aškerc.

202. Turki drugič oblegajo Dunaj.

1.

Kmalu po novem letu 1683. so zavihrali v Carigradu nad sultanovo in Kare Mustafe palačo ter zatem nad hišami janičarskih ag konjski repi. To je turško znamenje, da so dobile vojne čete povelje za odhod na vojsko.

Kakor strela z jasnega neba je udarilo med Dunajčane pismo, ki ga je poslal po skrivnih potih v turškem taboru pridržani avstrijski poslanec: „Pripravite se, Kara Mustafa bo udaril na Dunaj ter prignal s seboj 160.000 vojakov!“

Okolo Dunaja je bilo takrat visoko in močno zidovje. Ko zvedo meščani, kako se pripravljajo Turki, se začno uriti v orožju. Mestna gosposka je vozila živež v mesto; globoke prekope pod mestnim zidom so dali iztrebiti in na mnogih krajih popraviti ozidje.

O Binkoštih (dne 6. in 7. malega srpana) so Dunajčani ugledali prve sovražnike, ki so se klatili po okolici ter požigali in morili po bližnjih vaseh. Obšla jih je nepopisna groza. Razlegal se je jok in stok, kakor bi že razsajali Turki po mestnih ulicah. Gorje Dunaju, ko bi se bila usula vsa turška vojska takoj proti mestu! K sreči pa je trajalo še šest dni, preden je pridrla pred mestno ozidje.

Kar so bili zamudili Dunajčani prej, so morali popraviti sedaj. Vse ljudstvo je prišlo za delo: duhovniki in neduhovniki, starčki in otroci, žene in dekleta. Kmalu je bil Dunaj dokaj dobro zavarovan in zidovje nasajeno s topovi. Vojakov se je nabralo kakih 12.000; mnogo pogumnih mož je prišlo v mesto prostovoljno na pomoč Dunajčanom, med njimi tudi več Kranjcev. Poveljništvo te vojske je izročil cesar Leopold I. pred odhodom z Dunaja generalu Rüdigerju Starhembergu.

2.

Kmalu je narastlo okolo Dunaja novo turško mesto iz samih belih šatorov. Na sredi je stal dragocen šator velikega vezirja Kare Mustafe.

Obleganje so pričeli Turki z veliko resnobo. Ko spozna Kara Mustafa, kako malo izdajo njegovi napadi vrhu zemlje, sklene priti v mesto po krtje. Velik del turške vojske se zarije v zemljo ter koplje noč in dan. Podzemeljski podkopi so sezali prav pod mestno ozidje. Vanje so nasipavali smodnik ter ga zažigali. Ko se je razpočil podkop, so planili Turki na razrušeno ozidje ter se, grozno rjoveč, zagnali na branilce, ki so jih pa vselej srečno odbili.

Prvi čas so bili Dunajčani dobre volje. Bili so se kakor levi. Srce pa jim je jelo upadati, ko so se prikazovale med njimi bolezni. Najhujša je bila rdeča griža, ki je pomorila več ljudi, nego so jih pomorile turške krogle, meči in podkopi. Nevarnost je rastla od dne do dne. Na stolpu cerkve sv. Štefana je spuščal Starhemberg vsako noč rakete, češ, da je mesto v najhujši zadregi.

3.

Ko je prikipela sila do viška, se zasvetijo ponoči dne 10. kimovca na bližnjih hribih svetle grmade v znamenje, da se bliža rešitelj.

Krščanska vojska je prihitela na pomoč. Tej vojski je načeloval sloveči vojskovodja poljski kralj Jan Sobieski, ki se mu je pridružila cesarska vojska pod poveljstvom Karla Lotarinškega.

Ko ugledajo Dunajčani prve krščanske trume, se jih polasti nepopisno veselje. Planiti hočejo takoj na sovražnika. Ali oprezni Starhemberg jim to ostro prepove.

Dne 12. kimovca je bilo sila vroče; vkljub temu so se pripravili kristjani na boj. Vnel se je kmalu in trajal do 5. ure popoldne. Turki so padali kakor snopje za ženjicami. Groza in strah jih obide. Ko vidi Kara Mustafa žalostni konec svoje slave, pobegne tudi za bežečo turško vojsko.

Dragocenosti, ki so ostale v turškem taboru, so bile velikanske. Celo navadni vojaki so dobili jako mnogo zlata in srebra, dragih kamenov in tkanin.

Za ves krščanski svet je dan 12. kimovca 1683. leta eden najimenitnejših dni. Uničil je za vselej turško oblast. Od tega dne je pojemala kruta turška sila.

Po Ivanu Vrhovcu.

203. Princ Evgen.

Za Avstrijo je bila velika sreča, da je imela v dolgih in hudih vojskah s Turki in Francozi med generali moža, ki ga smemo prištevati največjim vojskovodjem. To je bil princ Evgen.

Princ Evgen ni bil Avstrijanec, ampak Francoz iz vojvodskega rodu savojskega. Ker je bil šibke in majhne rasti, so ga namenili starši za duhovski stan. A Evgen ni čutil poklica zanj. Ponudil se je tedanjemu francoskemu kralju v vojaško službo, a kralju pritlikavi mladi človek ni bil po godu; rekel mu je, da nima prave mere za vojaka. To je dvajsetletnega princa tako užalilo, da je ostavil Francosko ter se ponudil cesarju Leopoldu I. Ta ga je sprejel. Udeležil se je slavne vojske, ki je pod poveljstvom poljskega kralja Sobieskega l. 1683. pregnala Turke izpred Dunaja. Zatem je služil na Ogrskem v vojski zoper Turke. Evgen se je kmalu odlikoval tako, da ga je cesar imenoval za generala, ko še ni bil 24 let star. Največ slave pa si je pridobil v bitki s Turki pri Zenti na Ogrskem.

Dve leti po tej bitki so morali Turki skleniti mir ter odstopiti cesarju ogrsko deželo. Po sklenjenem miru je odšel princ Evgen na Dunaj, kjer pa ni ostal dolgo. Cesar Leopold I. je poslal Evgena z vojsko v Italijo, kjer je pobil in potolkel francosko vojsko drugo za drugo.

Francoskemu kralju je bilo pač žal, da je bil malega princa pred leti tako razžaljivo odgnal s Francoskega. Vabil ga je nazaj in mu ponujal maršalsko, t. j. najvišjo službo v francoski vojski in jako visoko plačo, toda Evgen mu je odgovoril, da je rajši cesarski maršal in da ima dovolj denarja.

Ta hvaležnost do cesarja in gospoda pa ni bila edina Evgenova krepost. V svojih poročilih je povzdigoval pogumne

svoje častnike, nikdar pa ni omenjal tega, kar je bil storil sam. Ko so žvižgale krogle okrog njegove glave, je bil miren, kakor bi sedel doma za mizo. Vojaki so ga ljubili kakor očeta. Zlagali so nanj pesmi, ki so jih prepevali vojaki še mnogo let po njegovi smrti.

Na Dunaju je sezidal prelepo palačo Belvedere, ki jo je napolnil z dragocenimi slikami. Umril je, ko je bil star 73 let. Služil je tri cesarje. O njih je dejal: „Leopold I. mi je bil oče, Jožef I. brat in Karel VI. gospod.“

Pokopan je v cerkvi sv. Štefana na Dunaju.

Ivan Vrhovec.

204. Brodnik.

Med skalami Sava šumi,
valove mogočne vali,
v naročaj jih Dunavu tira.
Čoln ziblje ob bregu se tam,
a ribič mi v njem sedi sam,
na veslo se truden opira.

„Hoj, stavec, kar veslo zdaj v dlan,
pa jadrno v drugo tam stran
črez šumno prepelji nas Savo!
Čuj, turško rumeno zlato
plačilo bogato ti bo ...
Če nečeš — ti vzamemo glavo!

„Molčita že polje in log,
tam onkraj krščanski ostrog
v neskrbnem že spanju počiva.
Zavití v plašč temne noči,
ogledat poslani smo mi,
kod kleti sovražnik se skriva ...“

„Ne maram za vaše zlato!
 Čemu mi pač ribiču bo?
 Zastonj vas črez reko prepeljem.
 In tudi mi sive glavé
 jemati ne bode trebé;
 rad vašim ustrezam poveljem.“

Že čolnič od brega leti
 in nese oglednike tri;
 veslaje pa ribič ozira
 srepó se v vrtenje vodá,
 ki rado se s čolni igra
 in slastno na dno jih požira.

„Res, hrabro srce ti imaš,
 res, vrl prevoznik si ti naš,
 ni takega blizu okoli!
 A nas bo pohvalil glavár,
 oh, krasen pač čaka nas dar,
 krasnejši nas ni še nikoli!“

„Na mestu!“ — de ribič krepkó —
 a veslo zažene v vodó . . .

„Tu vaše in moje plačilo!“
 „Bes, djaur!“ še krik iz valov,
 iz mokrih je Save grobov —
 potem pa vse tiho je bilo.

Anton Aškerc.

205. Marija Terezija.

Cesar Karel VI. je umrl leta 1740. Zapustil je le dve hčeri. Z njim je izmrl moški rod Habsburžanov. Karel VI. je vedel, da se bo vnela za njegove avstrijske dežele huda vojska. Da bi jih obvaroval take nesreče, je izdal novi dedinski zakon, ki mu pravimo pragmatična sankcija. V tej je določil:

1.) Avstrijske dežele se ne smejo deliti; 2.) podedujejo jih po prvenstvu moški; ko bi pa teh ne bilo, v isti vrsti tudi ženske. Po tem zakonu so pripadle starejši hčeri Mariji Tereziji.

Cesar Karel VI. se je jako trudil, da bi evropske oblasti pritrdile temu zakonu. Stalo ga je mnogo denarja, dežel in vojakov, preden jih je pridobil za to. Pač bi bil storil bolje, da je poslušal svojega vojskovodjo princa Evgena, ki mu je dejal, da je najboljši porok za pragmatično sankcijo polna blagajnica in izvežbana vojska.

Kako prav je trdil Evgen, se je pokazalo, ko je zatisnil Karel VI. oči. Prvi je udaril na mlado, še ne 24 let staro Marijo Terezijo pruski kralj Friderik II. in ji vzel Šlezijo. V kratkem času je stala vsa Evropa v orožju proti Mariji Tereziji.

V teh velikih zadregah pa se je pokazala pravo junakinjo. Napotila se je na Ogrsko, se dala okronati za ogrsko kraljico ter je zbrala v Požunu ogrske velikaše okolo sebe. Črno opravljena in z ogrsko krono sv. Štefana na glavi ter z mečem opasana, je opisovala svoje zadrege. Ko jih je opomnila še svojih otrok in se razjokala, so potegnili zbrani velikaši meče iz nožnic ter zaklicali: „Kri in življenje damo za svojo kraljico!“

Obljubili so ji 100.000 mož. Tudi od drugod so drli vojaki skupaj, in v kratkem času so stale navdušene vojske na nogah.

Junaška cesarica se je vojskovala dolgih štirinajst let, izgubila pa je le Šlezijo in nekaj majhnih posestev na Italijanskem.

Marija Terezija je bila poročena z lotarinškim vojvodo Francem, zato se imenuje sedanja naša cesarska rodovina habsburška-lotarinška.

Marija Terezija je bila visoke in častitljive rasti, pa lepega in prikupljivega obraza. Tudi proti ljudem nizkega stanu se je vedla ljubeznivo, zato so jo vsi ljubili. Za državna opravila si je izbirala najsposobnejše može. Pri vsem, česar se je lotila, je imela veliko sreče; lotila pa se tudi ni nobene količkaj važne stvari, da ne bi bila prej prosila Boga pomoči.

Za čast svoje rodovine je bila vneta prav tako kakor za blagost svojih podložnikov. Odpravila je nečloveško natezalnico, podpirala obrtnost in trgovino ter dala v ta namen napraviti mnogo cest. Tudi ubogim kmetom je bila velika dobrotnica. Odpravila je mnogo tlake ter izboljšala njih skoro suženjski stan. Posebno veliko zaslug pa ima slavna cesarica za šole, zato jo imenujemo „mater avstrijskih šol.“

Slavna cesarica je umrla leta 1780. Avstrijo je zapustila mnogo večjo, kakor je bila takrat, ko jo je podedovala. Pridobila je namreč Galicijo, Bukovino in kos sedanje Avstrije nad Anizo.

Po Ivanu Vrhovcu.

206. Cesar Jožef II.

Naslednik slavne cesarice Marije Terezije je bil njen sin Jožef II. O nobenem drugem cesarju ne pripovedujejo toliko lepih dogodov kolikor o njem. Vse pričajo, kako blagega srca je bil. Na hodniku pred njegovo pisarnico se je kar trlo ljudi, ki so prosili ter se nadejali te ali one milosti. Cesar je stopil zdajpazdaj iz pisarnice na hodnik k prosilcem ter sprejemal njih prošnje. Pripovedujejo, da so se mu dostikrat oči porosile, če je čul, da se je komu hudo godilo. Pomagal je, če je bilo le mogoče.

Časih je pa zaslišal prosilec tudi kaj neprijetnega. Seveda je to vselej zaslužil. Mlad človek je prišel prosit primerne službe. Pri tem je posebno naglašal, kaj in koliko je bil storil rajni njegov oče za državo. A cesar je kmalu izprevidel, da ta človek ni sposoben za službo, katere je prosil, ker še svojega imena ni mogel dobro podpisati. Poslal ga je k ravnatelju ljudskih šol ter mu dal zanj pismo, v katerem je bilo napisano: „Ta človek naj se seznanj najprej s predmeti, ki se uče v ljudski šoli. Morebiti bodo ljudje njegove vrste s tem oplašeni in me ne bodo nadlegovali za službe, preden so se naučili branja in pisanja.“

Ko je prevzel vladarstvo, je hitel izvesti vse ono, o čemer je menil, da bo koristilo njegovim podložnikom. A bil je pre-nagel. Ljudstvo se ni moglo precej sprijazniti z novimi napravami.

Odpraviti je dal nad 700 takih moških in ženskih samo- stanov, ki se niso bavili niti z bolniki, niti s poučevanjem mladine. Rokodelci in obrtniki so bili nejevoljni, ker je razpustil sto in sto let stare zadruge. Kmete je oprostil tlake, desetine in sužnosti, pod katero so zdihovali. A zadovoljni niso bili niti kmetje, ker so morali plačevati odslej davke, niti plemenitaši, ker jim je s tem cesar kratil njih pravice do kmetov.

Na smrtni postelji je cesar videl, da ga ne bo preživela nobena njegovih naredeb, in žalosten se je poslovil od sveta. Umrl je leta 1790. Na nagrobni kamen je velel vsekati besede : „Tu počiva knez, ki je želel najboljše, a nesreča ga je pre-ganjala, da mu je vse izpodletelo.“

Po Ivanu Vrhovcu.

207. Franc II., prvi cesar avstrijski.

Jožefov naslednik je bil njegov brat Leopold II. Potolažil je nejevoljo ogrskih, belgijskih in drugih podložnikov s tem, da je preklical Jožefove naprave. Umrl je že l. 1792. Naslednik mu je bil njegov sin Franc II.

Cesar Franc II. je zavladal v silno hudih in nevarnih časih. Na Francoskem je razsajal takrat grozen prevrat. Uporniki so rušili in odpravljali vse, kar je bilo dotlej veljalo v cerkvi in državi. Odpravili so kraljevo oblast, oklicali republiko ter obsodili kralja Ludovika XVI. in kraljico Marijo Antonijo, hčer cesarice Marije Terezije, na smrt.

Cesar Franc II. je hotel rešiti strica. Zvezal se je s Prusijo in z drugimi evropskimi državami. A med zavezniki ni bilo prave edinosti, zato tudi niso nič

opravili proti francoskim četam, ki jih je vodil izvrstni vojskovodja *Napoleon Bonaparte*.

Napoleon je bil brezmejno slavohlepen človek. Vsa Francoska je odmevala od njegove slave; zato se je lahko pospenjal od časti do časti, naposled celo do cesarske. Dežele zmaganih knezov in vojvod je razdajal sorodnikom in prijateljem. Nemški knezi so bili tako preplašeni, da so sklenili z njim celo zvezo. Cesar *Franc II.* je sklenil v Požunu z *Napoleonom* mir ter mu odstopil mnogo dežel.

Zveza nemških knezov z *Napoleonom* je razrušila starodavno nemško cesarstvo. Cesar *Franc II.* je odložil leta 1806. krono nemških cesarjev, ki so jo bili Habsburžani nosili nepretrgoma skoro 400 let. Imenoval se je odslej *Franc I., cesar avstrijski*.

Po Ivanu Vrhovcu.

208. Nadvojvoda Karel in Napoleon.

Na Napoleona je bila razdražena vsa Evropa, posebno pa Avstrija. Pripravljali so se na velik boj z njim. Duša vsem tem pripravam je bil nadvojvoda Karel, ki je preustrojil vse avstrijsko vojaštvo ter osnoval deželno brambo in dopolnilno vojsko. Prepotoval je skoro vse avstrijske dežele. Bil je tudi na Kranjskem ter je tu videl, da so Kranjci vsi goreli za boj proti Napoleonu.

Spomladi l. 1809. se je spoprijel nadvojvoda Karel z Napoleonom na Bavarskem. Nadvojvoda Karel se je junaški branil, vendar se je moral umekniti na Češko. Pomikal se je proti Dunaju, da bi pregnal Francoze iz mesta, ki so ga bili že vzeli. Napoleon mu je šel čez Dunav naproti ter ga počakal v zatišju vasi *Aspern* in *Eslingen*. Udarili so se dne 21. velikega travna popoldne. In kako so se udarili! Francozi ne bi bili nikoli mislili, da se bodo morali vojskovati s tako

močnim sovražnikom. Desetkrat so izgnali Avstrijce iz Asperna, pa so jim ga morali desetkrat zopet prepustiti. Na obeh straneh so se bridko bili za vsako hišo, za vsak skedenj, za vsako drevo; streljali so se na petnajst korakov daleč.

Napoleon je ves zbeغان jezdil med vojaki in jih vnel. A tudi Karel je bil povsod tam, kjer je bila nevarnost največja. Napoleon je videl, česar ni bil videl še nikoli: njegova vojska je jela proti večeru drugega dne bežati.

To je bila prva bitka, v kateri je bil Napoleon premagan. Vsa Evropa je slavila nadvojvodo Karla. A to veselje ni trajalo dolgo. Razjarjeni Napoleon je poklical pred Dunaj vse svoje čete in čez štirinajst dni je zgrabil Karla pri Wagramu. Ta se je poldrugi dan branil proti mnogo močnejšim Francozom, a bitka pri Aspernu ga je bila preveč oslabil in moral se je umekniti z bojišča.

Cesar je moral skleniti z Napolenom mir in mu prepustiti razen drugih dežel nekaj Koroškega, vse Goriško, Kranjsko, Trst z okolico, Istro, primorsko Hrvaško in Dalmacijo.

Po Ivanu Vrhovcu.

209. Ilirsko kraljestvo.

Kranjsko, beljaški okraj na Koroškem, Goriško, Trst z okolico, hrvaško Primorje in Dalmacijo je združil Napoleon v ilirsko kraljestvo. Tako so bile naše dežele del francoskega cesarstva, s katerim so jih Francozi združili kar najtesneje. Za stolno mesto so si izbrali Ljubljano, kjer je vladal v Napoleonomem imenu guverner. Temu je Napoleon naročil, da mora preustrojiti Ilirijo po novih francoskih načelih ter polagoma odpraviti vse prejšnje avstrijske naredbe.

Takrat se je Napoleonu klanjala že vsa Evropa, le Rusi in Angleži se mu še niso pokorili. Šel je torej l. 1812. z velikansko vojsko na Rusko, kjer se je pa popolnoma ponesrečil. Napoleona je čimbolj zapuščala sreča. Rusi in Nemci, ki

se jim je pridružil tudi Franc I., so ga zgrabili z združenimi močmi 1813. leta pri Lipskem, ga zmagali in prisilili, da se je odpovedal cesarski časti.

Tudi po Iliriji se je vnela vojska precej, ko je cesar Franc Napoleonu odrekel prijateljstvo. Naši predniki so komaj čakali vojske, zakaj Francozi so jim bili od dne do dne zoprnejši. Nikoli jim ni bilo dosti davkov. Iz Ilirije so pregnali Francoze še pred bitko pri Lipskem, kjer je bilo Napoleonove slave za vselej konec. Pozneje so ga zavezniki ujeli in odpeljali na samotni otok Sv. Helene, kjer je umrl v pregnanstvu.

Na znamenitem shodu dunajskem so uravnali evropske države skoro zopet tako, kakor so bile uravnane pred francoskimi boji. Avstrija je dobila nazaj vse dežele, ki jih je bila imela pred vojsko, samo nekaj Galicije in Belgije ne, ki jo je zamenjala za Salcburško, Dalmacijo in Benečijo. Cesar Franc I. se je na vso moč trudil, da bi poravnal škodo, ki so jo bile napravile neskončne vojske. Povzdignil je Avstrijo tako, da se je lahko merila z vsako drugo državo v Evropi. Umrl je 1835. leta, star 77 let. Naslednik mu je bil sin Ferdinand I.

Po Ivanu Vrhovcu.

210. Tegetthoff in Vis.

Že mnogo prej, nego se je začela vojska 1866. leta z Italijo in našim cesarstvom, so govorili, da namerjajo Italijani udariti na Dalmacijo in si jo prisvojiti. Italijani so mislili, da jim bo sreča mila, ali strašno so se ukanili. V boju pri Visu je avstrijsko brodovje zmagalo tako slavno, da ostane ta zmaga zapisana v zlati knjigi avstrijske zgodovine.

Otok Vis je nekako na sredi Jadranskega morja ob dalmatinskem obrežju. Znamenit je zlasti zaradi tega, ker ima največji in najlepši pristan v Jadranskem morju.

Naši vrli Dalmatinci, ki slove za najboljše pomorščake, so tu potolkli Italijane dne 20. malega srpana 1866. leta.

Poveljnik avstrijskemu brodovju je bil Tegetthoff. Rojen je bil v Mariboru na Štajerskem. Dne 19. malega srpana 1866. leta so sovražniki udarili na Vis in začeli v mesto metati bombe. Imeli so mnogo več ladij nego naši. Naše bojne ladje so urno plule proti Visu. Častniki in vojaki so komaj čakali, da se udarijo s sovražnikom. Vsi so zaupali hrabremu poveljniku kontre-admiralu Tegetthoffu. Drugega dne proti 10. uri dopoldne so naši vojaki ugledali sovražnikovo brodovje. Bitka se je začela okolo desetih dopoldne in je trajala do dveh popoldne. V tej krvavi bitki je poškodovalo naše brodovje Italijanom dve najlepši oklopnici, in njih največja bojna ladja „Rè d'Italia“ se je potopila. Z njo je zagrnilo morje 700 italijanskih vojakov. Izmed naših ladij je bila najbolj poškodovana ladja „Cesar“, a kmalu so jo zopet toliko popravili, da se je mogla bojevati.

Ko so Italijani zapazili, da jih je sreča zapustila, so hitro pobegnili domov.

S to zmago se v resnici lahko ponaša avstrijsko pomorstvo.

Ivan Tomšič.

211. Nadvojvoda Albreht.

Nadvojvoda Albreht je bil najstarejši sin nadvojvode Karla, zmagovalca pri Aspernu. Vzgojen je bil za vojaka in se je že mlad z vso dušo poprijel težavnega poklica.

Prvič se je udeležil boja l. 1848., ki ga je bojeval „oče Radecki“ z Italijani. Z nadvojvodo Albrehtom je bil takrat med hrabrimi borilci tudi sedanji naš cesar, v oni dobi še mladi nadvojvoda Franc Jožef. Kri premnogih junakov je rdečila zemljo, in nadvojvoda Albreht je tedaj v bojnem vrišču pri Santi Luciji hladnokrvno navduševal vojake k hrabrosti.

Leto pozneje, ko je bil še vedno zapovednik avstrijski vojski „oče Radecki“, se je odlikoval nadvojvoda Albreht v vročih bitkah pri Mortari in Novari.

Leta 1866. smo imeli Avstrijci zopet priliko, da smo merili svoje orožje z orožjem italijanskim. Avstrijo sta tedaj

naskočila kar dva sovražnika: na severu Prus, na jugu Italijan. Južni vojski je zapovedoval nadvojvoda Albreht, ki so mu bila italijanska tla še v dobrem spominu iz 1859. l. Italijanska vojska je štela 240.000 mož, dočim je bilo v naši vojski le 134.000 mož.

V noči dne 23. do 24. rženega cveta so se pomikali avstrijski oddelki tja, kamor jih je odredil Albreht. Po vročem boju je zbežal sovražnik proti Kustoci. Ob 5. uri popoldne so vzeli naši naskokoma gorovje pri Kustoci, in ob pol 6. uri je zmagonosna avstrijska zastava zavihrala prav tam, kjer je bil pred osemnajstimi leti Radecki potolkel sovražnika.

Nadvojvoda Albreht pa ni bil le hraber vojskovodja, nego je bil tudi katoliški cerkvi veren sin, svetemu očetu zvesto vdan, viteškega značaja, ljudomil in dobrosrčen oče vsem podložnikom. Prijazno je občeval z vojaki-prostaki, z otroki, s preprostim kmetom in z delavcem. Ogromno denarja je daroval dobrodelnim zavodom in na tihem pomagal mnogim siromakom. Bil je velik prijatelj in pospeševalec umnega kmetijstva, obrta, umetnosti in književnosti.

Z mirno vestjo in vdan v voljo božjo, je trpel mučno bolezen na svojem gradu v Arku na južnem Tirolskem, kjer je umrl dne 18. svečana 1895. leta, ko je bil star 78 let. Njegovo truplo so pomazilili in prepeljali na Dunaj, kjer so ga v slovesnem izprevodu položili v cesarsko grobnico pri očetih kapucincih.

Leta 1899. so mu postavili na Dunaju lep spomenik.

Po Fridolinu Kavčiču.

212. Odlikovanje.

Vihar je bojni grozni vtihnil,
urá, dobljena zmaga je!
A mnog junak svoj duh izdihnil
pod mahljaji sovraga je.

Pač bil se hrabro vsak kot lev je,
kdor živ, kdor mrtev tu je zdaj;
otet, utrjen stol kraljev je,
otet je doma krasni raj.

In zbere že na bojnem polji
borilce hrabre gospodar;
njim, ki junaki so najbolji,
svetinje zlate daje v dar.

Pripel že vrsti je vojakov
vladar poguma častni znak:
„Čemu pa znamenja junakov
ti braniš, borcev se prvak?“

„Nevreden nisem pač odlike,
a dosti vrednejših poznam;
to znamenje časti in dike
dovoli, kralj, da tistim dam.“

Primigne kralj. — Junak pa stopi,
kjer mož pri možu v krvi spi;
najbližjemu v mrličev tropi
pripne na prsi znak časti.

„Kar meč, kar strel jih je pomoril,
v tem enem sem odlikoval;
teh slednji manj kot jaz ni storil,
več kot mi vsi je žrtvoval.“

Spoštljivo glavo kralj odkrije,
z njim vrste vse se odkrijo,
oko junakom solze lije,
po mrtvih bratih jim teko.

Simon Gregorčič.

213. Naš cesar.

Mir je vladal v Avstriji, ko je grom iz topov naznanil Dunajčanom in ostalim Avstrijcem, da se je nadvojvodu Francu Karlu rodil prvorojenec Franc Jožef, naš sedanji vladar. Ugledal je luč sveta dne 18. velikega srpana l. 1830. v Schönbrunnu pri Dunaju. V Avstriji je zavladalo splošno veselje, in vsi zvesti državljani so se radostili s starši. Njegov oče je bil splošno priljubljen; vsi so ga spoštovali zaradi dobrotljivega srca. Imenovali so ga „očeta siromakov“. Takega ljubeznivega očeta je imel naš cesar. Zato so se pa že zgodaj v njem razvijale vse kreposti. Takrat je vladal v Avstriji Franc I., našega vladarja stari oče. Po njegovi smrti je zasedel habsburški prestol njegov sin Ferdinand, ki ni imel svojih otrok. Zato so sploh mislili, da bo po njegovi smrti zavladal Franc Jožef.

Zgodaj se je torej začel pripravljati nadvojvoda Franc Jožef za svoj vzvišeni poklic. Hitro so mu potekla nežna detinska leta, in prišla je doba učenja. Učiti se je moral kot bodoči vojskovodja vojaštva, kot bodoči sodnik prava, kot vladar mnogojezične Avstrije jezikov svojih narodov. On, ki zapoveduje šolstvu, ga mora najbolj poznati. Seznaniti se mora s trgovino, s poljedelstvom in z obrtom. Mladi nadvojvoda se je učil z vso vnemo in železno vztrajnostjo. Poleg grščine in latinščine se je naučil mnogo sedanjih evropskih jezikov. Telo si je izuril z vojaštvom. Začel je kot prostak pri pešcih, pri topničarjih in pri konjiki, da se je seznanil z vsemi strokami vojaštva. Najspretnější je v jahanju.

Ko je jelo leta 1848. po Avstriji vreti in se je cesar Ferdinand Dobrotljivi odpovedal prestolu, so izročili težko vladarsko krono osemnajstletnemu Francu Jožefu, ki je zaklical: „Z Bogom, mladost!“

Začeli so se zanj dnevi truda in trpljenja, skrbi in težav. In odkar nosi vladarsko krono, je minilo že petdeset let.

Ko mu je polagal stric težko cesarsko krono na glavo, mu je rekel: „Blagoslovi te Bog! Bodi priden, in Bog te bo varoval!“

In ta blagoslov ga vedno spremlja v težavnem življenju. Ko ga je l. 1853. na Dunaju zavratno napal neki krojač, ga je Bog rešil. V ta spomin so sezidali prekrasno zaobljubljeno (votivno) cerkev na Dunaju. Za njegovega vladanja so sezidali nad 500 cerkvá, ki jim je bil cesar podpornik. Leta 1869. je poromal v Sveto deželo. Ko je zagledal sveto mesto, je skočil s konja in poljubil tla, po katerih je bil nekdanj hodil naš Zveličar.

Udeležuje se redno cerkvenih opravil. Vsako nedeljo in vsak praznik je pri sveti maši, mnogokrat tudi ob delavnikih. Pri maši navadno kleči. Procesije sv. Rešnjega Telesa se udeleži vsako leto in gologlav spremlja Najsvetejše. Na Veliki četrtek umiva vsako leto dvanajstim starčkom noge.

Bog je izročil cesarju avstrijske dežele in narode, da jih privede k blaginji in sreči, da jih brani vseh sovražnikov.

Avstriji je bilo treba hrabrega vladarja. Leta 1848. se je vnel upor na vseh straneh širne Avstrije. Dunajčani so se uprli. Cesarska rodovina je morala zbežati v Olomuc. Ogri in Lahi so začeli vojsko z Avstrijo. S pomočjo svojih zvestih državljanov pa je premagal vse upornike.

Še hujše je bilo za našo domovino leto 1859., ko so se združili proti nam Francozi in Italijani. Hrabro kakor levi so se borili Avstrijci v treh bitkah, a združena sovražnika sta nas končno premagala. Zaradi te nesrečne bitke je odstopila Avstrija Italiji Lombardijo.

Nesrečno leto je bilo tudi 1866. A Italijane sta slavno zmagala nadvojvoda Albreht na kopnem pri Kustoci, na morju pa Tegetthoff pri otoku Visu. Nesrečna pa je bila bitka z Nemci pri Kraljevem gradu. Zato je Avstrija zopet izgubila krasno Benečijo.

Leta 1878. pa je bila vojska v Bosni, kjer je general Filipovič priboril Avstriji Bosno in Hercegovino.

V prav posebni meri skrbi naš cesar za dušno in telesno blaginjo svojih podložnikov. Pod njegovim zaščitjem so se jele razvijati umetnosti in vede. Nad 10.000 šol so ustanovili za njegove vlade, da se mladina uči duševne omike.

Takoj drugo leto vladanja je oprostil kmete tlake in desetine. Uredil je pravosodje, da dobiva vsak državljani v svojem jeziku pravico pred sodiščem. Napravil je železnice in zgradil ceste, ki so posebno važne za trgovino. Podelil je vsem avstrijskim narodom enakopravnost.

Kjer zadene deželo ali mesto nesreča, ima naš predobri cesar vedno odprto roko, da pomaga. Nebroj bolnic in sirotiščnic priča o cesarjevem zlatem srcu.

Kako ljubi cesar tudi Slovence, je pokazal že večkrat. Že trikrat je stopil med vdani slovenski narod. Prvikrat je prišel med zveste Slovence dne 17. listopada 1856. l. z ljubeznivo cesarico Elizabeto, s katero se je bil poročil dne 24. malega travna 1854. l. Drugič je prišel dne 11. rženega cveta l. 1883., ko je praznoval slovenski narod šeststoletnico, odkar je pod avstrijskim varstvom. In tretjič je prišel presvetli cesar kot tolažnik med nesrečne svoje otroke, ko je grozni potres dne 14. in 15. malega travna l. 1895. razdejal naše domove. Tedaj se mu je utrnila solza iz oči, ko je videl, kako je bela Ljubljana porušena. Očetovska njegova roka je takrat delila obilo dobrot.

In dne 2. grudna 1898. l. je minilo že pol stoletja, odkar nam vlada predobri naš cesar Franc Jožef I. Vsi narodi in vsi stanovi mogočne Avstrije so tekmovali, da bi dostojno in slovesno praznovali ta veseli dan. Po želji cesarjevi, ki mu je srce tako razvneto za siromaka, niso avstrijski narodi obhajali petdesetletnice njegovega vladanja s hrupnimi, sijajnimi vesellicami, ampak ovekovečili so ta redki praznik z dobrodelnimi ustanovami in napravami.

Tudi slovenski narod je molil v onih dneh z ostalimi avstrijskimi narodi: „Bog ohrani, Bog obvari nam cesarja, Avstrijo!“

Iz «Vrtca».

214. Junak in lastovka.

Srce ni miru mi dalo,
bojni sem zapustil grom;
v kraj domači me je gnalo,
gledat zapuščeni dom.

Ali še stoji mi koča,
borna koča pod goró;
ali vojska, tod deroča
je zrušila tudi njo?

Tu stojim na vrhu gore,
zvezd po nebu luč bleđi;
polje v svitu zlate zore
mirno pred menoj leži.

A zaman oko mi išče,
hišice ne najde! — Glej:
Žalostno je pogorišče,
kjer je hiša stala prej.

Ogla kupček in pepela
je samo na mestu še;
kar imel sem, vse je vzela
zlobna turška roka, vse!

Kaj v višavi milo toži?
Glas domač se zdi mi ta;
ptič nad pogoriščem kroži,
s krili plašno plapola.

Lastovica lahkokrila,
iz daljave črez morjé
k nam si zvesto se vrnila
črez doline in goré.

Lepe videla si kraje,
srečne videla ljudi;
pozabila nisi raje,
ki nadloga jo mori.

Oh, zakaj si priletela
v žalostni, nesrečni kraj?
Kjer si gnezdo prej imela,
tam je pogorišče zdaj!

Turška roka pokončala
z domom mojim dom je tvoj;
vendar, kaj bi žalovala?
Ptica, ti veselo poj!

Tja poleti onkraj gore,
sreča, mir je tam doma;
gostoljubne najdeš dvore,
vsak zavetja rad ti dá.

Tebi treba ni skrbeti,
kdo se mene vsmilil bo?
Hodil, prosil bom po sveti
z otročiči in ženó.

Jožef Stritar.

215. Cesarska pesem.

Bog ohrani, Bog obvari
 nam cesarja, Avstrijo!
 Modro da nam gospodari
 s svete vere pomočjo!
 Branimo mu krono dedno
 zoper vse sovražnike:
 s habsburškim bo tronom vedno
 sreča trdna Avstrije!

Za dolžnost in za pravico
 vsak pošteno, zvesto stoj;
 če bo treba, pa desnico
 s srčnim upom dvigni v boj!
 Naša vojska iz viharja
 prišla še brez slave ni:
 vse za dom in za cesarja,
 za cesarja blago, kri!

Meč vojščaka naj varuje,
 kar si pridnost zadobi;
 bistri duh pa premaguje
 z umetnijo, znanostmi!
 Slava naj deželi klije,
 blagor bod' pri nas doma:
 vsa, kar solnce je obsije,
 cveti mirno Avstrija!

Trdno dajmo se skleniti:
 sloga pravo moč rodi;
 vse lahko nam bo storiti,
 ako združimo moči.
 Brate vodi vez edina
 nas do smotra enega!
 živi cesar, domovina,
 večna bode Avstrija!